

709

5251/I

34542

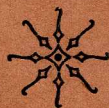
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ПЕРШИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ПЯТОЇ КЛАСИ ВСЕЛЮДНИХ ШКІЛ
ДЛЯ ПЕРШОЇ КЛАСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

У ЛЬВОВІ 1929

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК

34912
00
10
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ПЕРШИЙ ТОМ

4709
УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для п'ятої класи вселюдних шкіл
для першої класи середніх шкіл

221
ЦІНА 4 ЗЛ. 30 ГР.

У ЛЬВОВІ 1929

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК

4141.4-942.2

Державне Видавництво шкільних книжок при Кураторії
Львівського Шкільного Округа у Львові,
ул. Куркова 11, ч. телеф 28-47. Чекове конто № 141.751.

Шкільних книжок, виданих накладом Державного Видавництва Шкільних книжок при Кураторії Л. Ш. О., не вільно продавати по цінах вищих над ті, що їх означено на заголовнім листі. Кожна книжка, видана накладом цього видавництва, має на заголовнім листі урядову печатку з державним орлом і написом: „Państw. Wydawn. książek szk. w Kurat. Okr. Szk. Lwowskiego“.

Примірників, які не мають цієї печатки, не вільно продавати в торгівлі ані вживати в школах.

Ті, що купують книжки, одержують 20% опусту при закупні в осідку Видавництва, натомість 18% опусту при замісцевій доставі, одначе тільки тоді, коли вартість замовлених книжок виносить що найменше 10 зл.

I Книжки висилається негайно. Замовлення можна довершувати на відрізок грошового переказу або на „Доказі вплати“ П. К. О. у Варшаві. Замовлення без попереднього надіслання готівки чи задатку висилається за поштовим побранням. Блянкети П. К. О. до безплатного пересилання грошової належності на чекове конто Видавництва № 141.751 можна набути в кожному поштовім уряді.

455

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3054

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любви,
Чистих поривів всіх
Не стидайсь, не губи!

Іван Франко.

Примітки: Юні дні — молодечі дні; путь — дорога, шлях.

ВЕРЕСЕНЬ.

1. ВЕРЕСЕНЬ — ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
2. СКУПИЙ — НАРОДНЯ СМІХОВИНКА.
3. ТЕПЕР МЕНІ НЕ ДО СОЛИ — НАРОДНЯ СМІХОВИНКА.
4. ОЦИГАНІВ — СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ.
5. ВІЙНА МІЖ ПСОМ І ВОВКОМ — ІВАН ФРАНКО.
6. ЖАБА І ВІЛ — ЛЕОНІД ГЛІБІВ.
7. МУРАШКА ТА ПОЛЕВИЙ КОНИК — М. СТАРИЦЬКИЙ.
8. АРТЕРІЇ МІСТА — І. ЯЦЕНКО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

9. СЛОН - БУНТАР — РЕДІЯРД КІПЛІНГ.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

1. ВЕРЕСЕНЬ.

Вересень в злотій мережці, Осінь у багрі намист...	Вже дітвора біля школи Знов появилась в ці дні, Начеб загули там бджоли...
Вереск кріслатий при стежці Перший забагрює лист.	Сходяться друзі давні.

Вересня дні йдуть погідні, Дні в сповиттях позоліт, Наче весняні, свободні, В барви вбирають весь світ.	Зараз прорветься у мурах Срібною хвилею дзвін... Кожне обличчя понуре Вмить розвеселить там він.
--	---

Люди забули за жнива... Вранці зпросоння ратай Вийшов із плугом на ниву... Буде новий коровай.	Вересня дні йдуть в марінні, Дні у багатстві надій, В небі ключі журавлині Линуть зпровола в вирій.
---	--

Іван Крушельницький.

Примітки: вересень у золотій мережці — краєвид у вересні, наче золотом мережаний; багор — пурпура, у багрі намист — наче в червоних коралях; вереск — кущ, що росте в соснових лісах;

забагрює — вкриває пурпуровою барвою; позоліт — від позолота (позолочувати); ратай — орач; коровай — обжинковий хліб з нової муки (також весільний хліб); маріння — мріяння; журавліні ключі — журавлі, що летять до теплих країв і на лету творять острый кут, запертий двома раменами, одним довшим, другим коротшим; линуті — летіти; зпровола — помалу; у вирій — у теплі краї, куди птахи відлітають на зиму.

2. СКУПИЙ.

Один чоловік лежить уночі та й каже:

— Які ті багачі скупі! Як би мені багатство, то яб усім давав.

Тільки це проказав, а тут уже хтось подає йому у вікно калитку та й каже:

— На оцю тобі калитку, в ній один червінець. І ти його відтіля витягни. Глянеш — іще буде. І так, скільки хочеш. А як натягаєш, тоді віднеси її й укинь у річку.

Він узяв, тягав гроші три дні, здорову купу натягав, але жалко нести в річку. Та — нічого робити, — поніс.

Несе та все тягає та ховає. Дійшов до річки; поглянув — є червінець. Він його виняв; поглянув — ще є. Й він усе тягав. І дотягався, що коло них і вмер, але калитки не вкинув у воду.

Народня сміховинка.

Примітки: калитка — де тримають гроші; червінець — золотий, дукат.

3. ТЕПЕР МЕНІ НЕ ДО СОЛИ.

Післав батько сина за сіллю, дав йому гривню¹⁾ грошей. Купив син соли, скільки було треба, ще шага²⁾ й виторгував з тих грошей. Всипав сіль у запóлу³⁾ та й іде додому. На дорозі здибав музйк. Люди танцюють, аж земля гуде. За-манулося парубкові потанцювати, а в кишені шаг мулить⁴⁾.

— Музйко, грай мені одному!

Погукну́в парубок, віддав того шага і почав танцювати: аж—хата мала! А він закидає ноги і вприсядки⁵⁾ і через ногу, усяк було. Затанцювався парубок, а сіль усе по-трохи сиплеться із запóли. Що майне він ногою, то сіль так і порснє по хаті. А люди стоять округі та й приказують йому са́ме⁶⁾ під ногу, мов знарóшне⁷⁾ виграють:

— Ой, парубче, сіль сиплеться! Ой, парубче, сіль сиплеться!

А парубок зайшовся так, що й себе не тямить, та все їм:

— Тепер мені не до соли, коли грають на басолі! Тепер мені не до соли, коли грають на басолі!

Ходив, ходив парубок, поки аж не відтанцював свого шага. Стала музика й він став. Глянув: аж сіль уся на долівці²⁾, ще сам він і порозтирав її ногами. Скривився парубок та в сльози:

— А бодай його лиха година знала! Щож тепер тато скажуть?

Народня сміховинка.

Примітки: ¹⁾ гривня — мідяна монета (около 6—10 сотиків); ²⁾ шаг — около сотика; ³⁾ подолок; ⁴⁾ пече, дошкулює, докучає; ⁵⁾ присідає в танці; ⁶⁾ якраз; ⁷⁾ нарочно, навмисне; ⁸⁾ землі.

4. ОЦИГАНІВ.

Вивів циган на ярмарок
Коня продавати.
Посходились ярмаркові,
Стали оглядати.

„Що конина, то конина!
А що-б язык мала,
То вонаб вам, люди добрі,
Всю правду сказала“.

Оглядають: кінь, як сокіл,
І ганчу не має.
А сам циган кругом ходить
Та все промовляє:

Купив якийсь ту конину,
Дома оглядає:
Аж його конина справді
Язика не має...

Степан Руданський.

Примітки: ярмарок — річний торг; ярмаркові (люди) — купці, торгівці; ганч — хиба, вада; а що-б — а як би, колиб.

5. ВІЙНА МІЖ ПСОМ І ВОВКОМ.

I.

Був собі раз у господаря пес, що жив у великій приязні з вовком. Зійдуться, бувало, на краю лісу під старим дубом та й балакають собі то про це, то про те: пес оповідає вовкові, що чувати в селі, а вовк псові подає лісові новини.

Раз якось говорить вовк до пса:

— Слухай, Гривку. Я чув, що у твого господаря свиня мала молоді.

— Це правда. Дванацятеро поросят привела. Гарні такі, кругленькі, рожевенькі, аж любо дивитися.

— Ай, ай, ай! — зацмокав вовк. — Аж мені слина на язик набігає. Дванацятеро, говориш? Ах, мушу ще цієї ночі навідатися до них.

— Ні, вовчику! — мовив пес, — не роби цього! Тямиш¹⁾ яка була умова між нами? Будемо собі приятелями: я тобі буду розповідати все, що є нового в селі, а ти за те не смієш ніколи ходити до мого господаря. Раз ти йому шкоду зробиш, то й нашій приязні амінь!

— Е, що? — мовив вовк, — про таку дурницю малиб ми сваритися? Адже дванацятеро поросят! Навіть значно не буде, як я одно або двоє схрупаю.

— Ні, вовчику, — остерігав пес, — не ходи до нас! Готова бути біда.

— Яка біда? Не бійся! Я так легесенько залізу до хліва, так делікатно там справлюся, що ніхто не почує.

— Але я почую.

— Ти? Алеж надіюся, що ти будеш тихо, що не схо-чеш видавати свого приятеля.

— Добре тобі говорити! — сумно мовив пес. — Не видавати приятеля! Алеж господар ще більший мій приятель, дає мені їсти. То як же мені байдуже дивитися на його шкоду? І що він скаже мені потому?

— Роби, як знаєш, — мовив вовк, — а я мушу до твоїх свиней навідатися і раджу тобі бути тихо.

Надійшла ніч. Вовк додержав слова, приплівся з лісу та й суне просто до хліва. Побачив це пес та й міркує собі:

— Що маю робити? Зажду трохи. Коли вовк справді справиться тихо, то нехай собі робить, що хоче. Але при найменшій крику в хліві і я не буду мовчати.

І справді, ледве вовк пропхався до хліва, почула його свиня та й — як заквичить! Поросята собі — як не запищать, а пес, почувши це, — як не загавкає, як не завие!.. Посхопувалися господарі та до хліва, аж там вовк! Кинулися на

нього і, поки неборак успів назад шмигнути²⁾, всипали йому такого бобу³⁾, що пару день нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався.

— Ага, Гривку! Такий то ти добрий приятель! Чекай, чекай, не забуду я тобі цього.

— А хіба я не казав тобі, щоб ти не йшов до мого господаря? — мовив Гривко.

— А хіба я не велів⁴⁾ тобі мовчати? — огризнувся вовк.

— Але ти казав, що справишся тихо в хліві, тямиш? Поки було тихо, я мовчав. А пощож ти зайшов собі в сварку із свинею?

— Та який там біс заходив з нею в сварку? — люто буркнув вовк. — Ледве я до хліва, а вона в крик. Але я не я буду, коли їй це подарую. Слухай, Гривку, не роби дурниць! Дай мені слово, що будеш мовчати, а я прийду сьогодні вночі до свині в гостину.

— Про мене, приходь, — мовив Гривко, — тільки пам'ятай, щоб у хліві було тихо. Скоро там найменшого гармідеру⁵⁾ наробиш, я не буду довше мовчати.

З тим вовк і пішов; а опівночі суне знов до хліва. Але Гривко не дурний був і шепнув свині, щоб не спала і малася на осторозі, бо вовк обіцявся навідатись до неї. Ще вовк і голови не встиг просунути у хлів, а вже свиня з поросятами наробила в хліві такого репету⁶⁾, а Гривко так жалібно почав вити під хатніми вікнами, що вовк, чим дуж⁷⁾, мусів драпцювати⁸⁾ до лісу.

Знов минуло кілька день. Гривко не виходив під дуба на розмову з вовком, а вовк не приходив до свині навідуватися.

Аж одного вечора дивиться Гривко — стоїть вовк за ворітьми і махає до нього. Підійшов ближче.

— А що, Гривку? — мовив вовк ніби ласкаво, — чому не виходиш під ліс? Забув про старого приятеля? Не кортить тебе побалакати?

— Не кортить, — мовив Гривко.

— Ах ти, Юдо! Ах ти, Скаріоте! — крикнув на нього вовк. — Ти думаєш, що я тобі подарую? Думаєш, я не знаю, що ти остеріг свиню? Але чекай, вийдеш ти мені

колись за ворота, а вже я не я буду, коли не підстережу тебе; а тоді, будь певен, поти твого життя!

— Га, щож робити? — мовив Гривко. — Раз мати родила, раз і вмирати треба. Я то й знав, що наша приязнь не довговічна; але памятай же й ти, вовче, що я й тебе можу підстерегти і підвести на біду.

— Ах, ти собаче покоління! — лютував вовк за ворітьми. — Ти ще смієш мені грозити? Зараз мені ладься зо мною на війну? Побачимо, чия візьме? Від нині на третій день маєш мені ставитися із своїми лицарями коло дуба на поляні⁹⁾. Розумієш? А як не станеш, то горе тобі! Я із своїми лицарями прийду сюди, витягнемо тебе за уха із собачої буди і розірвемо на шматочки.

З тим вовк і пішов.

II.

Прибіг вовк до лісу, й подався просто до медвежої гаври¹⁰⁾; став перед медведем, привітав його чемно та й мовить:

— Слушайте, вуйку Бурмило, я до вас із великим проханням. Зайшла у мене сварка з псом Гривком і я видав йому війну. Так чи не булиб ви ласкаві стати мені до помочи?

— Розуміється, розуміється, що стану, — відповів медвідь. — Цьому драбузі варто вже раз доїхати кінця.

Радісний побіг вовк далі і здибає дикого кабана¹¹⁾.

— Слушайте, стрику Пориличу, — мовив вовк, — станьте мені до помочи! За три дні у мене велика війна з псом, то я збираю що-найчільніше¹²⁾ лісове лицарство.

— Гаразд, гаразд, — мовив кабан, — стану напевно!

На третього покликав вовк ще лиса Микиту. Поміркували разом, що вже досить мають сили; а коли настав умовлений день битви, пішли під дуба, дожидаючися противника.

Тимчасом пес Гривко тяжко зажурився, почувши, як вовк викликає його на війну.

— Що мені на світочку¹³⁾ божім робити? — думав він собі. — І яких мені лицарів кликати на цю війну? Ні, мабуть доведеться таки пропасти!

Отак думав бідний Гривко день, думав другий день і нічого не міг видумати. Вже й їда його не береться, звисив голову і ходить, мов сам не свій.

— Ей, Гривку, а тобі що таке? — окрикнув його¹⁴⁾ кіт Мурко, його добрий товариш і приятель.

— Ет, що тобі говорити! — нерадо мовив Гривко. — Нещастя моє та й годі. І ти певно не допоможеш мені.

— Ну, говори, говори! — провадив своєї Мурко. — Поможу, не поможу, а бодай розважу твою тугу.

Гривко розповів Муркові про свою пригоду з вовком.

— Не турбуйся¹⁵⁾, братику! — мовив Мурко. — Я тобі стану до помочи. Йди тільки, поклич ще гусака і качура, то маю надію, що ми не постидеємося в тій війні.

Послухав Гривко розумної ради, запросив качура й гусака, а ті обіцяли йому свою поміч у війні.

Настав умовлений день. Ще не світ не зоря, вирушив Гривко із своїм лицарством на війну. Передом іде гусак і гегає в-одно, точнісінько¹⁶⁾, мов у барабан бе: тра-та-та! тра-та-та! За ним рядом машерують Гривко й Мурко, по-піднімавши вгору хвости, мов вояки кріси¹⁷⁾, а ззаду йде качур та все головою до землі нипає і розсудливо приговорює: так-так-так! так-так-так!

Вовк тимчасом, дожидаючи ворогів, звелів медведеві вилізти на дерево й уважати на прихід ворожого війська та сповістити¹⁸⁾ решту товариства, яке воно. Лис Микита став напереді і підняв свій хвіст, як фану; вовк стоїть під дубом; а кабанові веліли заритися в купі листя і там сидіти в засідці, щоб у рішучій хвилі міг наробити постраху між ворогами.

Ось показалося вороже військо.

— Слухайте, братчики!—говорить з дерева медвідь.— Ідуть уже, йдуть наші вороги! Та й страшніж! Попереду барабанщик іде; чуєте, як барабанить?

— Чуємо! — з острахом промовили лицарі.

— А за ним ідуть два люті стрільці з карабінами.

— Ой лишенько! — скрикнули в один голос вовк і лис. — Буде по нас!

— А ззаду якийсь чарівник іде, тим стрільцям духа додає, мабуть кулі за ними збирає та все вниз показує і говорить: так-так-так!

— Ой, це він на мою душу важить! — простогнав кабан, лежачи під листям.

— Щож робити, братчики? — промовив вовк. — Не гарнож нам утікати з війни, навіть не спробувавши бою. Ану, тільки сміло на них!

III.

Але не встиг ще скінчити своєї промови, коли кіт, побачивши здалеку, як щось рушається і шелестить серед листя, подумав, що то миш, і що-духу кинувся туди. Тимчасом то був хвіст кабана, що сам лежав тихесенько під листям, але зо страху, сам про те не знаючи, рушав хвостом. Своїми гострими пазурами впився кіт кабанові в хвіст і почав гризти його зубами. Ошалілий з перестрашу кабан закричав страшенно і кинувся втікати. Тоді кіт, ще дужче переляканий, запрускав, згорбився, мов стріла скочив на дуба і поліз догори деревом.

— Ой, Господи! — скрикнув медвідь, що згори слідив за ходом битви. — Цеж мабуть смерть моя лізе!

І він поперся¹⁹⁾ й собіж горі деревом, тікаючи від лютого ворога. Але швидко підхопився на таку тоненьку гилляку, що не видержала його тягару, вломила, і бідний вуйко, як колода, гепнув²⁰⁾ з дерева на землю. Та ба! — і тут не було коли довго спочивати. Пес, побачивши лиса, кинувся на нього й ухопив, що правда, не за голову, тільки за хвіст. Неборака лис шарпнувся що-сили і, лишивши хвіст у Гривкових зубах, шурнув що-духу. В тій хвилині гепнув і медвідь з дерева і, хоч був ледве живий з болю й страху, схопився на рівні ноги та й попер у ліс. Розуміється, що по таких страшнім розгромі всього лицарства не лишилося й вовкові нічого, як дати ногам знати²¹⁾.

Отак то пес із своїми товаришами одержали блискучу перемогу над вовком; а отрубивши її, як слід, і постоявши

трохи на поляні, пішли радісно додому. А розгромлені лицарі зійшлися далеко в лісі коло медведевої гаври і почали пригадувати, які то страховища перетерпіли вони в тій війні.

— Е, не штука було перемогти нас, маючи два кріси! — мовив вовк.

— А мені, братчики, адіть, який шмат хвоста мечем відсікли! — мовив кабан.

— А я не инакше міркую, тільки на мене кинули бомбу, що так мені ввесь хвіст гладко відчикрижила²²), — говорив лис Микита.

— А я й не тямлю, що зо мною було, — стогнав медвідь. — Те тільки тямлю, що я перший і останній раз у житті пробував літати. Хай йому цур! Летіти ще сяк-так, але сідати дуже погано.

Іван Франко.

Примітки: ¹) памятаєш; ²) проскочити, вирватися, втікти; ³) так його вибили; ⁴) казав; ⁵) гамору, крику; ⁶) крику, писку; ⁷) чим скорше; ⁸) втікати; ⁹) на вільному бездеревному місці в лісі; ¹⁰) зимове леговище медведя; ¹¹) дику свиню; ¹²) найвизначніше; ¹³) здрібніле від „світ“ (на світі); ¹⁴) крикнув на нього; ¹⁵) не журися; ¹⁶) якраз так, зовсім так; ¹⁷) стрільби, карабіни; ¹⁸) повідомити; ¹⁹) подався, поліз; ²⁰) упав з великою силою; ²¹) втікати; ²²) відрубала (від крижей).

6. ЖАБА І ВІЛ.

Раз жаба вилізла на беріг подивиться
Та й трошечки на сонечку погрітись.

Побачила вола

Та й каже підрузі тихенько

(Вигадлива була!):

„Який здоровий, моя ненько!

Ну, що, сестрице? Як надмусь,

То й я така зроблюсь.

От, будуть жаби дивуватись!“

„І, де вже, сестро, нам рівняться!“

Казать їй друга почала.

А та не слуха. Дметься... дметься...

„Що, сестро? як тобі здається?

Побільшала хоч трошки я?“

— „Та ні, голубонько моя!“

— „Ну, а теперечки? дивися!“

— „Та годі, сестро, схаменися!“

Не слуха жаба, дметься гірш,

Все думає, що стане більш.

Та й що, дурна, собі зробила?

З натуги луснула та й одубіла.

*

Такі й у світі жаби є,

Прощайте, нігде правди діти;

А по мені — найлучше жити,

Як милосердний Бог дає.

Леонід Глібів.

Примітки: подруга — товаришка, приятелька; слуха — слухає; схаменися — спамятайся; що стане більш — що стане більша; одубіла — застигла (стала, як дуб, тверда); по мені — на мою думку.

7. МУРАШКА ТА ПОЛЕВИЙ КОНИК.

Жвавий коник-скакунець

Доцвірінькався вкінць:

З гулянок йому й не счулось,

Як те літечко минулось,

Як у очі — гульк сама

Сива дядина, зима!

Всі діброви стали голі

І трава посохла в полі —

Сонця ясного нема!

Хмара хмару гонить, криє,

Вітер стогне, вітер виє,

Снігом поле укрива.

А наш коник все трива,

Чи не вернеться ще літо,

Чи не зійде з снігу жито,

Де що-дня, було, наш грач

Мав і хату собі й харч.

Алеж літечко — шкода! —

Двічі на рік не впада.

От тепер без хліба й хати

Довелось йому конати...

От він силюньки збирає

Йй до мурашки прилізає:

— „Ой, кумасю, серце, люблю

Поратуй, моя голубко,

Безпритулу-сироту!

Прохарчуй мене до літа;

Поки сонця, поки світа,

Не забуду ласку ту!“

— „Радаб я, мій куме любий,

Запобігти твоїй згубі,

Так бідуюж і сама.

Тільки дивно мені дуже,

Що ти хліба просиш, друже:

Чом же сам ти не придбав?“

— „Ох, голубонько-небого!

Чи булож мені до того?

Ціле літечко я грав;

Кругом пташки, співи, квіти,

Деж, у ката, тут робити?“

— „А, так ти?!“... А тепер з лихої долі
— „Та я й не спав: У одному жупанцю
Грав, кажу, все на басолі, Й довелось мені зостаться!“
— „Ти все грав? І то, бач, працю...
Ну, тепер же потанцюй!“

Михайло Старицький.

Примітки: дядина — вуйна; трива́ — триває, жде; чи не зійде з снігу жито — чи не зявиться зпід снігу жито; не впада — не приходить, не буває; безпритулу-сироту — сироту без притулку; прохарчуй — перегодуй.

8. АРТЕРІЇ МІСТА.

I.

— Тпр-ру! Тпр-ру! бодай тебе. Чи ти бачив? Стояти не хоче, — вгамовував літній¹⁾ селянин коня. Кінь став біля²⁾ невеличкого будинку на базарі³⁾.

— Візьми, Грицьку, віжки⁴⁾, я відро одвяжу — треба коня напувати.

— Хм... Коня напувати... А деж тут узяти тієї води? — здивувався хлопець і почав роззиратися на всі боки, чи не побачить де колодязя⁵⁾.

Тимчасом батько вже одв'язав відро, підійшов до будки й кинув у якусь щілину гроша. Зараз же з рурки поплила вода.

Грицько аж рота роззявив. „Чудасія“, — подумав.

— Тату, що воно таке? — запитав.

— Хіба не бачиш? — вода!

— Воду я бачу, але питаю, звідки вона береться?

— Того вже я тобі не скажу. Видно, з криниці, а може й з річки. Н-но, до торгу поїдемо.

Після торгу вирішили залишитися в місті ночувати. Поїхали до знайомих і стали в них на подвір'ї.

— Дивіться, тату, дивіться. І тут так саме воду беруть.

— Атож... Це місто. Ти нічого, крім свого журавля⁶⁾, не бачив, то й дивуєшся, а тут люди звикли до водогону⁷⁾.

Розпрягли коня, погодували й сами пішли до хати підвечерювати.

— А що, Грицьку, сподобалося тобі місто? — запитав батько хлопця.

— Ще й як... Тут усе не по-нашому. Добре булоб із місяць пожити та подивитися. Тодіб уже я довідався, як це зроблено, що вода з рури біжить.

— Це ти про що? Може про водогін? — зацікавився дорослий син господарки, що разом з ним вечеряв.

— Та, бачите, я сьогодні вперше побачив водогін і ніяк не можу зрозуміти, як це так зроблено, що вода сама з рури біжить. Як вона там може опинитися?

— Коли хочеш, то я тебе поведу туди завтра. Я саме на водогінній станції служу.

— Колиж ми рано завтра їдемо додому, — зауважив батько.

Він ще хотів щось додати, але Грицько так жалібно почав його прохати, щоб залишився на декілька годин, що батько не зміг перечити й погодився зачекати Грицька, поки той вернеться із станції.

II.

Не міг хлопець дочекатися того ранку. Ще добре не розвиднилося, а він почав стукати в двері до майстра. Насилу дочекався бідний хлопець.

Прийшли. І насамперед у машиновий відділ.

Зпочатку Грицько не міг нічого розібрати — гамір, гуркіт страшенний. Якись паси, як на водяному млині він бачив, крутяться ввесь час. Хотілося все помацати руками — яке-то воно, але майстер звернув його увагу на жакні написи⁸⁾: „Не торкатися — смерть!“

Грицько здивувався.

— Тут, бачиш, мотор⁹⁾, що рухає всі машини й тягне воду.

— А звідки вода береться?

— А от слухай. Ти у школі чув, що під землею є багато води. Вода є й близенько під землею — оце з того шару¹⁰⁾ й сільські криниці беруть воду — є й глибоко —

на кілька сотень метрів. Вода, що її береться з невеличкої глибини, буває нечиста, бо до неї примішуються різні сумішки¹¹), як от, скажімо, глина. Що глибше брати воду, то вона чистіша. У нас є дві криниці, власне, свердловини¹²), а не криниці, завглибшки на п'ятьсот метрів. Звуть їх артезійські¹³).

— Скажіть мені, а як вода з тих свердловин проходить на гору?

— А от для цього якраз оця станція із своїми машинами.

Ці машини випомпують воду з глибини на поверхню землі. Вони можуть перегнати на добу 1,250.000 відер води. То правда, що стільки води їм не доводиться видобувати, бо немає потреби в такій кількості.

Одна із цих машин витягає воду стисненням повітрям. Оці машини випомпують воду із свердловин і женуть її далі трубами¹⁴).

— А хіба у воді не може бути якогось намулу? — запитав Грицько.

— Певна річ, може. Для цього вода проходить через фільтри¹⁵), де вона фільтрується¹⁶). Поки вона дійде до тієї будки, звідки її беруть для споживання, їй доводиться пройти величезний шлях.

Зпочатку випомпується вода із свердловин. Потім ця вода проходить у фільтри (їх п'ять на станції). У фільтрах воду пропускається через грубий шар дрічного каміння й піску. З усіх фільтрів вона проходить в одну загальну трубу й переходить у водозбір.

З водозбору електрична машина випомпує воду й жене її в сітку труб по цілому місті в будинки та в отакі будки, як ти бачив на базарі.

Скрізь по місті є такі будки, де сидять робітники й видають воду. По інших містах, краще улажених, майже в кожному будинку є свій водогін, а в нас тільки більші будинки мають водогін.

— А як же ви вираховуєте, скільки треба випомпувати води, щоб не було лишку?¹⁷)

— Та й не треба вираховувати: як-що в сітці залишається зайва вода, що її не виберуть, то вона переходить у запасні водозбори¹⁸⁾.

Грицько замислився.

— Хотів би я бачити ті труби, що розносять воду по місті. Тільки їх, здається, не можна побачити, бо вони під землею.

— Можна показати тобі. Ходім!

Вони пішли східцями вниз і опинилися під станцією. Це був коридор, освітлений електрикою. В долівку¹⁹⁾ вмуровано грубезні чорні труби, що перехрещуються в різних напрямках.

— А що ви робите, коли якась труба зіпсується? Їїж не можна поладати, бо вода заміє все.

— Тоді ми її виключаємо із цілої сітки, закриваємо її, щоб вода туди не могла вливатися, от і все.

— Багато, видно, у вас людей працює біля водогону.

— Та чоловіка чотириста²⁰⁾.

Вони обдивилися і знову пішли на гору.

І. Яценко.

Примітки: ¹⁾ у літах, старший; ²⁾ коло; ³⁾ на ринку; ⁴⁾ поводи, що ними керується коней; ⁵⁾ криниці; ⁶⁾ над криницею, що ним тягнуть воду з криниці; ⁷⁾ до водопроводів; є не рури, що ними розпроваджують воду по всьому місті; ⁸⁾ написи, що жах наводять; ⁹⁾ машина, що своєю силою вводить у рух інші машини; ¹⁰⁾ шар землі — поклад, верства землі; ¹¹⁾ примішки; ¹²⁾ отвори виверчені у землі свердлами; ¹³⁾ артезійські криниці, що в них добувається помпою воду з дуже великої глибини; ¹⁴⁾ рурами; ¹⁵⁾ уладження до очищування води; ¹⁶⁾ очищується; ¹⁷⁾ щоб не оставалася вода; ¹⁸⁾ у водозбори, в яких переховується невикористана вода; ¹⁹⁾ в підлогу; ²⁰⁾ чотириста людей.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

9. СЛОН-БУНТАР.

I.

Колись в Індії один плянтатор¹⁾ кави наважився викорчувати ліс і справити замість нього поле під каву. Він вирубав ліс та випалив зруб, осталися тільки самі пеньки.

Послугуватися при корчуванні стрільним порохом чи динамітом дуже дорого, а звичайний огонь затягує справу. Найкраще помагає при тій роботі велетень звірів, слон: він вириває пеньки клами або витягає мотузом.

Через те плянтатор наняв слонів, де одного, де два, чи три разом, і взявся до роботи. Найкращий слон належав до найгіршого погонича, Дізи; в Індії звуть їх карнаками. А слона того звали Моті, „перлина-слон“.

На тому зрубі, де тепер корчували коріння, в день на спочинок не ставали: плата була дуже висока, не можна було гаяти²⁾ часу. Цілий день Діза сидів на карку свого Моті і поводив ним, коли він виривав коріння своїми клами або тяг за кінець мотуза, накиненого на його дужі плечі. Дізаж лоскотав його поза ухами і говорив йому, що він цар поміж слонами.

Увечері Моті ковтав призначених йому триста фунтів зеленої трави та кварту араку; Діза вечеряв укупі з ним і, сидючи коло слона, співав пісні аж до того часу, коли треба було йти спати.

Раз на тиждень Діза водив слона до річки. Моті повертався на мілині, а Діза ходив сюди-туди по ньому з косовою щіткою та з брусом мила. Моті дуже добре розумів усі штурханці Дізи і знав, що після кожного штурханця треба робити. Діза оглядав йому ноги й очі, підіймав уха: чи нема там де болячок, чи не починають часом боліти очі і т. д. Після того вони обидва верталися до дому: Моті, чистий і лискучий, ішов, помахуючи пятаршинною³⁾ гилякою, що її держав у хоботі⁴⁾; а Діза волікся за ним, співаючи своїх пісень.

Взагалі час проходив мирно⁵⁾. Але якось одного разу Дізі забажалось учинити гучний бенкет⁶⁾.

Отож прийшов він до господаря, заплакав і каже:

— У мене померла мати.

— Вонаж бо померла місяців зо два раніш, коли ми робили на іншому полі; а тому либонь⁷⁾ буде з рік, як померла вона ще раз, — відповів господар, що дуже добре знав звички тубильців.

— Тепер померла у мене тітка, яка була мені за рідну матір, — промовив Діза і заголосив ще дужче. — Після неї лишилося вісімнацятеро дітей-сиріток без шматка хліба і годувати їх доведеться мені, — додав Діза, гупаючи головою об землю.

— А хто тобі подав цю звістку? — запитав господар.

— Почта, — відповів Діза.

— І що ти верзеш? На цьому тижні почта до нас зовсім не приходила. Йди лишень ставай до роботи!

— У мойому селі лютує якась страшна пошесть⁸⁾ і вже всі мої жінки віддали Богові душу!

І Діза заголосив на цей раз уже зовсім широко.

— А покличте-но сюди Кігума, — гукнув господар.

Прийшов Кігум, односелець⁹⁾ Дізи.

— Кігуме! Є в цього чоловіка жінка?

— У нього? — здивовано спитав Кігум. — Ні, нема! Та в нашому селі ні одна дівчина й оком на нього не хоче кинути. Вони певно швидше пішлиб за його слона, ніж за нього.

Кігум реготався, а Діза плакав і стогнав.

— Ти дуже розминувся з правдою, хлопче, — сказав господар. — Іди до роботи!

— Ну, коли так, то я тепер скажу щиро правду, — швидко промовив Діза. — Я працюю тут уже два місяці. Тепер мене закортіло погуляти досхочу; алеж не тут, тільки десь далеко від цього гарного поля. Тут я не хочу нікого турбувати.

Господар посміхнувся.

— Дізо! — сказав він, — на цей раз ти говорив правду і я пушу тебе, як тільки твій Моті працюватиме без тебе. Тиж знаєш, що він тільки тебе одного й слухає.

— Хай же пошле тобі небо ще сорок літ життя. Я підуюсь на десять деньочків¹⁰⁾. І як тільки вони минуть, присягаюся тобі вірою й душею, я вернуся. Щож до цієї перерви, то чи не дозволив би мені мій достойний господар покликати сюди мого Моті?...

Господар дозволив і Діза голосно свиснув. На його

посвист зпоза дерева в туж мить виткнувся величезний хобот і з'явився слон, що передтим розкидав пісок.

— Сонце моєї душі, добродію мій, горо сили, вислухай мене, мій голубе! — сказав Діза і став перед слоном.

Моті насторожився і хоботом вітав погонича.

— Я піду в мандрівку, — казав Діза.

Моті зрозумів відразу. Його очі весело заблищали, бо він любив усякі подорожі не менш за свого пана.

— Але ти лишишся тут і будеш працювати.

Очі слона зараз глянули зовсім инакше. Він страшенно не любив корчувати пеньків, бо то псувало йому зуби.

— Я піду на десять днів, моя зіронько! Витягни передню ногу і я це тобі вирахую, як слід!

Діза взяв ломаку і десять разів ударив по мягкій підшві слона. Моті заревів і почав дріботіти ногами.

— Десять днів, — говорив Діза, — ти будеш працювати і корчувати пеньки під доглядом оцього Кігума. Ну, візьми Кігума і посади його собі на шию.

Моті зігнув кінець свого хобота. Кігум став на нього і слон посадив собі на шию нового керманича. Діза подав Кігумові важкий залізний заострений кий.

Кігум ударив по величезній голові слона, а той аж застонав з болю.

— Мовчи, бовдуре! Тих десять днів Кігум буде твоїм карнаком. А тепер попрощайся зо мною, любимче душі моєї. Пане ти мій! царю ти мій! перлино всіх слонів! Бережи своє здоров'я, будь же розумний та прощай!

Моті обхопив своїм хоботом Дізу і двічі підняв його понад землю; він завсігди таким способом прощався із своїм паном.

— Ну, тепер він буде робити, — сказав Діза плянтаторові. — Чи можна вже мені йти?

Господар хитнув головою і Діза зник у лісі, а Моті пішов робити своє діло.

II.

Кігум поводився з ним дуже ласкаво; але все-таки слон почував себе нещасливим і пригнобленим. Та він виконував свою роботу так добре, що плянтатор навіть дивувався.

А Діза йшов та йшов собі в світ за очі, поки не зустрів весілля своїх одноплемінців. Тоді він пристав до них; загуляв з весільними і забув про все на світі.

Прийшов ранок уже й одинацятого дня, а Діза не вертався. Коли того дня хотіли на слона, як звичайно, накинути мотуз, він озирнувся навколо, розправив плечі і, не звертаючи ні на кого уваги, пішов геть, ніби мав на думці якусь важну справу.

— Гей, ти, назад вернися! — кричав Кігум. — Назад, дурна голово! посади мене на свою шию! Вернися, красо долин, окрасо всеї Індії! Вернись бо, кажу тобі, а то я позбиваю тобі твої ратиці.

Моті лагідно похитав головою, але слухати не хотів. Тоді Кігум побіг за ним і піймав його мотузом. Слон випняв уперед уха і Кігум, який добре розумів, що це означає, хоч і силкувався ласкавими словами задобрити слона, почував себе досить ніяково.

— Не пустуй, прошу тебе, — промовив він, — краще йди, чортів сину, до роботи!

— Гррр! — гаркнув слон і знов насторожив уха вперед. Потім цілком байдуже, вирвавши добру кореняку, пішов поміж пеньки, наче глузуючи з інших слонів, які тільки-що взялися до роботи. Моті мав такий вигляд, як доглядач, що, засунувши руки в кишені та довбаючи собі в зубах, походить поміж робітниками.

Кігум пішов повідомити про це господаря, а той ви-йшов на поле, страшенно ляскаючи грубим гарапником. Слонові не подобався рішучий вигляд „білого чоловіка“ і він, порскаючи, погнав його геть полем, аж поки не загнав на піддашки будинку. Потім Моті відійшов і потрясся від задоволення так, як то вміють робити тільки слони, коли вигадують собі якусь забавку.

— Ну, ми йому за це віддячимо! — сказав господар. — Його треба так покарати, як тільки можна покарати слона. Дайте лишень Кала-Нагові та Назимові по доброму ланцюгу аршинів по п'ять і звеліть їм дати прочуханку бунтареві. Нехай кожний ударить його разів по двацять.

Кала-Наг, що означає „чорна гадюка“, і Назим були на цьому полі побіч Моті найбільшими слонами і на них стояв обов'язок виконувати суворі кари над винуватими слонами. Річ у тому, що сам чоловік не міг нічим гаразд дошкулити слонові.

Вони взяли в хоботи по ланцюгу і пішли до бунтаря, силкуючися зайти з обох боків. Моті протягом свого довгого віку ще не був битий ніколи та й тепер зовсім не бажав покуштувати ланцюгів. Він зупинився, насторожився, деб знайти найдошкульніше місце на гладких боках Кала-Нага, щоб глибше застромити йому свої кли. У Кала-Нага клів не було і тільки самий ланцюг означав його владу; але то була непевна зброя і через те Кала-Наг прудко відскочив від бунтаря і почав удавати, ніби ланцюга він приніс на забавку. Назим також зараз повернувся і пішов назад, бо цього ранку він не почував себе здатним до боротьби. Таким чином Моті остався без кари і вільно ходив собі по зрубі без діла.

III.

Коли слон не хоче робити і не є на припоні, то він дуже страшний. Моті ходив, хляскав хоботом старих товаришів по спинах і ніби питався їх, чи дуже їм подобається корчування пеньків; міркував собі про різні псоти і, вештаючися сюди й туди, він до заходу сонця тільки дратував усіх інших слонів. Вкінці пішов до загороди, де слонам давали їсти.

— Ти не хотів працювати, — суворо сказав Кігум, — то й не їстимеш. Ти дикий слон, а не порядна скотина. Йди собі геть до лісу!

Саме тоді Кігумова дитина рачкувала по землі біля хати і простягала товстенькі рученята до слона, що заступив їй світло. Моті добре розумів, що у Кігума нема на світі нічого дорожчого над дитину. Він зігнув свій хобот у маленький гачок і дитина з радісним криком кинулася до нього. Слон в одну хвилину підняв дитинчя вгору і високо держав його над головою батька.

— Ой, Божеж мій! — зарепетував Кігум. — Я дам тобі

дванацять найсмачніших булочок, намочених у ромі, і двісті фунтів свіжої січки із цукрового очерету, тільки постав обережно на землю мою крихточку, мою душу і моє життя.

Моті зараз обережно спустив дитину на землю і поставив її поміж своїми величезними ногами, якими міг обняти цілу Кігумову хатинку. Так став він ждати вечері. Тоді, як він їв, дитина втікла. Моті наївся і знову став згадувати Дізу.

Величезне тіло слона не потребує довгого відпочинку. Звичайно спати чотири-пять годин для слона цілком досить: дві години перед північчю він лежить на одному боці і дві години після півночі на другому. Решту ночі він їсть, ходить та щось міркує.

Опівночі Моті нараз кудись помандрував, бо йому впало на думку, що Діза міг лежати донебудь у темному лісі хорий і за ним нікому було доглянути. До ранку він проблукав поміж кущами, ревучи та ляскаючи ухами. Потім зійшов на низ до річки і почав ревіти з того місця, де звичайно колись його мив Діза; але й там не було йому ніякої відповіді. Дізи слон не знайшов, тільки стурбував усіх слонів на хуторі та мало не до смерті перелякав циганів у лісі.

Удосвіта Діза вернувся на плянтацію. Він був страшенно змучений і боявся, що буде мати велику неприємність за опізнення. Алеж коли побачив, що все на місці, що цілий і хутір і плянтація, то в нього полекшало на душі. Та й було чого боятися, бо Діза знав дещо про бунтарську вдачу свого слона.

Він увійшов, низько кланяючися і виправдуючися на всі боки. Моті тимчасом снідав, бо нічна блуканина добре його змучила.

— Ну, поклич свого слона! — сказав плянтатор.

Діза якось дивно крикнув, як звичайно кричать карнаки. Моті почув, хто його кличе, і прийшов зараз. Слони ніколи не бігають, але ходять иноді дуже швидко.

Діза кинувся до свого любимця і почав його обіймати. Здавалося, що чоловік і скотина плакали з радощів, обій-

маючи один одного після довгої розлуки та обдивляючися, чи не трапилося їм за той час якого лиха.

— Ну, тепер ми підемо до роботи! — сказав Діза.

Моті ніжно обхопив його своїм хоботом, посадив собі на вязи і поліз на плянтацію, де вони й почали викорчовувати найбільші пеньки.

А плянтатора так здивувала вся оця подія, що він навіть забув і гніватися на Дізу та його бунтаря.

Редіярд Кінлінг.

Примітки: ¹⁾ власитель великих ланів (плянтацій). На таких ланах управляють плянтатори у гарячих краях риж, каву, чай, бавовну і т. п.; ²⁾ марнотратити, марнувати; ³⁾ аршин — 71 сантиметрів; ⁴⁾ у трубі; ⁵⁾ спокійно; ⁶⁾ забаву; ⁷⁾ здається, може; ⁸⁾ за-разлива хвороба; ⁹⁾ з того самого села; ¹⁰⁾ днів.

ЖОВТЕНЬ.

- 10 СВ. АНДРЕЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ — В. ШУРАТ.
11. ОСЕЛІ ЛЕВ — ІВАН ФРАНКО.
12. ЧИЖ ТА ГОЛУБ — ЛЕОНІД ГЛІБІВ.
13. КИРИЛО КОЖУМЯКА — НАРОДНІЙ ПЕРЕКАЗ.
14. ВІЩИЙ ОЛЕГ — СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ.
15. ОСІННЬОЮ ПОРОЮ В КАРПАТАХ — ОЛЕНА ГАЛИЧАНКА.
16. ЛІС В-ОСЕНИ — О. ОЛЕСЬ.
17. ОСІННЯ КВІТКА — ГРИЦЬКО ЧУПРИНКА.
18. ПРИГОДИ ГОРОБЦЯ — ЮРІЙ СІРИЙ.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

19. ТРИ БРАТИ — НАРОДНЯ КАЗКА.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

10. СВ. АНДРЕЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ.

Благословенная давно
Цвести ще мусиш, Україно!
Твоїм Дніпром несло судно
Святу апостольську дружину.

І київських високих гір
Діткнулися святії стопи.
І понеслися з них в простір
Слова апостола Синопи:

„Благословлю вас, гори, днесь!
Колись над вами город стане,
Що, дивуючи світ увесь,
Господнім воїном воспряне.

„І вас, степи, благословлю!
Колись прославитесь ви людом,

Що трудом вчинить з вас ріллю
І запанує власним трудом.

„І заздрих на чуже добро
Він прожене, бо буде в силі“.
— „Аміль!“ — загомонів Дніпро
Й поніс до моря срібні хвилі.

І всів святий Андрей в судно,
Що понесло його й дружину...
Благословенная давно
Цвисти ще мусиш, Україно!

Василь Щурат.

Примітки: воспряне — прокинеться, повстане; судно — човен.

11. ОСЕЛ І ЛЕВ.

I.

Був собі раз осел. За багато йому стало праці і батогів у господаря.

— Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі!
Буду собі пастися по лісі і хто мені що зробить?

І, не думавши довго, втік від господаря та й у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого, ніхто його не бє, — відколи живе, ще такого добра не зазнав. Аж раз, дивиться, йде лев страшний-престрашний та й просто на нього.

— Ну, — думає собі осел, — аж тепер уже по мені буде!

Але поки лев дійшов до нього, він якось трохи опам'ятався й поміркував собі:

— Ану, може я його деяк здурю?

Та й, як стояв, — бух на землю. Ліг собі й лежить, мов і гадки не має. Надходить лев і кричить уже здалеку:

— Ей ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не привітаєш мене?

А осел — мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими ухами клапає.

Надійшов лев і знову кричить:

— Зараз устань і привітай мене!

— А хтож ти такий? — питає осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно лев. — Хіба ти не знаєш, що я лев, над усіми звірями цар?

Осел, не встаючи, підвів голову і витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці балакаєш? — промовив він. — Ти цар над усіми звірями? Хто тобі це сказав? Маєш то на письмі? Хто тебе обирав на царя? Ну, говори!

Лев став, мов чолом об стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав? Та всі мені це кажуть, що я над звірями цар. Хібаж це неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо цар над усіми звірями не хто, а я!

— Ти? — здивувався лев. — А ти хіба маєш це на письмі?

— Певно, що маю! Ади, подивися ось тут!

І він устав на рівні ноги й, обернувшись задом до льва, показав йому своє заднє копито, на якому була прибита новісінька, блискуча підкова.

— Бачиш? Це моя царська печать. Як би ти був цар, то й ти мав би таку.

— Ото диво! — промовив лев. — А я про те й не подумав ніколи. Мабуть твоя правда. Але стій! Давай, будемо пробуватися. Ходімо в ліс. Хто за годину наловить більше звірів, той буде правдивий цар.

— Добре, нехай і так буде, — промовив осел. І з тим розійшлися.

II.

Лев побіг по лісі. Бігав, бігав, тут зловив сарну, там зайчика, там знов якусь звірину — за годину мав щось п'ять чи шість штук. Бере те все й волочить до осла.

А осел тимчасом що робить? Пішов собі на широку поляну, де світило ясне сонечко, і насеред луки кинувся на землю, ноги протягнув, очі зажмурих, язик висолопив¹⁾, сказав би хто: згинув та й згинув. А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки²⁾, всяка погана птиця. Бачуть вони: лежить неживий осел; та й усі гурмою до нього. Зразу здалеку заскакували; а там бачуть,

що не рухається, то й почали на нього скакати, дзьобати його язик та очі. А осел нічого, тільки, як котра пташина надто близько надлізе, то він клап її зубами або стук її ногою — бє та й ховає під себе, та так хитро, що інші й не бачуть. Не минула година, а він уже надусив їх з пів копи. Тоді схопився на ноги. Як не стреплеться, як не рикне, а птахи всі в розтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з львом. Приходить на те місце незабаром і лев із здобиччю, а осел уже там.

— Ну, що? — каже лев до осла й показує йому свою здобич. — Бачиш, скільки я наполоював?

— Ну, та й дурний же ти, небоже! — каже осел і копнув його звівів ногою. — Таких звівів я міг би був наловити зо дві копі. Та що вони варті? А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, попробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів лев. — Аж тепер бачу напавду, що ти над звірями цар, не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою!

— А бачиш! — промовив гордо осел. — Завсігди треба бути чемним, бо ануж наскочиш на старшого від себе, й тоді що буде? От і тепер я міг би тобі зараз за кару зробити смерть; але вибачаю тобі, бо ти з дурноти це зробив, а не із злої волі. Йдиж тепер і пильнуйся на другий раз!

І лев пішов, похнюпившись³⁾ та підобгавши⁴⁾ хвіст, немов би хто вилляв на нього бочку холодної-прехолодної води.

III.

Чи близько, чи далеко, здибає він у лісі вовчика-братика.

— Здорові були, найясніший царю! — каже вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно лев. — Який я тобі цар?

— Як то ні? — скрикнув вовк. — Хтож би смів инакше казати?

— Мовчи, братику, — пошепки говорять до нього лев. — Тут недалеко є правдивий цар. Як почує, біда буде й тобі й мені.

— Правдивий цар? — дивувався вовк. — Що за диво? Який же тут є правдивий цар крім тебе?

— Є, є, — з перестрахом шептав лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Богу дякую, що мене живого пустив.

— Ну, що ти говориш?! — дивувався вовк. — Диво дивне! Знаю цей ліс не від сьогодні, але ніяк не придумаю, щоб це міг бути. Як же виглядає той новий цар?

— Одно слово — страшний! — говорив лев. — Уха отакі; голова, як коновка; а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути? — клопотався вовк. — Знаєш що? Ходи, покажи мені його!

— Я? Нізачо в світі! — скрикнув лев. — Досить уже раз страху наївся.

— Та ходи бо! Чого боятися? — заохочував вовк. — От, знаєш? Привяжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти!

— Про мене, — каже лев, — нехай і так буде.

Зв'язалися обидва хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбик над полянку, що на ній пасся осел. Лев зупинився, зазирає та й шепче до вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається вовк, зазирає та як не крикне:

— Дурний льве, таж це ослисько!

А львові причулося, що то новий цар уже близько. Як не злякається! — та в ноги через пеньки, через ярки, що було духу! Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, вовче, близько вже той новий цар?

Але вовк тільки язик вивісив. Як був прив'язаний до лвиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу й давно вже духа спустив.

— А бачиш! — каже до нього лев. — Ти казав, що новий цар не страшний; а як побачив його близько, то із самого страху вмер!

Іван Франко.

Примітки: ¹⁾ висунув з рота; ²⁾ кавки; ³⁾ похиливши голову; ⁴⁾ сховавши під себе.

12. ЧИЖ ТА ГОЛУБ.

Весною чирик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скавав;
Та якось у сильце й попав.
Сердега в клітці рветься, беться...

А голуб бачить та й сміється:
„А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже певно голова дурна!
Не бійсь, менеб не піддурили,
Хоч як би не хитрили;
Бо я не чирик, ні, оце!“

Аж гульк! і сам піймався в сильце...

Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся! *Леонід Глібів.*

Примітки: Сильце — з волосіння до ловлення пташків; чужому лихові — із чужого лиха.

13. КИРИЛО КОЖУМЯКА.

Колись був у Києві якийсь князь-лицар. І був коло Києва змії. Що-року посилали йому дань¹⁾: давали або молодого парубка або дівчину. Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робити: коли давали городяни²⁾, треба і йому давати. Післав князь свою дочку в дань змієві.

А дочка була така гарна, що й сказати не можна. То змії її полюбив. От вона до нього прилестилася та й питається раз у нього:

— Чи є, — каже, — на світі такий чоловік, що подужав би тебе?

— Є, — каже змії, — таки у Києві над Дніпром. Як запалить у хаті, то дим аж під небесами стелиться; а як вийде над Дніпро мочити кожі³⁾ (бо він кожумяка), то не одну несе, а дванацять разом. Як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюся за них: чи витягне то він їх. А те йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними

трохи на беріг не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна й узяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати й на волю до батька дістатися. А при ній не було ні душі, тільки один голуб. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була.

Думала-думала, а далі й написала до батька:

— Отак і так, — каже. — У вас, панотче, є в Києві чоловік на імя Кирило, на прізвище Кожумяка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене бідну з неволі. Благайте його, панотченьку, і словами й подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово. Я за нього й за вас буду до віку Богу молитися.

Написала так, привязала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув⁴⁾ під небо та й полетів додому на подвіря до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голуба.

— Татусю, татусю! — кажуть, — чи бачиш, голубок від сестриці прилетів?

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Цеж уже проклятий ірод⁵⁾ згубив, видно, мою дитину!

А далі приманув до себе голуба: глянь! аж під крильцем карточка. Він за карточку, читає, аж дочка пише: Так і так... Ото зараз покликав він до себе всю старшину:

— Чи є такий чоловік, що називається Кирилом Кожумякою?

— Є, князю, живе над Дніпром.

— Як жеб до нього приступити, щоб не образився та послухав?

Ото сьяк-так порадилися та й післали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякалися. Дивляться, аж сидить сам Кожумяка долі, до них спиною, і мне руками два-

нацять кож; тільки видно, як коливає⁶⁾ отакою білою бородою. От один з тих післанців: Кахй!

Кожумяка жажнувся, а дванацять кож тільки трісь-трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— Отак і так: прислав до тебе князь із проханням...

А він і не дивиться і не слухає. Розсердився, що через них та дванацять кож пірвав.

Вони знову давай його прохати, давай його благати. Стали навколішки. Шкода! Прохали-прохали та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш?... Сумує князь, сумує й уся старшина.

— Чи не післати нам ще молодших?

Післали молодших. Нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і післав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали прохати, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожумяка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, цеж уже для вас я зроблю.

Пішов до князя.

— Давайтеж, — каже, — мені дванацять бочок смоли і дванацять возів конопель!

Обмотався коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що може в ній пудів⁷⁾ десять та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кириле, прийшов битися, чи миритися?

— Де вже миритися? Битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони битися, аж земля гуде. Що розбіжиться змій та й ухопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве; що розбіжиться, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю.

А змій, як огонь горить, так йому жарко. І поки збігає до Дніпра, щоб напитися, та й ускочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожумяка знову вже й обмотався коноплями і смолою обсмолився.

Ото вискакує з води проклятий ірод. І що розженеться проти Кожумяки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він знай його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Билися-билися, аж куриться, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучше, як коваль леміш⁸⁾ у горні⁹⁾: аж пурхає, аж захлипається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, сціпивши руки, жде, що то буде. Колиж зміюка — бубух! аж земля затряслася. Народ, стоячи по горах, так і сплеснув руками:

— Слава Тобі, Господи!

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну й віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того часу й почало зватися те урочище „Кожумяками“.

Народний переказ.

Примітки: ¹⁾ данину (податок); ²⁾ мешканець города (міста); ³⁾ скіри; ⁴⁾ злетів; ⁵⁾ лиходій, ворог; ⁶⁾ хитає, колихає; ⁷⁾ пуд — 16 кілограмів; ⁸⁾ залізна частина плуга, що поре землю на скиби; ⁹⁾ в огні, в огнищі (горен і горн, - рна).

14. ВІЩИЙ ОЛЕГ¹⁾.

I.

Не у гості, а на кості
Ходили хозари;
Та не пивож і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрався Олег віщий
На вражу недолю;
Іде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня²⁾ цареград-
Шелом аж палає; /ська,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.
Олег їде чистим полем,
Грає білогривий.

Але хтож то коло гаю
Як молоко сивий?
Лиш палиця коло нього
Та гуслі³⁾ без струнів.
То великий старець божий,
То віщун Перунів.
І Олег до того старця
Коня повертає;
Через сідло поклонився,
Віщуна питає:
„Скажи мені, старче божий,
Перунів пророче:
Чи живо⁴⁾ я, чи не живо

Сплющу свої очі?
І не бійся і не тайся,
Я дармо не схочу,
Я за слово правдивее
Тебе озолочу“.

„Та мені то“, віщун каже,
„Нічого боятись,
А золотом твоїм, княже,
Не озолочатись.
Срібла, злота не ношú я,
Князів не боюся,
А що буде із тобою,
Я не потаюся.
Ти щасливий, пане-княже,
Недолі не знаєш,
Та, як будеш умирати,
Мене спогадаєш.
Твоя слава тепер ходить
Помежи землями;
В Цареграді прибиваєш
Ти щити на брамі.
Тебе, княже, не спиняють
Ні яри, ні гори;
Затишає під тобою
І синее море.
Твої⁵) броні золотої
Мечі не рубають
І острії вражі стріли
Помимо літають.
Під тобою й білогривий
Чинить твою волю:
То літає, як крилатий,
По вражому полі,
То спиниться, як камінний,
Як вудила здвигнеш⁶), —
А все таки ти від нього,
Ти від коня згинеш!“

І подумав Олег віщий
Та й не довіряє,
Через гриву похилився,
Із коня злізає;
І крутую шию гладить
І став промовляти:
„Ой, коню мій, вірний коню,
Ой, брате мій, брате!
Не тиж мене, вірний коню,
З Новгороду того
Привіз мене до Києва,
До Дніпра старого?
Не з тобоюж я, мій коню,
Літав через гори?
Не з тобою я, мій коню,
Ходив і за море?
І не в твоїх же стременах
Я стояв ногами,
Коли щити в Цареграді
Прибили до брами?
Тепер годі, вірний коню,
Годі, милий брате,
В золоті твої стремена
Мені не ступати!
У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти
І з тобою в чистім полі
Вітром не летіти.
Гуляй⁷) собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену паполому⁸)
Коня одягніте“.

І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого, вороного,
Князеві подали.

II.

Ба, надходить і проходить
Не час, не година,
Аж гуляє⁹⁾ Олег віщий,
Гуляє дружина.
І срібнії й золотії
Чари вихиляють
І давнії і новії
Бійки¹⁰⁾ споминають.
„А щож кінь мій білогри-
Олег запитався. /вий?“

„Не питайся, милий княже!“
Слуга обізвався.
„Давно вже кінь білогривий
Гуляє на волі
Коло Дніпра широкого
На чистому полі.
І вовки його годують,
Птахи доглядають,
Буйні вітри його чешуть,
Дощі вимивають.
І на ньому уже, княже,
Зіллям зелениться,
Не зелена паполома,
Зелена травиця“.

І тримає Олег чару
Та й не вихиляє,
Похилився головою
Та й собі гадає:
„Не чекав моєї смерти,
Згинув білогривий,
А деж слова твої віщі,
Віщуне ти сивий?“

І поїхав Олег віщий,
Поїхали гості,
Коло Дніпра на березі

Оглядають кості.
Там дощі їх вимивають,
Порох присипає
І над ними буйний вітер.
Траву хилитає.
І Олег на білий череп
Наступив ногою
І говорить:
„Спи, мій коню,
В мирі та спокої!
Спи, мій коню, у спокої,
Піском засипайся,
Жовтим піском засипайся,
В траву завивайся.
Та не жалуй на Олега,
Що він тебе кинув,
Що без нього ти без слави
Серед поля згинув.
Не на князя, коню, жалуй,
Не на пана свого,
На віщуна, коню, жалуй,
Віщуна старого“.

Але знати, пане-брате,
Того не бувало,
Щоби слово віщунове
Дармо пропадало.
І ще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гніздо собі звила.
І тільки лиш Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка із черепа
Вже діри шукає.
Олег череп наступає,
Похитнути хоче,
А гадюка із черепа

Пнеться через очі.
Олег мову починає,
З віщуна сміється,
А гадюка із черепа
І пинить і веться.
Олег мови не кінчає,
Скочив, як на муках,
Йому в ногу засмокталась
Чорная гадюка.

І промовив Олег віщий:
„Твоя правда, сивий!

Згубив мене мій кінь вірний,
Мій кінь білогривий!“

Зеленіє на могилі
Свіжая дернина.
Над Олегом пе, гуляє
Сивая дружина.
І срібнії й золотії
Чари вихиляє
І давнії і новії
Битви споминає.

Степан Руданський.

Примітки: ¹⁾ Київський князь Олег, що жив около 900 р. по Хр.;
²⁾ зброя; ³⁾ музичний інструмент; ⁴⁾ скоро; ⁵⁾ „твоєї“; ⁶⁾ стягнеш
(від: здвигати); ⁷⁾ бігай собі вільно по полі; ⁸⁾ покривало, дерга;
⁹⁾ бавиться, бенкетує; ¹⁰⁾ бої, війни, военні походи.

15. ОСІННЬОЮ ПОРОЮ В КАРПАТАХ.

Вже осінь у наших горах.

Не та подільська осінь, — сіра, жовта, з пилюгою¹⁾
й болотом, з довгими нивами, поритими картоплиськами,
з безкраїми сірими стернями. Це чудова гірська осінь, що
перевищає весну красою й пишається незрівняним багат-
ством барв.

Йду в ліс. Доріжка злегка здіймається вгору.

Минаю високий явір біля криниці. Він тепер з одного
боку зовсім зелений, з другого червоний, як кров.

Земля вистелена — наче барвними мотілями — то на-
пів зеленими, то знову напричуд гарно тіньованими — в зе-
лено-жовто-червоних барвах.

Понад воду хиляються верби — ще майже зелені.
Тільки до зеленового срібла їх листочків додала осінь уже
й дрібку золота.

Садочки — казково барвисті. Червоні, як грань, груші;
рожеві, наче личко дівчини, черешні; пестрі від червоних,
жовтих, рожевих листочків — сливи.

А долом мякенька отава²⁾, як шовк зелений, засіяна

синіми весняними квітками. Вони перші на весні показують свої голівки зпід снігу, вони останні під сніг ховаються...

Переходжу невеличкий місток понад чистенькою, бистрою річкою, що, як свавільна дитина, скаче по кам'яних порогах.

Чиж завсігди тут берегами така ярко-зелена трава росла? Мабуть, що ні. А поміж травами красуються, червоніють, рожевіють різні листочки, наче нові, незнані квіти порозквіталися.

А що це золотом заблисло серед смерік? Цілий куш золотий. Сподом ясніший, верхом чим-раз темніший. Он ще один такий при самій дорозі... Та цеж грабина! В-одно більш її. Ввесь смерековий ліс підшитий удолі нею, наче підбитий золотим плащем. Вона міниться, сяє, мерехтить на сонці так чудово, що очей не можна одірвати.

Так часто бродила я влітку цими лісами й не помітила³⁾, що в них так багато грабини.

На закруті гори широка левада⁴⁾ спускається від лісу вниз до потоку. Вона краєм мережана темно-червоними дикими глогами, рожевими свербивусами⁵⁾, темно-пурпуровими ожинниками, чорно-ягідною бзиною.

Поза потоком і левадою здіймається висока, вкрита лісом, гора. Вона тепер уся горить при заході сонця. Одним боком золота полоса⁶⁾ молоді грабини, як би хто висипав на неї скарби золота.

З другого боку кучерява бучина, здається широко розлитою кривавою течією.

Посередині гори, попід чатинним⁷⁾ лісом, що вінчає її верхом, поперемішувані враз із ялицями старі жовті граби, червоні буки, рожеві дикі груші та черешні.

Між усім тим де-не-де світить ясним золотом молода берізка.

Сідаю під золотим кущем ліщини й довго люблюся цією чарівною картиною. Там угорі все ще горить у сонці, а кругом мене вже тінь, холод.

Я так далеко від села, треба подумати про поворот.

Уже хочу вставати, коли мою увагу захоплюють якісь

людські голоси. З гори сходить гурток людей. Чую гомін їх розмови, чую, як скочуються камінці зпід ніг, чую, як, необережною рукою потручена, забреніла струна скрипки.

Хтож це? Звідкіля йде?

Оглядаюся й бачу, як стежечкою з верхів сходить гурток гуцулів. Вони в засмоленій смолою білизні, у старих, драних⁸⁾ кептарях⁹⁾, у чорних або червоних виляючих байбараках¹⁰⁾, із спаленими від сонця й вітру обличчями. Ясні сталеві топори в руках, на плечах залізні гострі пили.

Старовинні, дикі лицарі?

Ні, це робітники з бутину¹¹⁾, що цілими тижнями не виходять з лісу, рубають дерево і спускають його долів. Уже, видно, скінчили роботу й вертаються в село.

Пройшли місток. Сіли спочивати на березі яру. Виймають хліб, харчують¹²⁾.

Скрипак бере скрипку в руки. Полилася мелодія, думка тужна, претужна. Це душа змученого, пригнобленого гіркою долею гуцула у згуках пісні плаче, ридає...

Аж ось різкий, мов сокирою зарубаний, перехід у шалену, повну надії, життя, завзяття коломийку...

Олена Галичанка.

Примітки: ¹⁾ курявою; ²⁾ друга трава, яку косять в-осени; ³⁾ не зауважила, не спостерігала; ⁴⁾ сіножать; ⁵⁾ овочі дикої рожі; ⁶⁾ пас, пояс; ⁷⁾ шпильковим (смереки, сосни, ялиці); ⁸⁾ подертих; ⁹⁾ кожушках без рукавів; ¹⁰⁾ зверхня одіж у гуцулів (суконна); ¹¹⁾ частина лісу, в якій вирубують дерева; ¹²⁾ їдять.

16. ЛІС В-ОСЕНИ.

Давно вже скошені лани,
Стоять степи похило,
А в лісі, в лісі в-осени
Так любо ще, так мило!

Там наче макові квітки
На гильці зайнялися,
Там наче жовті ягідки
Промінням пройнялися.

На липах листя золоте
Тріпоче понад нами,
Неначе знову ліс цвіте
Осінніми квітками.

Тут в росах квіти лісові,
Там струмені прозорі,
Ось кущ біліє на траві,
Як шум на синім морі.

Там шпак доспіває пісні,
Всю душу виливає,
Якісь брехеньки голосні
Сорока розпускає.

Он ледве чутно ходить лис,
То зникне між травою,
То вгору дивиться кудись
І крутить головою.

Ось жовтий лист на зайця
І заяць стрепенувся, / впа
Схопивсь, на задні лапки став
І в бік кудись метнувся.

А в коло листя золоте
Тріпоче понад нами,
Неначе вдруге ліс цвіте
Осіnnими квітками.

О. Олесь.

17. ОСІННЯ КВІТКА.

В саду похилилася квітка осіння
На ніжнім високім стеблі,
І сипле додолу доспіле насіння,
Ховаючи в мокрій землі.

За дітьми рососою не капають сльози,
Бо знає те квітка й сама,
Що їх не зморозять пекучі морози,
Що їх берегтиме зима...

Вона їх обгорне товстою корою
І снігом засипле їх слід,
А инколи й сонце їм блисне порою
Промінням надії крізь лід.

Грицько Чупринка.

Примітка: товстою корою — грубою корою.

18. ПРИГОДИ ГОРОБЦЯ.

I.

Було нас у батька-матери шестеро. На світ білий зявилися ми сліпими й голими. Неприємно було почувати себе якимсь нікчемою, нездатним ні літати, ні бачити, що діється навкруги. Смутило нас і те, що не можемо ми здобувати собі самі їжу.

А їсти хотілося. Ох, як хотілося! Все стільки й думки було, щоб чогось ізїсти.

„Їстоньки хочемо! Їстоньки!“ — тільки й чули від нас батько-мати. Що-хвилини прилітали вони до нас і приносили смачних черв'яків та комах, а ми один перед одного простягали свої шийки, роззявляли дзьобики та хапали те, що приносили батько або мати.

Здавалося: все, що вони приносять, сам би поїв; та вони цього не дозволяли. Завжди по-рівну й по черзі обділяли вони нас.

Стільки черви, кузок, гусени переносили вони! — і злічити¹⁾ не можна. З ранку й до вечора носили вони їжу, не вгаваючи, й не могли нас наситити. Тільки коли ніч укривала землю, втихомирювалися ми і засипляли під теплими крильцями матери.

Через який тиждень ми вперше продерли очі і побачили, що в гніздечко, де ми сиділи, пробивається цілий сніп світла. Світло те лоскотало нас і заохочувало полинати з гнізда та скупатися в ньому.

Я мабуть був найстарший і не міг видержати. Розправив свої крильця, що вже трохи вкрилися пір'ям, і хотів летіти. Та якраз у ту хвилину нагодилася²⁾ до гнізда мати. Боже, як вона здивувалася мойому вчинкові й розгнівалася!

— То ти так? — закричала вона.

І почала картати мене за те, що без її дозволу хотів я втекти з дому.

— Та тебе там зараз з'їдять коти або замучать хлопці, коли вилізеш із гнізда! — закінчила вона свою довгу промову.

— А тебеж не займають! — відповів я на її слова.

— Дурнику ти! Я літати можу і не підпущу до себе тих ворогів; а ти, нікчемний, що зробиш?

— Я гадав, що як тільки вилізу з гнізда, то так і полечу.

— Крильця ще не виросли, дурнику!

Мати таки була дуже розгнівана і я більш не перечив їй. А вона наказала нам сидіти і не вилазити, аж поки не підростуть крильця і поки вона сама нас не виведе з гнізда.

II.

Полетіла вона. А світло надило до себе; та треба було коритися материному наказові. А проте, раз побачивши світло, тяжко було їй удержатись, щоб не пориватися до нього. Я розважав себе хоч тим, що вилазив на краєчок гнізда. Висовував голову й дивився, що діється навкруги. Передо мною стояв безкрай простір світла.

Скрізь кипіло життя, літали комахи, пташки, метелики. До всіх я обзивався або привітним словом, або з проханням, щоб дали мені попоїсти. Та на мій поклик ніхто не відповідав: кожний був захоплений своїми справами.

Коли наближалися до гнізда батько або мати, миттю ховав я свою голову, залазив у гніздо і сидів тихенько, аж поки вони зникали. І потім я знову вилазив і стежив за всім.

Любо мені було дивитися і на живі створіння і на дерева, що стояли вкриті зеленими листочками та гралися з вітром, і на зелену травицю, що всім низько вклонялася.

Та скоро скоїлася така біда, що страшно про неї й згадати. Якось то сидів я і, як звичайно, любувався світом. Коли це знечевя³⁾ промайнула якась тінь перед моїми очима. Щось ударило мене в голову; потемніло мені в очах і я, не памятаючи себе, дременув⁴⁾ у глибину гнізда.

Опамятався я, коли вже сиділа коло мене мати і голосно тужила.

— Що, що скоїлося? — спитав я слабим голосом.

— Діточки мої любі, крихітки мої милі, втіхонько моя єдина! — тужила мати.

Я зрозумів, чого вона тужила: із шестерá — лишилося нас тільки троє. Злудюга кіт поїв трьох моїх братів. Найбільш у тому, звичайно, був винен я. Колиб не помітив був мене кіт, то й брати мої булиб лишилися живими. Яким способом я вратувався від котячих пазурів, того і досі не розумію.

На якийсь час залишив я свою звичку, вилазити на край гнізда. Але не надовго. Через яких пару днів я вже знову сидів на краєчку стіни й дивився на світ білий. І знову накликав собі тим біди.

III.

Зроду я вдався хлопцем дуже сміливим; це часто казали мені батько й мати. Нікого не пропускав я, щоб не зачепити, до всякого хотілося озватись, і до пташок і до людей. Так було й того разу.

Проходило поуз гніздо якихось двох хлопчиків. Не стерпів я і почав до них озиватися. Звичайно, й раніш було я обзивався до людей; але вони не звертали на мене уваги. Та ті два, зачувши мій голос, спинилися й почали дивитися на мене.

— Ти, дивися, яке сміливе! — сказав один з хлопців.

Це мені надало ще більшої бадьорости і я почав цвірінкати на все горло, не помічаючи, що вони роблять. Тільки тоді я сахнувся⁵⁾, коли простягалася до мене величезна рука і вхопила мене в свої обійми.

Я жахнувся. Скільки сили було, я стрепенувався, виривався з рук і полетів сторчаком⁶⁾ у густу траву. Думка, летіти, яко мога, далі, була даремна. Крильця не слухали мене і я заплутався в траві.

Коли вже все втихло, підвів я голову і подивився навкруги. Довкола було тихо. Голод і жах мучили мене і я почав гірко плакати та скаржитися на свою лиху долю. Мій голос почули батько й мати та почали припадати коло мене.

— У гніздо його, в гніздо! — казав батько. Та ті слова були даремні: не могли вони перенести мене назад у гніздо.

Кілька днів просидів я на тому місці, де впав; то батько то мати годували мене, як і перше, тільки прилітали частіш. Виявилося, що я лишився один і всю увагу звернули вони тепер на мене. Яка доля стрінула моїх двох братів, я й досі не знаю. Певно замордували їх онті хлопці.

Через якийсь час почав я трохи підлітати; а иноді то й червлячка собі вже міг упіймати. Батько й мати завжди були коло мене й учили мене, як треба на світі жити.

IV.

Коли вже зовсім вирости в мене крила, познайомився я з іншими молодими горобенятами і з ними був я увесь час.

Признатися, це був найкращий час у моєму житті. Улюбленим нашим місцем було заросле ріжними кущами попелище. Бавилися ми там під доглядом якогонебудь старого горобця, а батьки наші мало втручалися в наші справи. Вони тепер спочивали і відгодовувалися після великої праці, поки нас довели до розуму.

Та нам було й краще, що батьки не з нами. В забавах я вів завжди перед; ніколи ані хвилиночки я не сидів тихо.

Иноді, коли ми вже потемніємо та притихнемо в кущах, підлітав до нас хтось із старших і навчав нас на розум. Багато від старших довідалися ми. Знали, скільки то ворогів у нас, і як берегтися від них.

А ворогів тих багато: і хижі птахи, як наприклад шуліки, і хижі звірята і коти люті — все чигає на нас, щоб піймати та зїсти.

Від тих ворогів ховаємося ми, але не нарікаємо на них так, як на людей. Усі вони полюють за нами тому, що хочуть жити й їсти. Але за що не любить нас людина, того ми не знаємо.

Кажуть, що ми Христа продали. Алеж це дурниця, наклеп на нас! Сором тому, хто це вигадав, і тим, хто йме віри. Ми, як і всі створіння, любимо Творця й величаємо Його за все, що він дає нам.

Кажуть ще, що робимо ми шкоду людині й розкрадаємо людське добро. Правда, іноді доводиться підживитись яким там зернятком. Та хіба ми не заробили того?

Пізніше я чув сам, як люди жаліються на всяку черву та гусінь, що псує у них дерева та інші рослини. А хібаж ми не нищимо тих людських ворогів? Колиб знали люди, скільки ми поїдаємо в дитинстві всякої гусени та черви, то не нищилиб нас, але оберегалиб, як своїх найкращих друзів. Та, на жаль, не хочуть вони того знати! Але колись дізнаються! Будемо ждати...

V.

Що-дня, як тільки сонце зайде, линемо ми з попелища в кущі і там ночуємо; а як тільки сонечко зійде, починаємо цвірінькати, шукати собі їжі та бавитись.

Тепер ми вже не їли черви та гусени. До іншої їжі тягло нас. Зерна, насіння із соняшників — оце була наша улюблена їжа.

Почалися жнива, возовиця, молотьба. Скрізь щедра природа розкидала для нас поживу: й у полі й по шляхах і найбільш у городах. Поспіли соняшники й коноплі. Що то за життя — сидіти на соняшникові й лузати насіння⁷) або залізи в конопляник і дзьобати сімя!

Біда тільки, що звідусюди ганяють нас та полохають люди. В-одно: а киш! а киш!... Ну, та й ми хитрі! Навчили люди й нас мудрувати так, щоб ізпід носа у них красти. Як не як, але свого ми доскочимо!

Наїмося ото і знову до гулянок! Бавимося безпечно, бо знаємо, що оберігає нас добрий вартовий. Сидить він десь над нами на самому вершечку куща або дерева і стежить, чи нема якої небезпеки. Як тільки помітить щось лихе, зараз подає голос. „Чрр-чик!“ — крикне, — „ховайтесь, яко мога, швидше, хто куди!“

І сам грудкою падає в кущі, а на тому місці, де він сидів, за хвилинку вже впливається гострими кігтями яструб і здивовано дивиться своїми хижими очима. Нема йому від нас поживи. Бачить це і, розлютований, летить далі.

Переждавши якийсь час, знову вилазимо ми з кущів, знову сідає вартовий на своє місце й веселі забави захоплюють нас.

VI.

Так проводили ми ціле літо. Настала осінь. Пожовкло листя на деревах. Табунцями птахи линуть на далекий південь, щоб переждати там люту зиму. Трудно й нам доводиться. Менше вже стає їжі. Не до забавок уже тепер нам; треба шукати їди.

Та в-осени ще сьак-так живемо, не бідуємо. А ось горенько починається із зимою.

Прийде вона люта, засипле, замете землю, вкриє все холодним покрівцем, дмухнуть люті вітри з півночі — отоді то у нас і холодно і голодно. Багато нашого брата гине в люті морози. Горнемося до людського житла; та люди нас не люблять, проганяють з хлівів, із клунь⁸).

Хоч і тяжко було, та якось то перезимували ми першу зиму, перебідували, діждалися весни.

Боже! З якими радощами вітали ми прихід її! З якою любов'ю почали ми заводити семью та дбати про малих!

У перший рік пощастило мені знайти гарну дружиньку і перш за всіх вивести в люди діток. Хотів я знову збиратися на господарство, щоб ще раз вивести діток; та громада, вважаючи мене за спритного горобця, обрала мене за вартового над цілим табуном горобців.

З того часу що-року я й оберігаю наше горобине царство.

Юрій Сірий.

Примітки: ¹⁾ зчислити; ²⁾ навінулася, надлетіла; ³⁾ несподівано, неждано, раптом; ⁴⁾ бистро втік; ⁵⁾ сахатися — втікати, ховатися, ухилятися; ⁶⁾ летіти сторчаком — летіти униз головою; ⁷⁾ вилускувати зерно соняшника з лушпини; ⁸⁾ клуня — комора, шпихлір.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

19. ТРИ БРАТИ.

I.

Було собі три брати. От менший усе не так робить, як люди. То ті брати на нього все кажуть: дурень! Дурень та й дурень — так уже всі його звать. То ті розумні брати в господарстві порядок дають, а дурня посилають вівцю пасти.

От посіяли ті брати лан пшениці. Зійшла та пшениця, почала рости. І внадилося¹⁾ щось у ту пшеницю: що-ніч — то так і витолочить.

Старший брат і каже:

— Піду я на ніч на поле; може піймаю те, що толочить.

Ото й пішов. Прийшов, сів на межі — дожидав, дожидав — нікого нема — та й заснув. Прокинувся вранці, глянув на поле, аж знову є шкода. Ну, пішов він додому без нічого. Каже:

— Хібаж його вловиш, коли таке, що й не побачиш?

На другу ніч уже середущий каже:

— Я піду.

Ото й пішов. Прийшов, сів на межі — дожидав, дожидав — нікого нема, — він і заснув. Прокидається вранці, глянув на поле, аж витолочено знову. Пішов і цей додому нездобихом²).

— Де його, — каже, — піймати!

А менший брат каже:

— Ану, я піду, чи не зловлю?

Брати в сміх, аж за животи беруться:

— Коли ми не вловили, а то щоб ти, дурню, спіймав!

А він не послухав їх.

Настигає ніч, убрався він та й пішов.

Прийшов на поле до тернів, наламавав терну. Сів і кругом себе терном колючим обложив. Сидів, сидів, а ніч темна, скрізь тихо; став його сон знемагати. Тільки задрімав, похилився, та на колючки, так ураз і прокинувся.

Йй так що-разу: що стане дрімати, похилиться, то його колючкі й уколять, він і прокинеться.

Коли це так глухої ночі чує він: біжить щось, аж земля гуде. Прибігає кінь такий, що так у нього з очей іскри й сипляться. Прибіг і почав пастися. Ото парубок підлазить до нього, підлазить — та як ухопить за гриву, так і скочив на нього. Як зірветься кінь, як понесе! Земля гуде, вітер шумить, а парубок жене його, щоб ще дужче біг. За одну ніч увесь світ уздовж і впоперек менший брат тим конем пробіг. Тоді втомився кінь, вернувся знову на те поле та й каже парубкові:

— Отепер уже ти мій пан, а я твій кінь. Тепер же мене пусти по широких степах пастися, а як-що тобі треба мене буде, то тільки вийди в поле, гукни та свисни, то зараз я коло тебе буду.

От його парубок і пустив, а сам вернувся додому. Брати сміються:

— А що, піймав, дурню? Жени краще вівцю пасти, а то вкучилося їй без тебе.

Він їм нічого не сказав, погнав вівцю пасти. А вже пшениці з того часу ніхто не толочив.

II.

Коли це пішла чутка по всьому королівстві: оповіщує король, що, хто доскочить конем до королівни та здійме з неї перстень, то той візьме її за себе і королівство тому цар віддасть, бо синів у нього не було. А та королівна то така гарна, така вродлива була, що й по світах за її красу знали... Королівна сиділа у високому теремі³⁾ на високій горі. Ото й пішла по всьому королівстві чутка; всі хочуть королівни доскочити. І брати старші повибирали коней та лагодяться й собі їхати туди королівну здобувати. А менший брат і каже:

— Можеб і я поїхав?

Брати аж розсердилися:

— Куди тобі, дурневі! Геть зараз на поле вівцю пасти!

Вирядили його в поле вівцю пасти, а сами до королівни поїхали.

Погнав менший брат вівцю пасти, вигнав на поле. Як свиснув, як гукнув — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так іскри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля!

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь. — Зазирни мені в праве ухо!

Той як зазирнув, та став такий убраний, пишно та гарно. Питає тоді кінь:

— Пане мій милий, пане мій любий! Як же тебе нести? Чи понад землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — понад землею!

Сів він. Кінь як поніс його — аж земля гуде! Наздогнали вони братів та поуз⁴⁾ них — як вихор. От добігає менший брат. Аж там гора висока, кручовата, а на тій горі терем золотом сяє, а на рундуку⁵⁾ пишна та гарна королівна сидить високо-високо. А кругом народу сила: і селяни й городяни і пани й козаки й мужики — всі зібралися подивитися, що то воно буде, хто палати королівни доскочить. Та хтож би доскочив! Що розженеться який їздець, то й до половини гори не вихопиться — та назад. Коли це їде менший брат: як розігнався його кінь, як стрибне⁶⁾, мало-мало не до терема доскочив — та й назад.

Люди в крик:

— Хто це? Хто це?

Ніхто його не пізнав. А менший брат і не припинився. Завернувся та й зник ізперед очей.

Вернувся він на поле, пустив коня, а сам погнав вівцю додому. Приходить до дому, а там брати хваляться:

— От так плигнув!⁷⁾ Мало не до терема!

А менший брат каже:

— Може то я?

Та брати в сміх:

— Ах ти, дурню, дурню! Таке вигидає півтора людського, що й купи не держиться!

От другого дня знову брати їдуть до королівни, а меншого брата вирядили вівцю пасти. Погнав він вівцю пасти, вигнав на поле. Як свиснув, як гукнув — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так іскри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля!

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь. — Як же тебе нести? Чи понад землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — о половині дерев!

Сів він. Кінь як поніс його — аж земля гуде! Наздогнали вони братів та поуз них — як вихор. От добігає менший брат до терема, а там знову народу-народу — як хмари! А королівна ще гарніша, ще пишніша, високо-високо в золотому теремі. Як стрибнув кінь, доскочив до рундука, не доскочив до королівни. Люди в крик:

— Хто це? Хто це?

Ніхто його не пізнав. А він і не припинився — та назад. І зник ізперед очей.

Менший брат вернувся на поле, пустив коня, й сам погнав вівцю додому. Приходить додому, а там брати хваляться:

— От так плигає! Замалим не доскочив!

А менший брат:

— Може то я?

Брати тільки засміялися.

От третього дня вже в-останнє старші брати їдуть до королівни, а меншого знову з вівцею вирядили⁸). Погнав він вівцю пасти, вигнав на поле. Як свиснув, як гукнув — аж земля гуде: біжить кінь. Прибіг — так іскри з очей і сипляться. Він і каже йому:

— Неси мене до короля!

— Пане мій милий, пане мій любий! — каже кінь. — Як же тебе нести? Чи понад землю, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

— Неси, — каже, — поверх дерев!

Сів він. Кінь як поніс його — аж земля гуде! Наздогнали вони братів та поуз них — як вихор. От добігає менший брат аж до короля. А там такого народу, що ще й не було: з усього королівства люди зійшлися, що то буде: чи доскочить той їздець королівни. Вже ніхто й не пробує скакати: бачуть, що не змога. Всі тільки й дожидають того, що вчора замалим не доскочив. А королівна, як сонце пишна та гарна, високо-високо сяє.

Коли це нараз прибігає менший брат: як вихор між людьми проскочив та вгору скочив, до королівни доскочив, перстень з руки зняв — та й назад. Люди такий крик та гомін зробили:

— Хто це? Хто це?

Всі питаються і ніхто не знає. А він і не припинився. Завернувся та й зник зперед очей.

Поїхав він у поле, пустив коня, й сам погнав вівцю додому. А перстень надів на палець і ганчіркою⁹) зав'язав, щоб не видно було. Приходить додому, а там брати величають:

— Таки доскочив! От так лицар!

А менший брат:

— Може то я?

А брати йому:

— Чи не згубив ти й останнього розуму?

III.

От другого дня вийшов наказ від короля, щоб збиралися до нього всі — і старе і мале й калічне. Брати й говорять між собою:

— Як нам вести дурня? Сором! Та вести треба: звелено!

От як зібралися всі в двір, а там столи понакривані — їжі такої багато! Король став гостити людей медом і вином, а наостанці стала частувати всіх королівна. Частувала вона, частувала, а наприкінці прийшла й до меншого брата. Той бере чарку лівою рукою. Вона й питає:

— А правою чогож не береш?

— Та збив палець.

— Ану покажи!

Він як розв'язав палець, так той перстень і засяв! Царівна як руками і сплеснула:

— Цеж, — каже, — він!

Привели його до короля. Ну, тут уже королеві нема чого робити, треба за меншого брата дочку віддавати. Зараз їх звінчали та такий бенкет счинили! А брати сидять на тому бенкеті та дивуються: був дурень, а тепер короленько!...

Народня казка.

Примітки: ¹⁾ влізливо приходило в-одно; ²⁾ не здобувши, не зловивши шкідника; ³⁾ палата; ⁴⁾ попри; ⁵⁾ ганок; ⁶⁾ підскочить; ⁷⁾ скочив; ⁸⁾ виправили; ⁹⁾ шматинкою, платинкою.

ЛИСТОПАД.

20. СВЯТОСЛАВ — ВАСИЛЬ ЩУРАТ.
21. ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ — ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.
22. ЄВШАН-ЗІЛЛЯ — МИКОЛА ВОРОНИЙ.
23. ГЕРЦОГОВИНКА — СВЕТОЗОР ЧОРОВИЧ.
24. ЛИСИЦЯ — АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.
25. МАТИ — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
26. ПІСНЯ СИРОТИ — НАРОДНЯ ПІСНЯ.
27. СТРАШНИЙ КОСАР — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
28. ПОЧУТТЯ ОБОВ'ЯЗКУ — ВЯЧЕСЛАВ ГОНСЬОРОВСЬКИЙ.
29. ПОХОРОНИ МАТЕРИ КОРОЛЯ ЯНА СОБЕСКОГО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

30. ПОГАНЕ КАЧЕННЯ — Г. АНДЕРСЕН.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

20. СВЯТОСЛАВ¹⁾.

А чияж то слава?
Чи не Святослава?
Від Балкану до Дунаю
Залунала слава.

Знявся чорний ворон,
Краще над Босфором:
Гей ти, царю цареградський,
Буде тобі сором!

Цар скликає раду
На велику зраду:
Йдуть посли до Святослава
З міста Цареграду:

„Княже Святославе,
В тебе військо браве!

Добуває собі чести,
А князеві слави.

„А наш цар не темний,
Шле поклін доземний.
Бачить, що з тобою битись
Був би труд даремний.

„Скільки в тебе воїв²⁾), —
Стільки тобі зброї,
Стільки тобі, княже, буде
Парчі³⁾ дорогої“.

Чує серце княже
Хитре діло враже.
Десять тисяч війська має,
Двацять тисяч каже.

Не минає днина —
Лихая година!
Зажурилась в Святослава
Смілива дружина.

Йде сто тисяч царських
Воїнів лицарських:
Завмирає серце в грудях
В сміливих, боярських.

Бачить князь тривогу
Серед війська свого:
„Братя! Хоче хто втікати,
Не держу нікого.

„Та втікти нікуди:
Греки стали всюди.
Вражі стріли бють у плечі
Ліпше, ніж у груди.

„Воля чи неволя —
Не втікти нам з поля;
Соромом себе покрити —
Незавидна доля!

„А коли поляжем
Під напором вражим,
То вітчизні у спадщині
Славу перекажем.

„Радьтеж між собою,
Я іду до бою“ . . .
А все військо каже: „Княже!
Гинемо з тобою!“

Почалась кривава
З Греками розправа.
Побідою вінчалася
Слава Святослава.

Василь Щурат.

Примітки: ¹⁾ Київський князь Святослав (960—972 по Хр.), син Ігоря й Ольги; ²⁾ воїнів — жовнірів; ³⁾ шовку.

21. ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ.

I.

Минуло 900 літ від часу, як на Берестовім коло Київ^а покінчив життя князь Володимир Великий¹⁾. Його імя знає у нас навіть мала дитина, а пам'ять про нього є в глибокій пошані у всього українського народу без огляду на державні границі і навіть на різниці віроісповідання.

Року, в котрім родився князь Володимир, не записали давні літописи. Його батьком був славний князь Святослав, великий войовник і сміливий лицар, що все своє життя перебув на війнах. Він згинув коло Дніпрових порогів у боротьбі з дикою ордою печенігів²⁾; печенізький ватажок казав собі зробити з його черепа чашу на вино.

Володимир не раз бачив батьківські воєнні походи й уже з молодих літ звикав до зброї та до невигід життя

в таборі. Він потім і помстився за смерть батька на печенігах.

Матір'ю Володимира була проста селянка Малуша. Через те вороги пізніше відмовляли Володимирові княжих почестей і звали його сином рабині.

З дитячих літ певно памятав Володимир свою бабку, княгиню Ольгу, що дуже розумно правила державою і перша зпоміж українських князів прийняла християнство. За її прикладом став згодом християнином і Володимир.

II.

Коли в 972. році згинув Святослав, київська держава поділилася між його трьох синів: Ярополк мав княжити у Києві, Олег у Деревській землі, а Володимир у Новгороді. Святославові сини були ще невеликі і не могли взяти влади у свої руки; за них управляли могутні пани, бояри.

Дорадник Ярополка, київський боярин Свенельд, почав підмовляти молодого князя до боротьби з молодшими братами, щоб зєдинити наново в одних руках усю державу.

Ярополкові війська перемогли Олега і той погиб у боротьбі; але проти Ярополка звернувся наймолодший його брат, Володимир, і почав з ним війну.

Володимир проживав у Новгороді, як йому призначив був батько. Але коли дізнався про боротьбу між обома старшими братами, покинув свій гóрод і поїхав за Балтійське море до Скандинавії, шукати собі помочи. Скандинавські нормани або варяги були вельми сміливі та войовничі і наймалися на службу всякому, хто хотів вести війну. Українські князі не раз брали собі варязьких вояків на поміч. Так само зробив тепер і Володимир.

Тимчасом Ярополк напав уже на Новгород і забрав собі волості³⁾ брата. Почалася війна. Лицарський Володимир не хотів нападати несподівано на брата і вислав до нього вістку: „Йду на тебе, приготовляйся до боротьби“.

Війна скінчилася перемогою Володимира. Він опанував знову Новгород і прийшов під Київ. Тоді київські бояри

стали покидати свого князя Ярополка і перейшли на сторону Володимира. Ярополк також мусів піддатися братові.

Володимир бажав погодитися з ним. Але коли Ярополк прибув до його табору, варяги несподівано кинулися на нещасливого князя й убили його мечами.

Володимир, обурився на варягів і не пустив їх до Києва, щоб не знищили міста. Тоді варяги просили Володимира, щоб дозволив їм піти далі, на службу до Греції.

Володимир був тепер єдиним володарем цілої держави свого батька. Але держава по війнах була знищена і довгого часу треба було, щоб її довести до ладу.

III.

В 981. році ходив Володимир з військом проти Польщі. Літопис каже про це так: „Иде Володимиръ къ Ляхомъ и зая грады ихъ: Перемышль, Червень и ины города“.

Це перша історична звістка, яку маємо про Галичину. Головними містами були в Галичині тоді Перемишль і Червень (нині село над Бугом у Холмщині). Львова не було ще тоді зовсім, а Галич не був ще столицею.

В 982. році була війна на сході з вятичами, словянським племенем, що мешкало над рікою Окою. Володимир воював з ними, щоб примусити їх до підданства і данини.

В 983. році зробив князь побідний похід на ятвягів, литовське плем'я, що від північного заходу непокоїло його державу.

В 984. році завоював Володимир радимичів, невелике словянське плем'я, що жило над горішнім Дніпром.

Того самого року відбувся похід на болгар, монгольський нарід, що мешкав над долішньою Волгою⁴). Володимир хотів забезпечитися від їх нападів і заключив з ними згоду.

IV.

Через ті війни Володимир забезпечив свою державу від сусідських нападів і міг починати упорядковувати її. Щоб на будуче новоздобуті землі не відпали від Києва, Володимир віддавав у них правління своїм синам, яких мав

аж дванацять. Під своєю власною безпосередньою управою лишив тільки Київ і землі по лівім боці Дніпра.

Від того часу всі ті землі, що належать до київської держави, приймають назву руських. Давніше кожне окреме плем'я мало й свою окрему назву (нпр. деревляни, радимичі, вятичі і т. д.), а ім'я Руси мала тільки околиця Києва. Тепер, хоч посеред самого населення лишилися і далі племінні різниці, цілий простір київської держави одержав назву „Русь“ на знак політичної єдності.

Така велика і могутня держава мусіла знайти собі всюди признання і поважання. Західні сусіди зараз же й поспішилися увійти у приязні взаємини з Володимиром. Польський король Болеслав Хоробрий заключив з ним мир. Чеський князь Андрій і угорський король Стефан Великий завсігди прихильно відносилися до Руської Держави. У добрих взаєминах стояв Володимир і з Німеччиною.

Лишився тільки один небезпечний ворог Володимирові держави; це були степові орди. Коли Володимирів батько знищив державу хозарів над Каспійським морем, на місце їх прийшли войовничі печеніги. Вони заняли чорноморські степи та почали нападати на багаті землі над Дніпром.

Уже від самого початку свого панування Володимир вів з ними війну. Щоб забезпечити край перед їх нападами, казав Володимир будувати замки в різних пригожих місцях свого краю, а в околиці Києва сипав навіть охоронні вали.

Сліди таких валів лишилися до сьогодні по обох боках Дніпра, над ріками: Стугною, Ірпенем, Росю, Трубежем і Сулою. Ті кріпості служили до оборони краю і значно спинили напади печенігів.

Іван Крип'якевич.

Примітки: ¹⁾ Володимир Великий (979—1015 по Хр.), син Святослава, прийняв християнство із Царгороду в р. 988 по Хр.; ²⁾ печеніги — це азійська орда, що спинилася в своєму поході в українських степах і за перших київських князів дошкулювала українській державі; ³⁾ землі (край); ⁴⁾ частина того народу переселилася вже давніше знад Волги на Балканський півострів і зіслов'янилася та живе там ще й тепер.

22. ЄВШАН-ЗІЛЛЯ.

I.

Жив у Київі в неволі
Ханський син, малий хлоп-
чина —

Половецькогоб то хана¹⁾
Найулюблена дитина.

Мономах князь Володи-
мир²⁾

Взяв його підчас походу
З ясирем³⁾ в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлопяті
І безпечно і вигідно.

Час минав. І став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

II.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини:
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини!...

Зажурився, засмутився;
В день не їсть, а серед ночі
Плаче бідний та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи ні поради —
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він співця до себе
І таку держить промову,
Що, мов кровю з його серця,
Слово точиться по слову:

III.

„Слухай, старче! Ти буяєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

„Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю,
Всіх до себе привертати.

„Ти піди у землю руську,
Ворогів наших країну;
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

„Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіл мої очі.

„Заспівай ти йому пісню
Нашу рідну, половецьку,
Про життя привільне⁴⁾ наше,
Нашу вдачу молодецьку.

„А як все те не поможе,
Дай йому євшана-зілля⁵⁾,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля!“

IV.

І пішов співець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов
/злодій,

Він до сина свого пана
І почав казати зтиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька і родину.

І співець по струнах вдарив.
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня,
Пісня вільного народу:

Про славетнії події,
Ті події половецькі,
Про лицарські походи,
Ті походи молодецькі...

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів співця-сіроми.

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий, акордовий
І замісто нього чути
Спів народній, колисковий.

То співець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче дагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пільмі ночі потопає.

Але спів цей — ніжний,
/любий,
Ані перший — сильний,
/дужий,
Не вразив юнацьке серце;
Він сидить німий, байдужий..

V.

І схилилася стареча
Голова співця на груди:
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде...

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях, в сповиточку!
І тремтячими руками
Розриває він сорочку.

І з грудей своїх знімає
Він євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля...

VI.

Що це враз з юнаком ста-
/лось?

Лице зблідло у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ, широкий, віль-
/ний.

Пишнобарвний і квітчастий
Раптом став перед очима —
З ним і батенько нещасний!

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди!
Все те разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

„Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!“

Так він скрикнув. І в дорогу
В нічку темну та погожу

Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходили
В рідний степ, у край веселий,
Простували, поспішали...

Микола Вороний.

Примітки: ¹⁾ Половці — то монгольська орда, що прийшла на чорноморські степи по печенігах около р. 1050 по Хр. і безпокоїла стару українську державу дальших двісті літ, поки й сама не загинула під напором татар. Начальник орди називався ханом; ²⁾ Володимир Мономах, правнук Володимира Великого, а внук Ярослава Мудрого, княжив у Києві від р. 1113 до р. 1125 і був грізним пострахом для половців. Грецьке його прізвище „Моно-мах“ значить: відважний, хоробрий, сміливий лицар; ³⁾ воєнна здобич (люди й худоба), що переможець вивозить із завойованої землі; ⁴⁾ вільне. Так само далі: привілля — воля; ⁵⁾ степове зілля.

23. ГЕРЦГОВИНКА.

I.

За два дні до битви коло Боботового кладовища до команданта Марка прийшов молоденький хлопець-герцговинець. З вигляду дуже молодий, не більше шіснацяти літ, а до того незвичайно гарний, як образок; доволі високого росту, хоч не дуже плечистий, з білим рум'яним лицем, як сніг, окроплений кров'ю і з чорними, як вугіль, очима. Довге темне волосся спадало в нього на чоло майже до самих очей, а ззаду спускалося до плечей. Звільна та соромливо підійшов він до команданта Марка і поцілував його в руку.

— Звідкіля ти, парубче? — питає командант, а сам не може відвести від нього очей, так він йому подобався.

— Із Невесіння.

— Як тебе звуть?

— Станко.

— А чий ти?

— Ранковичів!

Командант Марко поглянув на свої вуси та раз-два-три ударив носиком чобота об землю, немов над чим роздумував.

— Чогож ти прийшов? — запитав він по доволі довгій задумі.

— Прийшов воювати!

Командант кивнув головою, мов би казав: „я так і думав“, і знов ударив ногою об землю.

— Ну, мабуть ти ще дуже молодий! — сказав він по мовчанці і з притиском на кожному слові.

— Невже те стоїть на перешкоді? — запитав юнак і опустил очі.

— Авжеж, справді стоїть на перешкоді, — відповів командант. — Тобі от тепер здається, що то легко боротися, проливати кров; а то не так, ти помиляєшся. Всі молодики, як ти, дуже боязливі. Коли йдуть на війну, здається тобі, що нема лютіших від них; а коли розітнуться перші вистріли, вони блідніють, ховаються й утікають.

— Я не з таких! — сказав юнак.

— Як? чомуж би ти мав бути ліпший від інших?

— Я не втечу і не сховаюся, хоч би прийшлося загинати. Не боюся зброї. Ти тільки прийми мене до дружини, а тоді побачиш.

Марко знов задумався, потім підняв голову і поглянув хлопцеві просто в очі.

— Ну, гаразд! Я прийму тебе. Але я готов справді закладатися, що ти перший утечеш із поля боротьби. Знаю я вас, добре знаю. Та нехай буде по-твойому! Тепер ти наш, іди до дружини. Шкоди не буде, а нас усе таки одним більше.

Юнак знов підійшов до команданта і поцілував його в руку, а той погладив його по голові і процідив крізь зуби: „Бувай здоров!“ Потім віддав його в опіку товаришам, що прийняли його, як брата. Так звичайно буває у Герцоговинців.

II.

По жорстокій, запеклій боротьбі і різанині коло Боботового кладовища зібралися дружинники довкола команданта. Провіряли, чи всі на переді, чи всі здорові. Командант стояв посередині, розпитував кожного, довідувався,

а дружинники тимчасом тихо переговорювалися, перекликалися поміж собою.

Підійшов ще один юнак.

— А де наш Станко? — запитав він.

Всі замовкли, переглянулися, стали розглядатися довкола... Станка нігде не видно.

— Нема його тут!

Командант здивувався. Він не хотів вірити, що нема Станка. Про його втечу не могло бути й гадки, бо командант бачив власними очима, як він бився, немов би юнак випробований у десяти боях. А про смерть його він не хотів, або краще боявся, або не смів навіть подумати: за два дні він так привязався до Станка, немов би то його свояк, рідний син.

— Що з ним сталося?... — запитав він хлопців якимсь глухим, дивним голосом.

— Не знаємо! — відповіли йому.

Командант затиснув зуби.

— Знайдіть мені його! — крикнув він. — Знайдіть зараз живого або мертвого! Хто знає, може бути, що він де задержався, спізнився? Шукайте його!

Дружинники послухали команданта і розсипалися на всі сторони. Переходили від одного трупа до другого: може де знайдуть Станка між убитими? Заглядали по кущах, чи не знайдуть його там. Але все надармо.

Тимчасом кілька дружинників пішло по воду і знайшли Станка коло ручаю. Він був блідий, як полотно, із заплющеними очима, з розкритими устами. Волосся було розкудане, помішане, розкинене на скривавленій траві і на ньому запеклася кров.

— Мертвий! — сказав хтось, що оглядав Станка.

Підійшли й інші і стали його оглядати.

— Ні, дихає! їй Богу, ще дихає! — крикнув перший.

Досить було тих слів. Інші побігли до ручаю, принесли води, стали оприскувати й умивати йому лице. Трохи згодом показався на його щоках ніжний румянець. Дружинники ще більш припали до нього і він вкінці поволі розплющив очі. В першу мить він не пізнав, де він, як зна-

йшовся тут, що з ним роблять, і знову заплющив очі. Потім розкрив їх і слабим-преслабим голосом попросив:

— Води.

— Зараз! — відозвалися дружинники і дали йому трохи води. Потім обережно підняли його і віднесли до команданта.

Командант скрикнув з радощів, як побачив Станка, але в ту мить нахмурився, — рана показалася йому дуже страшною.

— Внесіть його в якунебудь хату, — я пришлю лікаря.

Дружинники послухали і віднесли раненого до найближчої хати.

III.

Коли прийшов лікар, Станко вже зовсім прийшов до памяти і лежав спокійно, не стогнав і не охав, як то звичайно роблять молоді ранені. Лікар зараз підійшов до нього і хотів розіпняти камізельку, щоб оглянути рану на грудях. Але Станко не давав діткнутися до грудей, рішучо противлячися тому. Лікар зпочатку прохав, та потім, як побачив, що прохання даремне, він силоміць ухопив за камізельку і розіпняв її.

І вмить він побачив білі дівочі груди.

Лікар остовпів з подиву, а Станко увесь почервонів і соромливо відвернув голову на бік...

— Ти... жінка! — промовив лікар, не схаменувшись ще з того дива.

— Так, — тихо відповіла вона.

— Замужна?

— Дівчина.

— А як тебе звуть?

— Стана.

Лікар оглянув рану, обмив, наложив обв'язку, а потім сів перед Станою і з подивом став її оглядати. А вона не сміла підняти очей і все дивилася набік.

Вкінці лікареві надокучила та мовчанка (він узагалі ніколи не вмів мовчати) і він став помалу допитуватися:

— Чому ти пішла на війну?

— Так, — відповіла вона.

— Не може бути, щоб „так“. Чому інші жінки не роблять того? Тут щось не так. Може бути, ти чиясь суджена і пішла разом з ним на війну.

— Ні.

— То з братом?

Вона почервоніла ще більш, як перше, і тихо прошептала:

— Ні.

Лікар належав до тих людей, що не задовольняються такими відповідями. Йому хотілось довідатися про все від початку до кінця, бо він бачив, що тут криється якась „історія“, як то він дуже любив говорити про такі події. Тепер він уже ніяк не міг заспокоїти своєї цікавості, все випитував дівчину, умовляв її признатися перед ним, клявся небом і землею, що ніхто про це не довідається, хоч був переконаний, що не зможе вдержати присяги.

IV.

Стана вкінці повірила йому і тихим голосом почала оповідати:

— В нашім селі є до трицяти хат і з кожної хати на боротьбу з турками вийшло по двоє-трое людей. А з ко-трої хати не пішов ніхто на війну, то кажуть, що вона про-клята Богом, що в ній живуть люди з „покоління Бран-ковича“⁽¹⁾).

Так було і з нашою хатою.

В мене є брат небагато старший від мене, йому два-цять літ; але Бог його знає, якийсь він ні до чого і полох-ливий, як заяць. Він боїться навіть і подумати про війну; а щож казати, щоб він ішов на війну? Говорила і я, щоб він не відбивався від інших хлопців; але він і слухати не хотів.

— Не хочу, — каже, — проливати крові! Обійдуться там і без мене. Не хочу вбивати нікого.

І так за кожним разом.

Зразу ми його переконували, потім перестали. А тим-часом у селі пішла про нашу хату погана поговорка: одні це, другі те, а всі погано говорили.

Раз рано пішла я на роботу. Доганяють мене чотири дівчини з дому Бумбіча та Рецатиці. Я поздоровкалася з ними: „добридень!“ А вони навіть не глянули на мене.

— Щож то ви? — питаюся.

— Нічого! Не хочемо говорити з тобою. Ти від „Бранковичевої лози“! Чому твій брат не пішов на війну з іншими юнаками?

Мені потемніло в очах. Мені здавалося, що мене обілляли гарячою водою, і я мало що не зомліла. Колиж вони відійшли трохи, я втяла косу і полетіла додому. Влетіла я у свою кімнату і заплакала. Довго я ридала і сама не знаю, як довго; але після того стало мені легше. Встала я і почала думати, що мені тепер робити. Адже то не жарт, коли знеславляють нашу хату, називаючи нас ськими і такими. Не було ніколи в нашім роді бранковичів, а тепер ось говорять... Мені стало так тяжко, що сльози мимоволі знову потекли з очей.

Не довго думаючи, сказала я до себе: „Піду я на війну! Не хочу, щоб про нашу родину стала погана слава, хоч би прийшлося мені й загинути“.

І зараз убралася я в братовий святочний одяг і ввечері прийшла сюди.

От і все.

Стану очевидячки втомило це оповідання і під кінець голос її ослаб так, що ледве можна було розуміти її слова. Лікар з розкритими з подиву устами не то що з напругою слухав, але просто ковтав кожне її слово. Очі його сяли і він тільки кивав головою, додаючи иноді: „славно“, „юнак“.

В душі він поклявся піклуватися і дбати про неї, мов про рідну доньку.

Светозор Чорович.

Примітка: 1) зрадник, що зрадив сербів у бої на Косовому полі в 1389 році.

24. ЛИСИЦЯ.

I.

У лісі поміж грубим корінням старого дуба щось ви-
гребло в землі велику та глибоку нору і звідтіль попід

землею попроривало на всі боки вузьенькі нірки надвір; видно було, що це робило щось розумне та хитре, бо мабуть навмисне нарило стільки нірок надвір, щоб на випадок якої біди легше можна було втікати.

Вигребли ту нору дві лисиці — самчик і самичка; жили вони там із своїми дітками. Лисенята були ще маленькі і навіть сліпі. Мати пестила їх, годувала молоком і не кидала ані на хвилину. Та чого й кидати, коли батько сам приносив їй їжу: рибу, птицю, кріликів, мишей, жаб.

Лисенята помаленьку підросли і згодом стали вже теж дивитися на світ білий. Батько того тільки й ждав: з того часу він став що-раз то менше заглядати в нору так, що матері все частіш та частіш доводилося бігати по харч. Аж ось батько й зовсім покинув свою семю і пішов собі гасати по лісу. Круто прийшлося бідній лисиці: і самій їсти хочеться та й діти підросли; їм самого покорму мало, треба годувати мясом. Та тільки те горе, що самі вони ще не вміють його добувати; вона мусить їм носити. Але як же їх самісіньких покинути тут у норі? Та не пухнутиж їм з голоду; треба щось думати.

От лисиця й виткнула з нори свою тонку мордочку та й роздивляється, чи нема де поблизу людей або якої страшної звірюки. Подивилася, подивилася, вилізла з нори і прудко побігла своїми короткими, тоненькими ніжками, а довгий хвіст, мов помело, аж по землі волочиться. Аж ось на ліщині угледіла вона птичку; лисиця зразу притаїлася, далі простяглася по землі.

Сидить пташка на гильці та й знай собі виспіває; а лисиця тимчасом усе ближче та ближче підлазить та так тихесенько, що птичка її й не бачить і не чує. Схаменулася бідолаха тільки тоді, як лисиця нараз стрибнула¹⁾ до неї і піймала її своїми гострими зубами. Принесла лисиця пташку до себе в нору і попереду навчила діток, як її обскубити; а далі розірвала пташку на шматки і погодувала нею лисенят.

Трохи згодом лисиця знов побігла в ліс, наловила мишей і поносила додому. Миші були ще живі; але лисиця так їх попридушувала, що вони ледве дихали, а втікати —

то вже ні! От і почала лисиця вчити дітей, як треба ловити мишей. Шпарко кидалися на них лисенята, хапали лапами і пазурами, мов грали в ковінку²). Як тільки миша поворухнеться, лисенята гуртом на неї, підкидають її, душать, скубуть. Довгоб промучилися бідні миші, як би мати не порозривала їх і не нагодувала ними лисенят.

II.

Що-дня водила мати діток з нори погуляти на траві та погрітися на сонці і zarazом учила їх ловити маленьких звірят.

Раз побігла лисиця до плеса, де плодилися дикі качки, і вихопила з одного гнізда аж трое каченят. Уже зібралася бігти додому, коли це трохи не над самим її ухом щось як торохне!...

Лисиця гульк! аж недалеко стоїть стрілець із собакою. Мов опарена пустилася вона бігти, а собака побачила її та за нею. Біжить лисиця, землі під собою не чує; серце бється, мов вискочити хоче; так і гадала вже вона, що не мине собачих зубів.

Аж ні! Добігла до нори і хутко сховалася; собака й собі за нею — та ба! нора дуже вузька — не пролізти собаці! Довгенько простояла собака над норою та все гавкала, аж вила, трохи згодом прийшов стрілець, оглядів гарненько нору, а далі подивився кругом, щоб запам'ятати собі добре те місце, гукнув на собаку та й пішли собі.

Другого дня лисиця знову побігла по їжу, а дітей покинула самих. На цей раз їй довелося стягти здоровенного³) окуня з невода, що рибалки витягли з води. Біжить вона додому з рибою, вже й нора недалеко — коли це глянула вона туди і в неї від страху аж волосся дубом стало. Щож вона побачила, що так перелякалася? А ось що: всі лисенята повилазили з нори і граються на траві, а близенько за кушем стоїть стрілець і цілить з рушниці.

Бідна лисиця! Не хочеться, щоб її вбили, ба та й діток жаль; побіжить вона до них, то вже, знай, убють! Не очунилася ще з переляку, як стрілець стрілив і влучив одно лисеня, хоч і не вбив. Усі лисенята з писком та криком

стрибнули в нору, а лисиця й собі за ними та й сховалася; бо стрілець не вспів ще, було, набити рушницю, а пес не піймав, хоч було й поспробував. Стрілець пішов собі, піймавши облизня⁴).

З того часу лисиця зробилася ще більш сторожкاً, щоб не скоїлося знов такого лиха. Вона навіть хотіла перебраться в иншу нору, щоб утекти від стрільця; але діти стали вже великі і в неї не стало б сили їх перенести.

III.

Минуло літо, настала осінь; сонце більш ховалося у хмарах, ніж гріло; разураз стали йти дощі та й похолоділо; птиці полетіли у вирій⁵), а звірятка поховалися у свої теплі нірки і лисиці не раз доводилося голодувати з дітками. Раз вона цілісінський день нічого не їла окрім яблук, що натаскала з якогось садку; от надвечір побігла пошукати чогонебудь смачнішого.

Біля річки паслася отара; хотіла лисиця стягти ягнятко, та не посміла, бо вже якось їй доводилося за те поспробувати рогів. Краще помандрувати до села та піймати півня або курку; може ніхто не побачить. От і побігла.

Біжить та й біжить, коли дивиться, аж на гильці висить здоровий⁶) шматок мяса. Зрозуміла лисиця, що тут щось непевне; бо з якої таки речі висіти йому в лісі? А їсти хочеться, аж шкіра болить; а до села ще далеко.

Довго вона вертілася коло дерева та все поглядала на смачний шматок; а далі не втерпіла, підскочила, щоб його вхопити, та й попала лапкою в сильце⁷). Кидається бідна на всі боки, щоб вирвати лапку, та ба — добре її схопили залізні пруті. Думала вона та й надумала: шарпнула зубами, відгризла собі лапку та й побігла на трьох.

Довго лисиця зализувала рану на нозі і затирала травою та піском, щоб не йшла кров. За кілька днів нога загоїлася й лисиця вже бігала на трьох ногах, мов на чотирьох.

А лисенята тимчасом довго ждали матери і жалібно пищали: виголодавшись в ніч, пішли вони ранком самі шу-

кати собі їди. Але не довго бідолахи тинялися по світу без матери: хитрувати так, як мати, вони ще не навчилися й через те не пройшло й десятка днів, як усі вони погинули. Одні з голоду та холоду подохли, інші попалися в зуби вовкам, а одного вбив таки стрілець.

Андрій Молодченко.

Примітки: ¹⁾ підскочила; ²⁾ ковінька — палиця із загнутим кінцем. Дитяча забава, при якій ковінкою підкидається патичок або мячик; ³⁾ великого; ⁴⁾ тільки облизавшись, не осягнувши того, чого хотів; ⁵⁾ у теплі краї; ⁶⁾ чималий, великий; ⁷⁾ лапку із заліза.

25. МАТИ.

Ізійшло багато ночі,
Сплять великі і малі;
А каганчик все мигоче
В хаті вбогій на столі:
То на мить мов погасає,
То ізнов забліма він,
Голі стіни осяває,
Стіл та лави коло стін.
Вбого, тихо у тій хаті,
Тільки прядка торохтить:
Не лягла ще досі мати,
Син давно спокійно спить.

Світло иноді освітить
Піл¹⁾, де сон його повив;
Спить хлопя рядном укрите,
Бачить море любих снів:
Сниться хлопцеві пахучий
Ліс і луки у квітках
І пташок рої співучі,
Сниться сонце в небесах;

Сняться забавки без краю²⁾,
Сняться радісні дні...
І щасливий усміх грає
На устах йому у сні.

Спить хлопя щасливе снами,
Прядкаж тихо торохтить³⁾,
Наболілими руками
Ледве може вже робить.
Довгу нитку витягає
Вбога мати удова,
В хорих грудях заниває⁴⁾,
Як під гнетом голова.
Та не кидає⁵⁾; на сина
Заробляти треба їй...

За годину година
Йде, усюди супокій.
Каганець у вбогій хаті
Ледве-ледве миготить...
І пряде бездольна мати,
Син щасливий снами спить...

Борис Грінченко.

Примітки: ¹⁾ рід ліжка; ²⁾ багато забавок; ³⁾ веретеном; ⁴⁾ ослабає, омліває; ⁵⁾ роботи.

26. ПІСНЯ СИРОТИ.

Мати наша, мати!
Деж тебе узяти?

Хіба тебе, мати,
Та й намалювати.

Намалюю матір
На божничку в хаті.

На божничок гляну,
Матір іспояну.

Назад обернуся,
Сльозами заллюся...

Народня пісня.

27. СТРАШНИЙ КОСАР.

Понад полем іде,
Не покоси кладе;
Не покоси кладе — гори!
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря уночі
Зустрічають сичі;
Тне косар, не спочиває,
Ні на кого не зважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси!
Не клепає коси;
Чи то пригород чи гóрод,
Як бритвою старий голить
Усе, що даси.

Мужика й шинкаря,
Сироту кобзаря,
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси;
Не минá й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне:
За решіткою¹⁾ задавить
Й хреста ніхто не поставить
І не помяне!

Тарас Шевченко.

Примітка: ¹⁾ за ґратами (у в'язниці, де сидів Шевченко в 1847 р.; там він і написав цей вірш).

28. ПОЧУТТЯ ОБОВ'ЯЗКУ.

Було то в 1813. році після онтого страшного відвороту Наполеонових військ ізпід Москви.

У старій луковій кімнаті в гóроді Кракуса¹⁾ сидів князь Йосиф Понятовский; глибоко всунувся у старосвітський фотель, а на його гарнім чолі розсілася задума.

Відчинилися двері й увійшов службовий офіцер. Князь поглянув на нього допитливо.

— Третій баталіон п'ятого полку піхоти! — зголосив офіцер.

— Звідки?

— Знад Німана.

— Скільки?

— Дев'ятьдесять.

— Хто веде?

— Сержант Брохоцкий. Чи ваша княжа милость до-
ручить впровадити його сюди?

— Нехай. увійде.

Офіцер відчинив двері. До кімнати увійшов випростований, як струна, сержант і представився.

— Ян Брохоцкий, сержант першої компанії третього баталіону п'ятого полку піхоти Варшавського Князівства, що правом старшинства веде останки відділу.

— Розбили вас?

— У Понарських яругах. Генерал Платов ударив на кінних стрільців князя Таренту, і ті, втікаючи, змішали наш корпус...

— Знаю, знаю! — перебив нетерпляче князь Йосиф. — Уся наша армія так пропадала. Чого не доконав ворог, це зробив голод.

Після цих слів зупиняється Понятовский і питає сержанта:

— Який стан твого відділу?

— Легко ранених двадцять, хорих п'ятнадцять. Трицять крісів. Чотири повні мундури...

— Бідаки! Нуждарі! Як вас тут і чим заосмотрити? — скрикнув князь і по хвилині сумної задуми спитав з гірким посміхом:

— А чоботи?

— Є.

— Скільки пар?

— Один.

Що-йно тепер поглянув Понятовский на випростовану постать сержанта. Подивився на ноги загорнені в чорні су-

конні шмати, на плащ, що вдаряв в очі різнобарвними латами, на торбу з набоями звязану шнурком, урешті на поморщене зівяле лице і два хрести, що блестіли на запалих грудях сержанта.

— Пане поручнику! — звернувся князь до службового офіцера. — Наділити їх, чим можна! Сьогодні нехай відпочивають. Завтра нехай квартировий візьме їх під особливу опіку. Це був хоробрий полк!

— По приказу!

Аж ось Понятовский спитав:

— А прапор?

— Є при відділі.

Тінь сумовитого задоволення пересунулася по лиці князя Йосифа. Підійшов до сержанта і поклав йому руку на рамя:

— Брохоцкий! Нагорода тебе не мине. Защо маєш хрести?

— Битва під Грибовом тисяч вісімсот девятого і Смоленськ...

— Чекай! Брохоцкий... Брохоцкий?... Ти був при наступі на Замость?

— Так, ваша княжа високість.

— А, здоров був, старий друже! Сильно ти посивів, небоже! Йди, йди, відпочинь — а завтра приходь!...

І ось замрачені очі сержанта блиснули дивним блеском, повіки нервово здригнулися й на пергамінове лице виступив живий румянець.

Службовий офіцер дав йому знак, щоб відійшов; сержант не рушив ані кроком, випростався ще більш і звернувся до Понятовского:

— Ваша княжа милость, доношу слухняно, що ми принесли і полкову касу.

— Касу? — спитав жваво князь. — Яку касу? Скільки в ній маєте?

— Сім тисяч золотих дукатів!

— Що? Ви врятували полкову касу?

— Так є, ваша милость. Коли вмер по дорозі полковник

Осиповский і не можна було дістати під касу візка, ми розділили гроші поміж себе, бо боялися нападу. Пятнацять рядовиків відлучилося по дорозі, але віддали свої пайки — і шеляга не бракує.

— Брохоцкий! — промовив князь, збентежений новою звісткою, — ти вмієш читати?

— Вмілося колись, ваша княжа милость, та забулося.

— Звідки родом?

— Швець із Варшави.

— Іменю тебе підпоручником!

Грудьми сержанта нагло щось потрясло. Він хотів щось сказати, дякувати за нагороду, про яку й не мрів ніколи; але слова здержалися у горлі. Тільки важка, наче від болю всіх трудів воєнних, сльоза впала на вуси прикриті інеем.

Князь обернувся і, не дивлячися на Брохоцкого, сказав до службового офіцера:

— Завтра, завтра прийти до мене, підпоручнику...

Офіцер узяв Брохоцкого легко під рамя і вивів його з кімнати.

Вячеслав Гонсьоровский.

Примітка: ¹⁾ у Кракові.

29. ПОХОРОНИ МАТЕРИ.

У своєму завіщанні доручила мати синові Янові Собескому, щоб її похорони відбулися як найпростіше, без ніякої виставности. Слухняний син зробив волю матери й уладив похорони, які тільки тим відзначалися, що за простим похоронним возом несено таблицю з написом:

Sic mater voluit! (Так мати хотіла).

Але другого дня відбулися ще одні похорони, величаві; бо любячий син не міг перенести того на собі, щоб не віддати мощам матери останньої послуги в спосіб, на який здобувається світова виставність для вияви жалю і посмертної пошани. Величавий похід гостей, що прибули на похорони, і безліч народу проводили похоронний віз. За ним несено знов таку таблицю, як попереднього дня, але вже з написом:

Sic filium decuit! (Так син повинен був).

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

30. ПОГАНЕ КАЧЕНЯ.

I.

Гарно було за горóдом. Було літо, жито почало половіти, а овес стояв уже зелений, сіно було вже в стогах. По зеленій луці ходив довгоногий бусол¹⁾ і белькотав по-египетському; він навчився тої мови від матери. За полями та луками росли великі ліси з глибокими озерами в гущавині.

Так, гарно було за городом! Проти сонечка стояв старий хутір²⁾, обкопаний глибокими ровами з водою; від хати й аж до води поросли лопухи, та такі високі, що малі хлопята могли стояти під найбільшими листами, не нахилиючися; серед лопухів було так глухо та дико, мов у лісовій пущі і там сиділа на яйцях качка. Сиділа вона вже давно й уже їй добре таки надокучило те сидження.

Нарешті каченята почали вилуплюватися. Пі! пі! — почулося з яєць; жовтки в яйцях пооживали і повисовували носики із шкаралущ.

— Швидче! швидче! — закахкала качка і каченята, поспішаючися, повилазили та почали озиратися навкруги, розглядаючи зелене лопушиння; мама їх не спиняла, бо зелена барва добра на очі.

— Який великий світ! — сказали каченята. Щєб пак! тепер їм було багато просторіше, ніж тоді, як вони лежали в шкаралущах.

— А ви думаєте, що то вже й увесь світ? — сказала мати. — Ні! Він тягнеться ген-ген далеко, туди аж за сад, аж за ниву; але там я зроду не була. Ну, чи всі вже ви тут? — І вона встала. — Отже не всі ще! Найбільше яйце ще цілісіньке! Та чи скорож тому край буде? Бо вже мені обридло отут сидіти!

Вона знову сіла.

— Ну, що тут у вас діється? — спитала стара качка, що прийшла на відвідини.

— Та ось ще одно не вилупилося, — відповіла качка. —

Сиджу, сиджу, та й досі ще нічого з нього не має. Але глянь на тих, що вилупилися! Правда, гарні?

— А встань лиш, я гляну на яйце! — сказала стара качка. — Може це індиче. Мене теж раз піддурили були. Ну, й булож мені клопоту з тими індичатами! Вони страх як бояться води; вже я й кахкала і штовхала їх у воду — не йдуть, хоч ти, що хоч, роби! Ану, дай, я гляну на яйце! Ну, так і є! Індиче! Кинь лиш його та йди, вчи інших плавати!

— Та вже посиджу ще! — сказала молода качка. — Сиділа стільки, то можна ще трошки посидіти.

— Ну, роби, як знаєш! — сказала стара та й пішла собі.

Врешті наклюнулося і найбільше яйце. „Пі! пі!“ — і звідти вилізло велике нечепурне пташеня. Качка обгляділа його.

— Страшенно велике! — сказала. — І зовсім не таке, як ті, що попереду вилупилися. Ну, та вжеж воно буде на воді, хоч би й силоміць довелося туди його пхнути!

II.

Другого дня був чудовий ранок, сонце світило ясно-ясно. Качка збрала всю свою сімю та й повела до рова на воду. Плюсь! і качка була вже на воді.

— Ану, сюди! мерщій! — покликала вона каченят. І ті одно за другим плюснули на воду.

Зпершу вони пірнули були з головками, але зараз виринули і поплили так, що аж любо було дивитися. Лапками греблися вони швидко-швидко; нечепурне каченя не оставалося позаду.

— Ні, це не індича! — сказала качка. — Ач, як гарно гребеться лапками, а само й не схитнеться. Ні, це таки моя рідна дитина! Та як роздивитися на нього, так воно таки й не погане. Ну, швидче, швидче, не оставайтесь! Я зараз поведу вас до громади, підемо на пташаче подвір'я. Та глядіть, не відходьте від мене, щоб хто не розтопав. Та стежіться кітки!

Незабаром увійшли вони на пташаче подвір'я. Господи! От де було крику та зику! Дві качахих семі билися за рибячу головку й укінці вхопила її кітка.

— Он, що діється в світі! — сказала качка облизуючися, бо їй теж хотілося покуштувати рибячої головки. — Ну, ну, моторніше повертайтеся! — сказала вона каченятам.

— Скажіть: ках! та вклоніться отій старій качці. Вона тут найбільша пані. Вона еспанської породи, через те й товста така. Бачите, в неї на лапці червона стяжечка? Як чепурно! То для качки найпочесніша річ. Надівають качці стяжечку, щоб показати, що хочуть зберегти її, хочуть, щоб вона нігде не ділася; по тій стяжечці її пізнають і люди і птахи. Ну, швиденько! Та, йдучи, не вивертайте лапок до середини. Порядне каченя мусить вивертати лапки від себе отак, як татко та мама. О, тепер так! Ну, вклонітьсяж і скажіть: ках!

Вони так і зробили. А інші качки обглядали їх і говорили голосно:

— Ото, як їх багато прийшло сюди! Наче тут без них мало! А одно, гляньте, яке нечепурне! Ні, такого ми вже до гурту не прийнемо!

І зараз же одна качка підскочила та й ущипнула його за шию.

— Лишіть його! — сказала мати. — Адже воно вам нічого лихого не зробило.

— Це правда; алеж воно таке велике та чудне! — сказала розбишака. — Треба йому доброго прочухана дати!

— Гарні в тебе діти! — сказала стара качка із червоною стяжечкою на лапці. — Всі дуже чепурненькі, окрім одного. Це якесь нечепурне вдалося. Як би його якось причепурити?...

— Ніяк не можна, шановна пані! — відмовила качка-мати. — Та воно, хоч і нечепурне, а серце має добре і плаває не то не гірше, — ще й краще за інших. Я думаю, що воно, як підросте та вирівняється, то почепурнішає. Воно залежалося в яйці, тому й удалося таке. — І вона погладдила носиком велике каченя. — А до того воно качур, а качурові краси не так уже й треба. Я думаю, що, як воно виросте, то зуміє дати собі раду.

— А інші каченята дуже, дуже гарненькі! — сказала

стара качка. — Ну, діти, йдіть собі, гуляйте, а як знайдете рибячу голівку, то принесіть мені.

От і пішли собі каченята по дворі й усім їм було добре; погано було тільки бідолашному каченяті, що пізніше за всіх вилупилося й було таке нечепурне. Його клювали, штовхали і глузували з нього всі: і качки і кури.

— Воно занадто велике! — говорили всі. А індик, що вилупився з острогами на ногах і через те уважав себе за імператора³⁾, надувся і, розпустивши крила й хвіст, побіг до каченяти, подивився на нього і щось сердито забелькотав: намісто⁴⁾ в нього аж набрякло від крові. Бідне каченя не знало, що йому робити, де подітися. І требаж було вродитися таким нечепурним, посміхом усій пташні на пташачому дворі!

Так минув перший день; а далі стало ще гірше. Всі гонили від себе бідолаху; брати й сестри сердито говорили йому:

— Хоч би вже тебе, виродка поганого, кітка задавила!

А мати й собі додавала:

— Хоч би вже очі мої тебе не бачили!

Кури його клювали, качки щипали; а дівчина, що годувала дробину⁵⁾, штовхала його ногою.

Не стерпіло каченя, перебігло двір та через тин! Маленькі пташки з переляку знялися з кущів і полетіли.

— То вони мене злякалися, що я таке погане! — подумало каченя і, заплющивши очі⁶⁾, кинулося бігти. Бігло, бігло і добігло аж до болота, де жили дикі качки. Втомлене та зажурене просиділо воно там усю ніч.

III.

Вранці дикі качки позлітали з гнізд і побачили нового товариша.

— Ти хто такий? — спитали вони.

А каченя поверталось на всі боки та вклонялося, як уміло.

— Та й поганеж ти! — сказали дикі качки. — Ну, та нам про те байдуже, не смій тільки залицятися до нас!

Де вже там йому бідолашному було про те думати! Йому колиб хоч дозволили посидіти отут в очеретах та напитися болотної водиці.

Два дні просиділо воно в болоті, а третього дня прилетіли два дикі гусаки. Вони були ще дуже молоді і через те дуже великонóсилися⁷).

— Слухай, товаришу! — сказали вони. — Ти таке погане, що навіть подобаєшся нам. Справді! Хочеш жити з нами і бути вільним птахом? Недалеко звідси в другому болоті живуть дуже чепурні панни, дикі гусочки. Вони вміють говорити: „гел, гел!“ Ти таке погане, що ще гляди й їм сподобаєшся дуже!

Коли це враз: „бах! бах!“ і обидва гусаки попадали мертві між очеретом, а вода навкруги почервоніла від їх крові. Знову: „бах! бах!“ і над очеретами знявся цілий табун диких гусей. Отоді почалася стрілянина! Стрільці облягли болото кругом, деякі попримощувалися над болотом. Сивий дим оповивав дерева і стелився над водою. Поміж очеретами ляпали стрілецькі собаки; очерет хитався сюди і туди. Бідне каченя не стямалося з переляку і тільки-що хотіло було сховати голову під крило, зирк! аж перед ним голова собача: рота роззявила, язик вивалила, а злі очі так і горять. Подивилася на нього, вишкіривши гострі зуби та ляп, ляп! — подалася далі.

— Хвала Богу! — подумало каченя. — Я таке погане, що навіть собаці гидко кусати мене.

І воно причаїлося в очереті. Стріляння не вщухало⁸) і над каченям разураз літав шріт з рушниць.

Аж увечері все втихомирилося; але каченя довго ще боялося й поворухнутися. Минуло ще кілька годин, поки воно насмілилося вилізти — і кинулося бігти далі по полях та по луках. Був такий великий вітер, що каченя на превелику силу могло сяк-так бігти.

Присмерком уже добігло воно до убогої хатинки. Хатинка була така стара, що хотілаб уже завалитися, та тільки не знала, на який бік падати, через те й стояла ще.

Каченя спиралося об землю хвостом, щоб вітер не підхопив його та не заніс кудись. Алеж де далі, то вітер

усе дужчав і бідне каченя не знало, що йому робити. На щастя побачило воно, що двері в хатці зірвалися з одної завіси і через те висіли криво; між ними та одвірком була щілина; крізь ту щілину можна було вскочити в хату. Каченя так і зробило.

IV.

В хатинці жила бабуса з котом та курочкою. Кота вона звала „синочком“; він умів вигинати спину, муркотати і ще, як погладити його в темряві проти шерsti, то видно було іскри. У курочки були маленькі, коротенькі ніжки й її прозвано „куцоніжкою“; вона несла яєчка і бабуса любила її, як свою дочку.

Вранці в хатинці побачили приблуду; кіт почав муркотати, а курочка квоктати.

— Що там таке? — сказала бабуса; потім, придивившись, побачила каченя; але вона не добачала, то й здалося їй, що то сита⁹⁾ качка до неї приблукалася.

— Оце добре! — сказала бабуса. — Тепер у мене будуть і качині яйця, як-що тільки це не качур. Ну, та хай поживе, побачимо, що з того буде.

І каченя остало в хатинці. Минуло вже тижнів зо три, а воно все не неслося. Справжнім господарем у хаті був кіт, а справжньою господинею курочка, й обое вони звичайно говорили: „Ми та громадянство“. Вони уважали себе половиною всього громадянства, та ще й найкращою. А каченяті здавалося, що про це можна инакше думати. Та курочка не могла такої думки стерпіти.

— Умієш ти нести яйця? — спитала вона.

— Ні!

А кіт спитав:

— Умієш ти вигинати спину, муркотати та випускати іскри?

— Ні! — сказало каченя.

— Ну, то й мовчи і не встрявай¹⁰⁾ у розмову до розумних людей!

І каченя сиділо собі в куточку. Коли раз згадалося йому свіже повітря та сонечко і дуже схотілося поплавати, воно не втерпіло і сказало про це курочці.

— Та що тобі сталося? — сказала вона. — От не робиш нічого, то й лізе в голову всяка дурниця. Неси лиш яечка або муркоти, то й минеться дурниця.

— Ах, плавати так гарно! — сказало каченя. — А надто ще, як пірнеш глибоко-глибоко!

— Ну, вже й гарно! — сказала курочка. — Ти зовсім збожеволів. Спитай у кота, він розумніший за всіх, кого я знаю; спитай, чи любить він плавати або поринати? Про себе я вже й не кажу. Спитай нарешті в бабусі, нашої господині, бо розумнішої за неї немає на всьому світі! По твому, то й їй мусить хотітися плавати?

— Ви мене не розумієте! — сказало каченя.

— Коли вже й ми не розуміємо, то хтож тебе й зрозуміє. Щож, ти становиш себе розумнішим за кота та за господиню, не кажу вже про себе? Не дурій, а краще дякуй Богові за все, що тут тобі зроблено. Тебе прийняли, живеш тепер у теплі та в добрі в такому товаристві, від якого можеш чогось навчитися; та тільки дурна в тебе голова і не варто з тобою говорити! Ти вже вір мені! Я добра тобі бажаю, через те й сварю на тебе; по цьому завжди можна пізнати справжніх друзів! Навчисяж нести яйця або муркотати та випускати іскри!

— А я думаю, що мені краще піти звідси в світ за очі! — сказало каченя.

— Куди хочеш! — відмовила курочка.

І каченя пішло собі. Воно плавало і поринало досхочу, але всі гордували ним, бо було дуже погане.

V.

Прийшла осінь. Лист на деревах пожовк і вітер підхоплював його та крутив у повітрі. Вгорі стало дуже холодно і з важких хмар сипало крупами та снігом, а на тину¹¹⁾ сидів крук і з холоду кракав на все горло. Ух! Від самої думки про таку холоднечу ніби замерзаєш! Зазнало тоді лиха і бідне каченя!

Раз увечері, як сонечко ще так гарно світило на небі, ізза кущів знялася вгору ціла громада чудових великих птахів; каченя ще зроду не бачило таких гарних: усі вони були білі, як сніг, з довгими гнучкими шиями. То були ле-

беді. Вони закричали, замахали крилами і полетіли з холодних лук у теплі краї за синє море. Вони знялися високо-високо, а бідному каченяті якось так дивно защеміло серце. Каченя закрутилося на воді, простягло шию і собі закричало так голосно та дивно, що аж само злякалося. Чудові птахи не йшли йому з голови і, як уже зовсім не стало їх видно, воно пірнуло у воду аж на дно, а на душі в нього було дуже неспокійно. Каченя не знало, як звуть тих птахів, куди вони летіли; але полюбило їх, як досі не любило ще нікого. Воно не заздрило їх красі; йому й на думку не спадало бажати, стати таким, як вони, бо воно радніше було, як би хоч качки не гнали його від себе. Бідне, погане каченя!

А зима була люта-прелюта. Каченя мусіло плавати без перестанку, щоб не дати воді замерзнути круг себе; але що-ночі ополонка все меншала та меншала. Морози такі були, що аж крига тріщала. Каченя безперестанку гребло лапками; але врешті таки знесилилося, перестало плавати і вода обмерзла круг нього.

Рано-вранці понад річкою йшов селянин, побачив каченя, пробив кригу чоботом, забрав каченя і поніс його своїй дружині.

У хаті каченя обігрілося. А діти захотіли з ним побавитися і йому здавалося, що вони йому щось лихе хочуть зробити. Кинулося від них та просто в дійницю — все молоко розхлюпало! Господиня скрикнула і сплеснула руками, а каченя з молока та в масло, а звідти в діжку з борошном¹²⁾. Господи! до чого вже було його й прирівняти! Жінка кричала та гонила за ним з кочергою¹³⁾; діти бігали валяючи одно другого, та аж вищали з реготу. Добре, що хоч двері були відчинені! Каченя вискочило з хати, кинулося в куці і довго-довго лежало там, як непритомне.

VI.

Булоб дуже сумно описувати всі пригоди, яких зазнало каченя за ту холодну зиму. Як же сонечко знову пригріло землю своїм теплим промінням, воно лежало в болоті в очеретах. Заспівали жайворонки, прийшла весна красна. Каченя махнуло крилами і полетіло. Тепер крила його шуміли і бу-

ли куди міцніші, ніж попереду. Йї не счулося воно, як опинилося у великому саду. Яблуні саме цвили тоді, запашний боз схиляв свої віті над водою.

Ох, як же тут було гарно, як пахло весною! Коли це з очеретів виплили три чудові птахи і якийсь дивний сум стиснув серце в каченяти.

— Полечу я до тих величних птахів: вони певно убють мене за те, що я, таке погане, насмілилося наблизити до них. Та дарма! Краще, хай вони мене вбють, аніж маю терпіти, як клюють кури та качки, та гинути в зимі з холоду та голоду.

Воно злетіло на воду і поплило до величних лебедів; а вони, угледівши його, поплили йому назустріч.

— Убийте мене! — сказало бідне каченя і похилило голову, дожидаючися смерті... Та щож побачило воно в чистій, прозорій воді? Побачило себе самого; але то не було вже погане попеласте каченя, а був то білий лебідь.

Дарма, що побачив світ у качачому гнізді, але вилупився з лебедячого яйця.

Тепер лебідь радів, що зазнав стільки горя та лиха; бо краще міг зрозуміти своє щастя. Великі лебеді плавали круг нього і голубили його носами по білому, як сніг, пірі.

До води прибігли малі діти; вони почали кришити лебедям хліб та кидати зерно; а найменше закричало:

— Новий! Новий!

І всі тоді почали кричати:

— Еге, новий! новий! — плескали в долоні і аж танцювали з радощів. Потім побігли, привели батька й матір і знову кришили лебедям хліб та пиріжки. Всі говорили, що новий лебідь кращий за всіх. Такий молоденький, такий чепурний.

І старі лебеді схилили перед ним голови.

А він засоромився і сховав голову під крило. Він був дуже щасливий; але ні трохи не згордів, бо добре серце не знає пихи. Він памятав той час, як усі ним гордували та гонили його від себе. А тепер говорять, що він найкращий серед тих чудових птахів!

Боз схиляв до води свої запашні віті, сонечко світило так ясно... Лебідь підняв крила, випростував гнучку шию й загомонів радісним криком.

Г. Андерсен.

Примітки: ¹⁾ бузьок; ²⁾ хата з господарськими будинками, звичайно осторонь інших хат села; ³⁾ цар, король; ⁴⁾ коралі на шиї; ⁵⁾ дріб (курей, качок, гусей); ⁶⁾ заплющити очі — заперти повіки на очах; ⁷⁾ дуже високо задирали голови; ⁸⁾ не припинялося, не втихало; ⁹⁾ товста, груба, випасена; ¹⁰⁾ не вторкайся, не вмішуйся до розмови; ¹¹⁾ на плоті; ¹²⁾ з мукію; ¹³⁾ до вигортання грани з печи.

ГРУДЕНЬ.

31. ТУРОВА КРУЧА — ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ.
32. ХРЕСТ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО — ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.
33. ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ — ПАНАС МИРНИЙ.
34. ДРАБИНА — НАРОДНЯ СМІХОВИНКА.
35. КОЗАК ВИБИРАЄТЬСЯ В ПОХІД — НАРОДНЯ ПІСНЯ.
36. КОЗАЦЬКИЙ БЕНКЕТ — СИДІР ВОРОБКЕВИЧ.
37. У СІЧОВІЙ ШКОЛІ — АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.
38. РАНОК — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
39. ПОДИВИСЬ! — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
40. СМЕРТЬ КОЗАКА — СИДІР ВОРОБКЕВИЧ.
41. СТАРИННИЙ ГАЛИЧ — ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.
42. РОЗРИТА МОГИЛА — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

43. ХУРТОВИНА — ЕДМОНДО АМІЧІС.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

31. ТУРОВА КРУЧА.

Ляснув погонич п'югою¹⁾; коні заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено й туди зелено. Було це на весні, як ще трава свіжа та молода тільки-що вкрила землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу; як ясна зоря вночі покотиться, палаючи по небу, так Орися проїздила широким лугом із своїми подругами. Аж ось — шумить-реве Трубайло²⁾ за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить у тому місці, де вода рине через каміння, то тиб сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий добрий кришталь рине згори і беться на дрібні склянки³⁾ об каміння. Над річкою стоїть висока круча⁴⁾, вся обросла кучерявим вязом, а коріння

обвисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння й колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине.

— Оцеж то Турова круча.

Дивляться на неї дівчата та й питають старого Гриви, чого вона прозвалася Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Аджеж ти нащось знаєш? так і нам скажи!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені над річкою та й почав говорити:

— Колись то давно, ще до татарського лихоліття, правив Переяславом⁵⁾ якийсь князь. Та був собі той князь стрілець такий, що, аби зуздрів щось на око, то вже й його. Отже раз поїхав той князь на полювання та й відбивсь у пущі від своєї челяди. Йде та йде пущею, колиж дивиться, аж на лошовині⁶⁾ пасеться стадо турів.

— А щож то, дідусю, за тури? — спитала Оріся.

— То, — каже, — були такі звірі із золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, яка так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце та чудова краса.

— Дівчино! — сказав, — будь моєю жоною!

А вона сказала:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю!

— Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрілятимеш!

Розсердився князь, зняв лук з плеча і почав стріляти золоті тури. Сунулися ті тури в пущу, так позвальновали дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло, а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер; прибігли над високу кручу й усі шубовсть

у воду! Та й ніюдин не переплив; усі каменем лягли на дні, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив еси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі й ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках — чого вже не було з тим Переяславом! — а князь не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каменями у воді. І от прислухайся: то не вода рине, а ревуть тури глухо зпід води. От же, кажуть, буде такий час, що князь прийде на Турову кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ на Україні.

Пантелеймон Куліш.

Примітки: ¹⁾ пуга — батіг; ²⁾ ріка на Україні по лівім боці Дніпра; ³⁾ кавалочки скла; ⁴⁾ крутий, стрімкий, високий беріг річки; ⁵⁾ місто на лівім березі Дніпра, на південь від Києва; ⁶⁾ лощовина — долина, низина.

32. ХРЕСТ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО.

I.

Літопис оповідає, що до князя Володимира Великого приходили люди ріжних вір, щоб його нахилити до зміни віри; були в нього болгари магометанської віри, німці римського віроісповідання, хозари жидівської релігії та один грецький філософ із Царгороду.

Князь скликав нараду бояр і старшин і вислав десяткох людей у чужі краї, щоб оглянули ріжні обряди і звачили, яка віра є найліпша. Посли вернулися і заявили, що найгарніше богослуження є в Греції і князь повинен прийняти грецьку віру, як це вже зробила перед ним його бабуня, княгиня Ольга.

В тім часі трапилася князеві нагода, ближче познайомитися з Грецією. Грецькі цісарі, брати Василь і Константин, звернулися до Володимира Великого з проханням, щоб він дав їм військову поміч, бо проти них підняв повстання один з їх родичів¹⁾. Володимир радо згодився на те і післав до Византії²⁾ шість тисяч піхотинців. Вони й розбили

військо повстанців. Цісарям так подобалися наші вояки, що вони лишили їх собі далі на службі як прибічну двірську сторожу. В нагороду за поміч Володимир зажадав, щоб цісарі дали йому за жінку свою сестру Анну.

Цісарі не хотіли на це згодитися. Грекам видавалося страшною річчю, щоб цісарська донька ставала дружиною якогось „варварина“, далекого північного князя, що не вірить у Христову науку.

Отож почали вияснювати Володимирові, що перший християнський цісар, Константин Великий³⁾, заборонив віддавати цісарських доньок чужинцям і т. ин. Володимир наважився примусити греків до уступок зброєю. Його військо несподівано увійшло до Криму, де були грецькі посілости. Тоді цісарі змякли й вислали свою сестру до міста Корсуня на Кримі, щоб спинити війну. Заключено мир. Володимир зрікся Криму на річ Византії і сам обіцяв вихреститися.

Вернувшись до Київа, Володимир почав заводити християнську віру на місце поганської. Не йшло це тяжко, бо у Київі вже й давніше були деякі християни, була навіть церква святого Іллі.

Князь наказав знищити наперед найважлишого поганського божка Перуна, якого статуя стояла перед самим княжим двором, і мала срібну голову й золоті вуси. Привязали божка коневі до хвоста і стягнули з гори до Дніпра; при тім дванацять мужів били його палицями й кинули у воду: так плив він аж за Дніпрові пороги і там викинуло його на мілину. Так само рубали й нищили інших божків.

Потім Володимир наказав усім мешканцям Київа йти на ріку і грецькі священники хрестили всіх усенародною. Люди охоче хрестилися, бо любили князя й вірили, що він веде їх до доброго. Це було в 988. році по Хр.

II.

Та не скоро поширилася християнська віра по всіх українських землях. Не доставало священників, щоб охрестити відразу весь нарід. Ще довгі роки в далеких селах ховалося поганство. Темні люди зверталися далі з молитвами до Велеса і Дажбога, складали жертви в лісах і на багнах

русалкам та іншим поганським божкам. Християнська віра приймалася помалу і довгого часу треба було, поки люди навчилися всіх тайн нової віри.

Найшвидше поширилося почитання тих християнських святих, що нагадували людям давні поганські божества: святий Ілля їхав огненним возом і нагадував Перуна; святий Юрій був подібний до Дажбога; святий Власій до Волоса, бога скотів і т. д. Скоро прийнялися ті християнські свята, що припадали на час давніх поганських: Різдво — це давнє свято новонародженого сонця; Великдень і Зелені Свята лучаться із святом весни, а день святого Івана Хрестителя із давнім святом Купала і т. д.

Християнство привело чимало змін на Русі. По більших містах осідали грецькі єпископи, а в Києві повсталася руська митрополія; приплило на Русь багато грецьких учителів, ремісників, купців. Греки заводили тут нову культуру, що змінювала вигляд українського життя й української землі.

По містах ставлено церкви, перші муровані будинки на Русі. Перша мурована церква у Києві — це церква Богородиці, так звана Десятинна, бо на її удержання князь призначив десятину своїх доходів. До неї Володимир передав також ікони, хрести й церковну *утвар*⁴⁾, яку привіз із Корсуня. Тої церкви вже нема, бо завалилася 1240. року підчас нападу татар.

Разом з християнством завелися у нас також початки письменства. Князь казав брати діти визначних бояр і давав їх на науку. Перші вищі школи основано при єпископських катедрах; нижчі школи були й при звичайних церквах по селах. Наука починалася читанням і писанням у рідній мові; рахунків учено небагато. Далі вчили грецької мови, яку мусила знати тоді всяка освічена людина, бо зносини з Грецією були тоді дуже оживлені. В XIII. віці церква стала почитати Володимира Святим за його заслуги для християнства.

Іван Крип'якевич.

Примітки: ¹⁾ кривних; ²⁾ це найдавніша грецька назва міста Константинополя (Царгороду); ³⁾ за його панування відбувся перший християнський собор у Нікеї в р. 325 по Хр., який уложив Символ віри (Вірую...) для всіх християн; ⁴⁾ убори, ризи.

33. ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ¹⁾.

Ой то не сива зозуленька закувала,
Не дрібні пташки защебетали, —
То Ярославна рано до схід сонця слізно ридала,
Словами промовляла:

„Ой полечу, — каже, — я зозулею,
Та помчуся²⁾ по синім Дунаї,
Сяду-впаду край річки Каяли,
Змочу свої боброві рукави,
Та обітру князеві криваві
На хоробрім його тілі рани!“

Ой у Путивлі³⁾ на мурові зраня
Ще й яснее сонце не вставало,
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:

„Вітре, — каже, — буйнее вітрило!⁴⁾
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащож вієш, вієш — завиваєш,
Нащо ханові стріли хапаєш,
На легкому крилі підіймаєш,
В військо мого князя пускаєш?
Чи то тобі є мало простору
Віятися попід небосхилом,
Сині хвилі в морі піднімати,
Кораблі на хвилях гойдати?
Нащож мою радість⁵⁾ розвиваєш —
На шовковій траві розстилаєш?“

Ой у Путивлі на мурові зраня
Ще й яснее сонце не вставало,
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:

„Ой ти, Дніпре, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди...
Пробив еси кам'яні скелі
Течією в землю воловецьку,

І на того Кобяка⁶⁾ лихого
Святослава носив хороброго...
Чомуж мені не принесеш, синій,
Князя мого, єдину дружину —
Щоб я йому, до схід сонця рано,
Своїх гірких сліз не посилала?“

Ой у Путивлі на мурові зраня
Ще й ясніє сонце не вставало,
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:

„Ясне, — каже, — трясніє сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
Добрим людям тепло розливаєш —
Нащо ж мене слізьми обливаєш?
Нащо своє гаряче проміння
Розсипаєш на княжу дружину?
На безвідді — їх спрагою томиш,
Сагайдаки — спекою згинаєш,
Стрілешниці — тугою змикаєш?“

Панас Мирний.

Примітки: ¹⁾ Ярославна — дочка галицького князя Ярослава Осмомисла — жінка Ігоря, князя Новгороду Сіверського (на схід від Дніпра). Ігор пішов у 1185 р. в похід проти половців і дістався в половецький полон над річкою Каялою. Ярославна плаче за своїм чоловіком; ²⁾ попливу бистро; ³⁾ Путивель — город, недалеко Новгороду; ⁴⁾ вітре-вітрило! — поетичний вислів; ⁵⁾ мого князя; ⁶⁾ Кобяк — половецький хан, що з ним воював Святослав.

34. ДРАБИНА.

Драбина десь під хатою стояла. І хоч шаблі у неї всі однакові були, то верхній з них пишався і вихвалявся, що він найперший і найвищий.

Ішов мимо чоловік; узяв драбину, перевернув і знову поставив. Верхній шабель опинився вже внизу, а нижній став найвищим.

Народня сміховинка.

35. КОЗАК ВИБИРАЄТЬСЯ В ПОХІД.

— „Соколоньку-синку! Вчини мою волю,
Продай коня вороного, вернися додому!“
— „Соколихо-мати! Не хочу продати;
Мому коню вороному треба сінця дати.“
— „Соколоньку-синку! Хто буде робити?
Риб нам не ловити, нічого нам їсти,
Вже прийдеться мені, сину, голодом сидіти.“
— „Соколихо-мати, пусти погуляти!
Буду гулять попереду, доленьки шукати.“
— „Соколоньку-синку! Хібаж тепер время?“¹⁾
— „Время, мати, время! Орлу раз то время!
Ой, привезу тобі, мамо, цілі три жупани,
Та щоб були ті жупани сребром проткані.
Ой, між ними один жупан із самого хана,
Ой, добюся я до нього, злого бусурмана!
Ой, прощай же, мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів.“

Народня пісня.

Примітка: ¹⁾ час, пора.

36. КОЗАЦЬКИЙ БЕНКЕТ.

Люта орда з Перекопу ¹⁾	А ти, хлопче кароокий,
Жене в ясир ²⁾ бідні люди;	Будеш з нами вівці красти!“
Плачуть та зітхають тяжко:	Таким словом християнів
„Лихо-горе нам там буде!“	Татарва та потішала,
Женуть як би коней стадо,	А нагаєм з плечей тіло
З шерсти аркан ³⁾ гризе руки,	Кавалками видирала.
Гризе людські аж до кости.	
Не кінець ще тої муки,	Дніпро старий, сивий
Бо нагаєм злий татарин	/батько,
З плечей тіло вириває:	Заграв, заgrimів водами...
	Чи то вірли, чи соколи
„Гей, шайтани! ⁴⁾ гей, ви,	Там так збили крилоньками?
/джаври! ⁵⁾	Ні, то птаство з Запорожжя,
У нас гірше вас чекає!	З Січи-гнізда позлітало,
Будеш, діду сивоусий,	Перекопську орду дику
У степові стадо пасти;	Градом-тучею напало!

Чи то вихри чи то буря	Дід, дівчина, що в неволі
Там полову так розносить?	Мали марно погибати,
Чи вовчиця так в байраці	Втяли аркан, помагають
За вовчатами голосить?	Кров невірну проливати.
Ні, то слава Запорожжя	Вража погань з жаху-страху
Татарина в пень рубає;	Розлетілася по світі;
Бунчук, ганджар ⁶⁾ , лук	А по степу лежать трупи,
/довжезний,	Мов у літі з маку цвіти.
Ворон-коня відбирає;	
„В славу Божу!“ — галасує,	Вертаються невільники,
Поган шаблею рубає,	Радим серцем поспішають,
Хиже птаство та вороння	Старі думи козацькії
На бенкети завзиває.	Степом-полем відживають.

Сидір Воробкевич.

Примітки: 1) перекопська шийка лучить півострів Крим з пнем України; 2) у татарську неволю на Крим; 3) мотуз, линва; 4) чорти; 5) невірні — тут: християни; 6) меч, шабля.

37. У СІЧОВІЙ ШКОЛІ.

I.

Ми всі памятаємо, як нам здавалося, коли ми перший раз прийшли у школу. Та про школу всетаки ми чували дещо від старших.

А Івась Чорноусенко про школу ніколи й не чував. Він виріс у закріпощеному¹⁾ селі, мов дикий, та тільки людяного на ньому було, що вмів говорити, молитися та пісні співати.

Його захопили із села татари і він чудом урятувався та попався на Січ. Тут призначили його до школи. Прийшовши у школу, він був, наче в лісі, серед такої невидальщини.

Побачив себе серед юрби ровесників, а то й старших хлопців. Вони сиділи рядком на ослонах²⁾ при довгих столах над книжками і мимрили упівголоса завдане. Напереді за столом сидів учитель з прутом, прикликав по одному до столу, а то й по кількох, випитував, хвалив або й карав за неувагу та недбалість, і так ішло в-одно кругом, мов у коловороті.

Івась не знав, на яку ступити й де подітися. Його посадили на ослін і казали дивитися в книжку. Він побачив різні дивовижні значки, що, мов заморені хрущики, стояли рядком одні над другими або під другими. Стояли мертві, нерухливі й Івась не міг зрозуміти, нащо вони й яке їх значіння. Пересидів він так до кінця науки; дивився, аж очі зболіли; знемігся сидженням і вже йому втікати звідсіля хотілося, та тільки боявся кари. А коли боявся втікати, то його брав такий ляк, начеб його який чарівник у камінь перекинув на тім ослоні. Того дня його ніхто не чіпав і він так пересидів до кінця науки. Уставши враз із іншими, він почував біль у спині та ноги йому потерпли, бо за весь час боявся ними ворухнути.

Тепер дівтора, наче бджоли з уліка, висипалася на майдан з криком і сміхом та погнала до своїх домівок. Івась стояв під школою, не знаючи, що діяти із собою. Прийшов бакаляр³⁾, узяв його руку й повів у бурсу.

— Чогож ти, хлопче, так посумнів, мов сова на слоту? Не бійся, все гаразд буде, звикнеш. Подякуй Богові, що так з тобою сталося, що ти не попався в Крим. Завтра почнуть тебе азбуки вчити.

Учитель Івасеві злюбився й Івась став думати над тим, як би йому віддячитися.

Бакаляр погладив хлопця по голові і повів у бурсу, що була недалеко від школи. Був це доволі великий будинок, городжений хворостом, вимашений глиною, вкритий кривлею⁴⁾ з конячих невимятих шкір. Подібний був до всіх тих запорізьких будівель, що звалися куренями. В середині було глітно й гамірно. Молодь сходилася що-йно із школи. Усіх ще не було, бо дехто вихопився за ворота й побіг на базар подивитися на ті чудасії, що там були. Учитель повів Івася до бурсового отамана.

— Ось тобі новик-товариш, піклуйся ним, як братом, бо він був у великій небезпеці.

По тих словах учитель оставив Івася й вийшов. Івась став перед отаманом, хлопцем може на кілька років старшим від Івася, чепурним і смілим, з блискучими карими очима.

Отаман простяг Івасеві руку:

— Здоров будь, товаришу! Ти звідкіля?

— Я з Гаврилівки з Лівобережжя.

Івась оповів свою пригоду, як його взяли татари, як його відбив у татарина козак Касян і як привіз його на Січ.

— Ну, гарно. Тебе треба зараз навчити, як у нас тут водиться, бо ти ще новик. Ось тут на цій лежанці ти будеш спати в нашому хлопячому курені. Ми достоту так живемо, як і старші січовики, тільки що не робимо військової служби, у похід не ходимо, а зате вчимося у школі. У нас своя старшина вибирається всім гуртом школярів, а цього року я отаман. Мене звуть Андрієм Грушкою і мене тут у всьому треба слухати. У школі — то я такий школяр, як і всі, а тут, поки я отаман, то й голова.

— Ми теж так робили у Гаврилівці, коли товар пасти гонили. У нас теж була своя старшина.

— Коли так, то це для тебе не буде новиною. Та поки нас покличуть вечеряти, ходи на майдан гратися³).

II.

Андрій повів Івася на майдан між юрбу хлопців. Івась хутко осмілювався до них. Йому здавалося, що це у Гаврилівці на леваді поміж ровесниками. Тут школярі вигадували всякі забави. Бігали, переганялися, скакали увиш і вдаль і грали в журавля, в зайчика. Був такий вереск і гамір, що аж в ухах лящало. Івась знав добре бігати, ходити колесом. Він і собі став заводити забави, яких тут не знали.

Аж закалатали довбенькою об дошку. Відразу ушухли⁶) крики і молодий народ рушив до куреня на вечерю. Всі йшли задихані, бо, хто не встиг би на час, тому опісля не дадуть вечеряти. У курені поставили для них вечерю на столах. Кожний добував ложку й сідав на своє місце за стіл. Отаман сів на першому місці, застукав до стола, виголосив „Отченаш“. Усі за ним проказали в голос, а далі взялися за їду.

— У тебе є своя ложка? — питає отаман Івася, що сидів недалеко від нього.

— Тож бо й є, що ложки не маю, ніколи було роздо-

бути. Ну, так щож? то й вечеряти не буду, овва! Чи то раз доводилося мені цілу днину не їсти?

— Не журися, ложку тобі я сьогодні вигоджу, а завтра або ще й сьогодні піди на базар та купи. А є в тебе гроші?

— Нема, — відповів Івась.

— Як нема, то я тобі позичу. У мене є пятак. Я вчора прочитав одному неграмотному козакові листа від рідні та й пятака заробив. Колись мені віддаси.

По вечері знову помолилися гуртом, отаман подякував від усеї громади кухареві за вечерю і висипалися на майдан.

— А вмієш ти вже азбуки складати? — питається Андрій Івася, коли опинилися на майдані.

— Ні, я не знаю зовсім, що воно.

— Так подожди. Я попрошу завтра вчителя, щоб мені тебе віддав під руку. У нас так водиться, що початкових новиків учать старші школярі; аж опісля ти йдеш учитися в бакаляра. Не знаю, комуб ти попався. А нащо тобі того, щоб тебе инколи за чуба скубнули? Ми обидва згодимося.

Івась був дуже радий, що знайшов такого доброго товариша і пристав до нього всім серцем. Звичайно у хлопців з приятню дуже не церемоняться. Так воно було й тут. Хлопці відразу полюбилися, звикли один до одного.

По вечері гуляли на майдані, поки не закалатали знову, що спати пора. Андрій заорудував так, що Івасеві випала лежанка зараз біля нього. Івась, не гаячися довго, ліг спати і зараз заснув. Рано хлопці повставали, помолилися і стали повторяти завдану науку. Івасеві нічого було вчитися і зараз пішли з Андрієм на базар за ложкою.

Було ще рано. Крамар не хотів відчиняти крамниці, ще й лаявся, а впустив їх аж тоді, як Андрій погрозив йому, що прийде із школярами.

— Ти не гримай та не лай, а то, далебі, всю школу тобі сюди приведу! Побачиш, як отамана зневажати.

Крамар зараз подобрішав. Хлопці купили ложку і вертали домів.

— Тепер я тобі ще одно скажу, — мовить Андрій до Івася, — ти зо мною приятелюй, як тобі подобається; та,

коли при інших у нашому курені, ти мені честь віддай і отаманом мене зови, а то вони не будуть мене поважати. Приязнь приязню, а старшина таки щось значить.

— Добре, я тебе шанувати буду отаманом, та ти на мене не сердься, бо я того не знав.

— Я не серджуся, — мовить Андрій, — а так тільки кажу, бо такий у нас звичай, як у козаків: сьогодні ясно-вельможний, а завтра, коли виберуть іншого, то такий козак, як кожний зкраю... У нас не можна від звичаю відступати і на один крок. Я тобі ще щось скажу: колиб тобі дещо у кого подобалося, хоч би так, що гинь, — не руш, відвернися, а коли що знайдеш, зараз віддай; а то — Боже сохрани, як за чуже карають! Вибють різками до крові. У нас чуже — святе. А колиб тобі хто що злого зробив, або колиб ти побачив, що товариш щось прогрішився, то скажи нашій курінній старшині, а в школі бакаляреві або шкільному отаманові ані словечка, хоч би тебе огнем пекли. Такого слизькоязикового у нас страх не люблять. Ми вже собі сами, себто наша старшина, справу зробимо, розсудимо по правді, покараємо. Правда, він може опісля пожалуватися у школі перед старшиною і нас покаралиб; та він цього не зробить, бо його покарають за те теж, за що ми вже раз покарали. А за товаришем — то й життя не пожалій. І козаки так роблять і ми теж так.

III.

Від того часу ці два хлопці майже ніколи не розлучалися. Андрій учив Івася запопадливо. Івасеві здавалося зпершу, що ніяк тому не дасть ради, що не всилі, хоч би й очі повилазили, порозуміти тих розмальованих хрущиків та коماشок. Та Андрій так йому вияснював, так показував, чим одно від другого відрізняється, що таки Івасеві ясно стало. За тим пішли склади букв у слова.

І тут взаємна любов хлопців одного до другого доконала того, чого не можна иноді і при дуже натуженій праці цілими місяцями добути. Андрій учив Івася щиро, начеб хотів частку своєї душі в його душу вложити. Івась знов любив Андрія і намагався всею душею улегшити своєму

приятелеві труду. Івась був понятливий хлопець, бо виростав серед буйної, соняшної, багатої української природи, серед широких, квітами замаєних, степів.

Було, обидва вийдуть по школі денебудь на січовий вал або аж над Дніпрову кручу, сядуть під вербою й учаться. Козакам, що їх бачили, дуже те подобалося й вони говорили:

— З отих двох жовтодзюбів вийдуть побратими на все Запоріжжя.

Івась спитав раз Андрія, що це таке побратимство, про яке козаки говорять.

— Побратимство між козацтвом — свята річ. Два козаки, звичайно ровесники, полюблять один одного, випробують вірність та характерність, а тоді йдуть у церкву і присягають собі побратимство. Тоді у них начеб одна душа. Не мають один від другого нічого потаємного. Та це ще нічого. Вони присягають, що один одного ніколи не полишить у лихий чи добрій долі, що один другого рятувати буде в небезпеці хоч би і своїм життям; і так аж до смерти, хіба що опісля доброхотів розійдуться. А колиб хто побратима зрадив, тоді ніхто на зрадника й не подивиться, всі його відцуралисяб.

— То заведімо й ми між собою побратимство! — каже Івась.

— Ми вже й завели; та воно так, що тільки козакам на побратимство присягати, а ми ще хлопці. Колиб ми з таким пішли до панотця, то з нас люди сміялисяб. Ти цього нігде не говори, бо нас уся школа на язики візьме, а це не лицювалоб з моїм отаманством.

По місяцеві науки відвів Андрій свого учня перед учителя до екзамену. Івась був дуже наляканий та схвилюваний, його голос тремтів. Він читав дуже помалу, але читав добре. Учитель аж здивувався. Похвалив обох, а Івася представив до тих, що вже вміли без нічиєї помочи прочитати.

Андрій Чайковський.

Примітки: ¹⁾ де жили кріпаки — власність пана-дідича; ²⁾ лавка; ³⁾ учитель; ⁴⁾ дахом; ⁵⁾ забавлятися; ⁶⁾ ущухати — втихати.

38. РАНОК.

Сонце сходить ізза гаю,
Став, як злото, засіяв.
Соловейко ще раз тьохнув
І на гильці задрімав.

І на все живим диханням
Подихає округи;
Оksamитові зелені
В став схилились береги.

Мов каміння дорогее
Сяють крапельки роси;
Скрізь у лісі забреніли,
Задзвеніли голоси.

Кожна гилька сколихнулась,
Кожна пташка вже співа,
А з гори все дужче й дужче
Сонце світ свій розлива.

Борис Грінченко.

39. ПОДИВИСЬ!

Подивись: весна устала,
Сипле пишними квітками!
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами!
Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає!

Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає!
Подивись: життя устало,
Дні пишануть золотії!
Подивись — і встань до праці
Повний сили і надії!...

Борис Грінченко.

40. СМЕРТЬ КОЗАКА.

„Лети, мій коню, навздогони!
Не дай, щоб круки і ворони
Козачі очі пили;
Бо стрілка груди пролетіла
І кров червона прочуріла¹⁾, —
Вже близько до могили.

„В руках у мами вмерти хочу;
Як сльози мами рану змочуть,
Подужаю ще може...
Прощайтеж ви, степи, могили,
Де наші лицарі спочили;
Прощай же, Запороже!“

Козак, вертаючи із бою
У грудях з раною тяжкою,

З конем так розмовлявся;
А кінь, мов сокіл, гнав
/степами,
Щоб пана занести до мами,
Бо той вже вниз схилився.

Каплиця над Дніпром стояла,
Вона хрести й три вежі мала.
„Тут, коню, я спочину;
Ти берегом паси травичку,
Я вступлю у малу капличку,
Помолюся хвилину.

„Помолюся і Мати Божа
Мені раненому поможе,
Бо добрі ліки знає:

Вона людей рятує з моря,
Вона у серце повне горя,
Спокій і рай вливає“.

Ледве зайшов козак в ка-
/плицю,
Упав без сили на землицю
І ліг, зложивши руки:
„Пречиста Дівонько Маріє,
Рятуй Ти серденько, бо мліє,
Терплю тяженькі муки“.

Минає нічка; не вертає
Козак, а кінь траву спасає...
Що з козаченьком сталось?
Він до Пречистої молився

І вже не встав, як повалився,
Бо серденько зівяло.

В сідлі, в узді той кінь донині
У ясні ночі там в долині
Травичку все спасає
І козаченька молодого,
В лискучій зброї пана свого,
Все жде і визирає.

В-одно ірже і не діждеться,
Лиш гомін по степу несеться
До ранньої зірниці.
Як день настане, кінь щезає;
Повій зелений закриває
Мури з руїн капиці.

Сидір Воробкевич.

Примітка: ¹⁾ потекла.

41. СТАРИННИЙ ГАЛИЧ.

I.

Галич згадується вперше в літописах в 1141. році. На місці, де нині стоїть Галич, колись були села, по котрих навіть назва не залишилася.

До більшого значіння прийшов Галич аж тоді, коли 1144. року переніс сюди столицю з Теребовлі князь Володимирко¹⁾. Тоді з незначної наддністрянської осади став Галич великим і славним містом.

З літопису знаємо, що Галич був збудований таксамо, як інші тодішні міста. На горі стояв гóрод і там містився княжий двір.

У гóроді була церква Богородиці, дуже сильно збудована так, що деколи підчас війни заміняли її на замок і звідти билися. Була там і друга церква, св. Спаса, й від неї вів перехід (галерія) до княжого двору. В гóроді був також монастир св. Івана. З воріт гóрода згадується тільки про одні „німецькі ворота“.

Коло нинішнього Галича знайшлося дуже багато руїн, могил, звалищ, валів і т. п., що тягнуться далеко аж поза сусідні села. Ті останки старих будівель займають простір на цілу милю над ріками Дністром, Луквою і Лімницею. Ось такий то великий простір займав колись старинний Галич. Але де була середина міста з княжим городом, того не можна тепер напевно сказати.

II.

Гарно виглядав старий Галич. Розложився він понад Дністром по горбах і долинах; здалеку блестіли верхи церков, муровані двори і палати.

На вулицях панував великий рух. З усіх сторін їхали до міста вози, повні всякого добра; з поближких сіл, везли селяни дерево, то збіжжя, то всякі вироби, або гнали на продаж худобу. Одні прямували до торговиці, інші над Дністер до пристани.

Над рікою рух був найбільший. На воді стояли сотки більших і менших суден та човнів; маяли у повітрі вітрила й різнобарвні прапори.

Одні судна прийшли від Чорного моря; вони привозили до Галича грецьке вино, полудневі овочі, пахуче коріння, дорогу посудину, східні убрання, зброю.

На інші з поспіхом накладано галицькі товари: дерево, мед і віск, шкіри і футра, збіжжя та сіль; усе те йшло знову Дністром до моря і далі у грецькі та азійські краї.

Над берегом Дністра ходили купці — одні місцеві, з Галича, інші із чужих земель: араби, татари, жида, італійці, серби.

Порядку пильнували княжі урядовці — митники та осмники; вони збирали оплати з купців. Князь мав з торгівлі великі приходи.

Але з торгівлі збирали й міщани великі достатки; багатство знати було всюди. Боярські й міщанські маєтності розтягалися далеко за містом. Доми галичан виглядали, як двори, обійстя були широкі, комори повні всякого добра.

Як виїздив з дому багатий боярин, то їхав у дорогій одежі із золотими гудзиками, перетканій золотом і сріблом.

Жіноцтво ходило в показних футрах, на руках носило срібні бранзолети, в ушах золоті ковтки.

Церкви були муровані, прикрашені різьбленими стовпами, а в середині уладжені розкішно. Підлоги в церквах були з різнобарвних цеглолук, вікна з різнобарвного скла, стіни з білого та зеленого мармору, деколи дуже гарно розмальовані. Образи й ікони світили від золота.

III.

Найбільший рух був на княжому дворі. Тут збиралися часто визначні бояри й міщани, ченці і світське духовенство, чужі купці і гості. Багато було й княжих урядовців.

Княжим двором заряджував дворецький, що мав під своїм доглядом усе господарство, і під неприязність князя мав провід у всьому городі. Княжу канцелярію провадив печатник: він підписував усі княжі грамоти і листи та державні документи. Стольник пильнував княжого стола, покладник мав нагляд над княжою спальнею, ключники і тивуни займалися іншим господарством. До нижчої служби уживали дитських або отроків.

На двір сходився народ з усіх сторін, бо тут був осідок усіх урядів; тут можна було полагодити всякі справи, які хто мав.

У товаристві знатніших бояр відбував князь щоденно суд на площі перед двором. Покривджений вів винуватця і свідків і розповідав князеві свою скаргу; оскаржений боровився і давав своїх свідків.

Коли хто вніс несправедливу скаргу, того карали як винуватця. За злочини не засуджували на вязницю, тільки винуватець платив звичайно кару в грошах; частина тих грошей ішла на покривдженого, частина на князя.

Під неприсутність князя судив справи княжий урядовець — тивун.

IV.

Часто сходилися на княжий двір бояри і поважні міщани на раду у важних справах. Обговорювали важні державні діла, обмірковували способи, як забезпечити країну перед ворогами, як піднести багатство і заможність землі.

Деколи в дуже важних справах скликав князь віче т. зн. раду всіх бояр і міщан з гóрода. Тоді відзивався голос вічевого дзвона, а горожани збиралися на широкій площі серед міста. Головою зборів вибирали якогось старшого, заслуженого чоловіка і він вів наради.

Віче мусіло відбутися перед кожною війною; тоді князь разом з воєводами робив також перегляд свого війська.

У святочні дні відбувалися на княжому дворі забави і бенкети. Столи заставляли срібними мисами, золоченими чарками та іншою дорогою посудиною.

Подавали всякі страви: гуси, лебеді, журавлі, голуби, кури, зайці, оленину, вепровину, телятину, воловину — все те приладжене на ріжний спосіб. Пили всякі напитки, найбільше вино, мед чистий і мед варений з корінням.

Багато кухарів трудилося коло варива, інші знов слуги бігали й носили тарелі, інші тримали срібні умивальниці, інші посуду з гарячою водою, інші пляшки з вином, інші махали обережно віяльцями для прохолоди.

Кімнати були прикрашені по-княжому; всюди було повно килимів із витканими зображеннями, столи й лави застелювано дорогими прикривалами. При бенкеті пригравали музики на гусях, дудах, сопілках, трубах. Інші співали пісні в честь князів, а ще інші танцювали, оповідали байки і сміховинки.

Деколи — головно, як приїзджали гості з далеких країв, — відбувалися лицарські ігрища, турніри. Лицарі викликали один другого і боролися на конях у повній зброї, хто кого переможе.

Деколи ціле місто вкривалося сумом — тоді, як умер, було, князь. По всіх церквах заводили тоді дзвони, всі люди надягали чорну одіж на знак жалоби.

Але недовго по похороні приходили знову святочні дні, як засідав на престолі новий князь: тоді знову Галич дзвенів піснями й веселощами.

Іван Крип'якевич.

Примітки: ¹⁾ внук Ростислава (внука Ярослава Мудрого).

42. РОЗРИТА МОГИЛА.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!

Защо тебе сплюндрували,
Защо, мамо, гинеш?

Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?

Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,

Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.

Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —

Панувала і я колись
На широком світі.

Панувала...

О, Богдане,

Нерозумний сину!¹⁾

Подивись тепер на матір,

На свою Вкраїну,

Що, колишучи, співала

Про свою недолю,

Що, співаючи, ридала,

Виглядала волю!..

Ой, Богдане, Богданочку!

Як би була знала —

У колисціб придушила,
Під серцем приспала!

Степи мої запродані

Жидові, німоті;

Сини мої на чужині,

На чужій роботі;

Дніпро, брат мій, висихає,

Мене покидає,

І могили мої милі

Москаль розриває²⁾.

Нехай рие, розкопує,

Не своє шукає...

А тимчасом перевертні³⁾

Нехай підростають

Та допоможуть москалеві

Господарювати,

Та з матери полатану

Сорочку знімати!“

На четверо розкопана

Розрита могила...

Чого вони там шукають?

Що там схоронили

Старі батьки?

Ех, як би то...

Як би то знайти те,

Що там поховали,

Не плакалиб діти,

Матиб не ридала⁴⁾.

Тарас Шевченко.

Примітки: ¹⁾ Так Шевченко називає Богдана Хмельницького за Переяславську угоду, на основі якої Україна приєдналася до Московщини; ²⁾ від: „рити“; ³⁾ відступники, ті, що зрадили рідний край і нарід; ⁴⁾ москалі шукали в наших могилах скарбів, а там похована воля України. Поет висловлює думку, що, колиб цей скарб добуто, не булоб горя на Україні.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

43. ХУРТОВИНА¹⁾.

I.

Одного чудового зимового ранку від міста Ліверпуля²⁾ відплив корабель; він містив у собі більш як двісті людей укупі із сімома десятками тих, що служили на ньому. Капітан і всі майже моряки були англійці, але їхало й кількох італійців: три пані, лікар та якісь музики. Корабель плыв до острова Мальти³⁾.

Було холодно і хмарно.

Серед подорожніх у третій класі сидів хлопець років дванадцяти, на зріст невеличкий, але здоровий та жилавий; відразу можна було вгадати, що він сицилієць.

Він сидів на купі мотуззя, притулившись до щогли і поклавши руку на свій невеличкий клунок. Лице в нього було смагляве, а волосся чорне, кучеряве, майже по самі плечі. Одягнений він був бідно; закутався⁴⁾ у стареньке рядно⁵⁾, і з боку почепив обдерту шкіряну торбинку. Хлопець задумливо дивився на корабель, на моряків, що бігали поуз нього, та на сердиті морські хвилі.

Здавалося, що той хлопець тільки-що перебув якийсь велике лихо: таке сумне та поважне було його дитяче лице.

Незабаром після того, як корабель відплив, до хлопця наблизився старий моряк італієць і, підвівши до нього дівчинку хлопцевого таки віку, сказав:

— Оце привів я тобі товаришку, Маріо.

Моряк пішов, а дівчинка сіла на мотуззі поруч Марія. Вони пильно подивилися одно на одного.

— Куди ти їдеш? — спитав хлопець.

— До Неаполю! — відказала вона і трошки згодом додала: — Там у мене тато й мама. Мене звуть Джулета Фаджіані.

Хлопець нічого не відповів.

Помовчавши трохи, він виняв з торбинки хліба та сушених овочів; у дівчинки були сухарі; отож вони і поснідали вкупі.

— Держіться! — гукнув, пробігаючи поуз них, старий моряк. — Дивіться-но, як затанцювало море!

Справді, вітер дув міцно і кораблем сильно гойдало. Але діти, що не слабували на морську хворобу, мало уважали на те; дівчинка навіть усміхалася. Вона була певно такого віку, як і Марію, але багато вища від нього, смаглява і худенька, дуже просто одягнена. Чорні, кучеряві коси були повязані червоною хусточкою, а в ухах білили срібні сережки⁶).

II.

За сніданком діти розбалакалися. Хлопець був сиротою; його батько, робітник, помер перед кількома днями в Ліверпулі і знайомі виправили маленького сицилійця до рідного краю у місто Палермо, де були в нього далекі родичі. А дівчинка приїхала була на чужину до старої тітки, що її дуже любила й обіцяла лишити їй спадщину. Колиж перед трьома місяцями тітку переїхали коні і так розбили, що вона вмерла, грошей після неї не знайдено ніяких. Тоді то й Джулету виправили з Англії до Італії так само, як і Марія, і доручили під опіку старому морякові.

— Тато з мамою думали, що я вернуся багата, — мовила дівчина, — а я зосталася така, як і була. Ну, та щож робити? Вони мене люблять однаково. І брати так само. У мене аж чотири брати; всі менші, ніж я, а я сама найстарша. Ото зрадіють, як я приїду! Я по-тихеньку увійду до них... Ох, а мореж яке страшне! А ти у свояків житимеш? — спитала вона згодом.

— Не знаю... Коли вони схочуть, — сумно відказав хлопчик.

— Хібаж вони тебе не люблять?

— Не знаю.

— Мені на Різдво буде тринадцять років, — усе цокотала дівчинка.

Далі вони почали балакати про море, про подорожніх. І так увесь день сиділи вкупі, коли-не-коли обзиваючися одно до одного. Їх уважали за брата та сестру. Дівчинка плела панчохи; хлопчик задумливо дивився на море, що

все більш темніло, більші та більші хвилювалося. Увечері, як ішли спати, дівчинка сказала:

— Спи спокійно!

— Ніхто з вас, сердешні, не спатиме сьогодні спокійно! — обізвався на те старий моряк, похапцем пробігаючи коло них.

Хлопець хотів, було, сказати „на добраніч“, але нечаяно його облило водою всього чисто і так штовхнуло, що він упав, ударивши головою об лаву.

— Господи! У крові! — скрикнула дівчинка, кинувшись до нього. Інші подорожні не звернули на хлопця ніякої уваги, ховаючися абикуди.

Дівчинка стала навколішки перед Марієм, що зомлів від болю, підвела йому голову й обтерла кров; далі зняла із себе червону хустку і, замотавши нею хлопцеві голову, притиснула її до себе, щоб звязати краще кінці. Після цього на поясі її жовтої суконки лишилася велика кривава пляма.

Маріо прочумався і розплющив очі.

— Що? краще тобі?

— Тепер нічого.

— Ну, добраніч! — мовила Джулета.

— Добраніч! — відказав Маріо.

Обоє зійшли східцями і розійшлися по своїх каютах.

III.

Старий моряк сказав правду: діти й поснути не встигли, як знялася хуртовина. Налетів нечаяно вихор, переломив щоглу, відорвав із задньої частини корабля три човни і здмухнув із чердака⁷⁾ чотирьох биків, як чотири комахи. Що тоді почалося, й не розказати: стогін, плач, молитви — таке безладдя та такий одчай⁸⁾, що аж мороз по тілі йшов! А хуртовина все буяла, все буяла й удосвіта перейшла всяку міру.

Силенні хвилі з нечуваним гуком розбивалися об корабель, нахилиючи його на бік; вилітали на чердак, били й забирали в море все, що тільки попало. Хвилі пробілися й до машини; вода линула з надзвичайним шумом у сере-

дину корабля і погасила світло; машиністи повискакували нагору. А хвилі линули з усіх боків.

— Помпуй воду! — почувся грімкий голос капітана.

Моряки кинулися до pomp, але в туж мить ударило сильно в задню частину корабля. Всі подорожні, напів мертві від жаху, кинулися до капітана:

— Капітане, капітане! — кричали вони до нього. — Що? Чи є надія? Рятуйте нас!

Капітан почекав, поки всі трохи притихли, і тоді сказав твердо і спокійно:

— Божа воля!

Якась жінка заголосила. Всі інші — наче задубіли від жаху. Мовчали люди, як у могили; тільки дивилися одні на одних, білі, як полотно. А море все буяло і корабель якось дивно хрипів, наче людина, що конає. Капітан спробував, було, пустити човен; пять моряків скочило в нього й уже були відплили, але надплила хвиля, залила човен і двох моряків потопила, а інші з великим зусиллям, ухопившись за мотузи, влізли знов на корабель.

Після тої проби навіть моряки засумували. А годин за дві корабель уже до половини був у воді.

На покладі робилося щось неймовірне. Матері голосили, з одчаєм притискаючи до грудей свої діти; друзі та кривняки прощалися та обнималися в-останнє: дехто сховався до каюти, щоб тільки не бачити розлютованого моря. Один подорожній, побачивши, що від смерті не втекти, прострілив собі голову, впав на східці й умер. Деякі, одурівши від жаху, чіплялися одно за одного; жінки вилися в корчах і риданнях. Чути було стогін, дитячий плач, лемент, дивні дикі вигуки; деякі стояли з непорушними, блідими, як у мертвяків, лицами, із широко розплющеними, божевільними очима. Маріо та Джулета теж дивилися перестрашеними очима, учепившись за щоглу.

Нарешті море трохи утихло. Але корабель усе більш та більш ринув у воду: він уже не міг довго продержатися.

— Спускай човен! — гукнув капітан.

Спустили єдиний цілий човен, куди вскочило чотирнадцять моряків і троє подорожніх.

Капітан лишився.

— Спускайтеся! — гукали на нього.

— Ні, я лишуся! — відповів він спокійно.

— Зустрінемо корабель, дасть Бог, то він вирятує. Сідайте!

— Мій обов'язок лишитися! — твердо відказав капітан.

— Ще одному є місце! — гукнув із човна моряк.

— Давайте яку жінку!

Одна жінка наблизилася при допомозі капітана; але, побачивши страшний чорний простір між кораблем і човном, злякалася і знову впала на поклад. Інші не важилися покинути семью, а деякі лежали непритомні зовсім.

IV.

Аж тоді маленький Маріо та його товаришка, що досі стояли, мов неживі, зрозуміли все й кинулися бігти, штовхаючи одно одного, бо кожному хотілося врятувати своє життя.

— Мене! — гукнули вони обоє разом.

— Того, хто менший! — обізвалися моряки, бо вже й так аж надто наважили човна. — Хто менший?

На це дівчинка попустила руки і зупинилася, наче закаменіла, дивлячися на Маріо померхлими очима.

Тоді Маріо таксамо подивився на неї, побачив червону пляму на її суконці і згадав, як дівчина його передтим рятувала.

— Ну, швидше! Хто менший! — нетерпляче гукали моряки. — Ми рушаєм.

І Маріо крикнув нагло якимсь дивним чужим голосом:

— Вона менша! Біжи ти, Джулето! У тебе батько й мати, а я сам! Біжи!

— Кидай її в море! — гукнули моряки.

Маріо вхопив Джулету і скинув її в море.

Дівчинка скрикнула, її вкрило водою; один моряк ухопив її за руку і висадив на човен.

А Маріо стояв край покладу, високо знявши голову; вітер розвіяв його волосся, а лице його було спокійне і тверде.

Човен рушив, обминаючи великі хвилі, що йшли від корабля, який усе глибше і глибше поринав у море.

Джулета обернулася, подивилася на хлопця і ревно заплакала.

— Прощай, Маріо! — кликнула вона до нього, простягаючи руки, — прощай, прощай!

— Прощай! — обізвався хлопець.

Човен швидко плив схвильованим морем і небо над ним було сіре, похмуре. Ні стогону, ні крику не чути було більше з корабля, а хвилі доходили по самий поклад.

Нараз хлопець упав навколішки, склав руки на грудях і звів очі на небо.

Джулета затулила собі руками лице. А коли підвела голову, корабля вже не було на воді.

Едмондо Амічіс.

Примітки: ¹⁾ буря; ²⁾ велике портове місто в Англії (Ліверпуль); ³⁾ острів на Середземному морі; ⁴⁾ завинувся, загорнувся; ⁵⁾ груба полотняна матерія; ⁶⁾ ковтки, кульчики; ⁷⁾ поміст, поклад із дощок на кораблі; ⁸⁾ розпука.

СІЧЕНЬ.

44. З НОВИМ РОКОМ — ІВАН ФРАНКО.
45. УРЯТУВАЛА — ВІРА ЛЕБЕДОВА.
46. НА СВЯТИЙ ВЕЧІР — БОГДАН ЛЕПКИЙ.
47. ЗИМОЮ В ЛІСІ — СОФІЯ РУСОВА.
48. СТЕП — О. ОЛЕСЬ.
49. ЯЛИНКА — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
50. ЗИМОВА ПРИГОДА — ГНАТ ГОНКО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

51. БРАТИ ЗЛИДНІ — СТАНИСЛАВ ВІТКЕВИЧ.

44. З НОВИМ РОКОМ.

З Новим Роком, браття милі,	Щоб думками ви міцніли,
В новім щасті, в новій силі	Багатіли, не бідніли,
Радісно вітаю вас	Щоб веселий був ваш дім.
І бажаю, щоб в здоровю,	І бажаю, щоб ми згідно,
В мирі, з братньою любовю,	Сміло, свідомо, свobodно
Відтепер ішов вам час.	Йшли до спільної мети:
І бажаю, щоб трудяще	В своїй хаті жить по свому,
Те життя вам як найкраще	Не коритися нікому,
Без біди минуло всім,	Лад найкращий завести.

Щирій праці Бог допоможе!
Дай вам, Боже, все, що гоже!

Іван Франко.

45. УРЯТУВАЛА.

I.

Густий сніг падає від самого ранку. Такі вже гори всипало, світа Божого не видко! А вітер віє-завіває, крутить

білі тумани пустими полями, м'яким пухом встелює дороги, що й сліду їх не найшов би.

Край села стоїть хатина. Маленькі віконця ледве визирають із солом'яної загати; крижана¹⁾ рука рисує по них узористі квіти. Ух! як темно сьогодні в хаті, як холодно! Погас огонь у печі, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постелі лежить хора жінка, бліда-бліда; губи шепочуть щось у нестямі, важкий віддих піднімає груди. В ногах на ліжку тулиться двоє малих дітей, загорнувши босі ноженята старою кожушиною. Тихо, сумно... В снігах почувся голосний тупіт: Це мабуть хтось оббиває сніг із чобіг.

— Та й хуртовина сьогодні, крий Матінко Божа! — заговорила жінка, хухаючи в руки. — Та й холоднож у вас! Докинь дров, Катре! — звернулася до дівчини.

— Огонь погас, поки я з вами вернулася, — відказала Катря, накладаючи хворосту в піч.

Жінка приступила до постелі.

— А що це вам, Петрихо? Нездужаєте? — спитала, похилившись над хорошою.

Слаба тільки легко порушила блідими устами і жалісно застогнала.

— Мама вже від учора лежать осьтак у нестямі, — сказала Катря. — Не їдять, не говорять, а в грудях щось їм дуже харчить.

— Гарячка, — сказала стара сусідка, що прийшла відвідати хору, — простудилася десь, небога.

Катря оберла фартушком сльози, що сами так і напливають їй на очі.

— Чим би їм допомогти, тіточко? — спитала.

Стара похитала головою.

— Та яка тут поміч! Переборе слабість, то й видужає; на це зілля нема. Не плач! А ти краще звари там чого-оцим! — говорила, показуючи на дітей на ліжку. — Я до вас зайду увечері з Мариною та із чоловіком, то й просидимо ніч за куделею; не так сумно буде тобі. А тепер бувайте здорові!

Вона ще раз глянула на недужу, зазирнула в горшки і вийшла.

Крізь відхилені сінешні двері повіяв холодний вітер у хату. Високо спалахнула полонінь у печі; хора тремтіла з болю чи з холоду, жалісно постогнуючи. Катря мершій²⁾ кинулася накрити матір кожушиною. За часочок налила теплої затирки в миску і покликала Степана та Явдошку вечеряти. Попоїли діти, полізли на піч грітися. Поховала Катря посудину³⁾, докинула дров у піч, внесла із сіней воду в хату, сіла коло постелі й задумалася. На дворі лютує хуртовина, а в її душі — мов ті сніжинки крутяться — снуються невеселі, журливі думки. Вже рік, як поховали батька, а тепер ось мати нездужають. Що жде їх завтра? До кого пригорнуться сиротята? Сльози так здавлюють її, та вона боїться голосно захлипати: менші діти почують і собі почнуть плакати.

Малі шибки аж задзвеніли від вітру.

— Господи, що там діється! — подумала Катря і підійшла до вікна, затулюючи його подушиною, щоб на матір часом не повіяло. — Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусять бути, але хто їх знає? Лікар порадив би щось зараз. От, як торік заслабла Сенькова Олена, то привозили лікаря і поміг. І пані вчителька казала їй сьогодні, чи не післатиб по нього в город.

Її думки перервали сусіди, що прийшли навідатися до хорої. Якось веселіше стало самотній дівчині; звісно, живі люди заговорять, потішать. У хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лямпу. Сусідки взялися прясти, старий закупив люльку. Хора закашляла і стала кидатися на постелі.

— Дим задушив її, — промовила сусідка, — покинь курити!

— Мабуть, що на груди занедужала небога, — говорив старий, ховаючи люльку, — а то під такий холод не дуже безпечно! Мабуть і вона покине цих сиротят...

Катря голосно заридала.

— Цить! — потішали жінки, — під вечір усе слабість змагається; перебореться день, два і видужає.

— А можеб їм лікаря? — крізь плач сказала Катря.

— Це булоб добре, — відказав старий сусіда, — та звідки його тепер візьмеш? До міста, правда, три верстви, та сьогодні під таку фурделицю⁴⁾ і кіньми туди не добешся. Нема що й гадати; пожди до завтра, може хто коней позичить.

Катря чує, що тут одна хвилинка рішає про життя її дорогої матери. Від постелі чути глухе стогнання і кашель; сусідки сумно переглядаються. Вона не може довше ждати.

— Посидьте! — просить, встаючи з лави, — піду ще по тітку Оксану.

— Та ми на цілу ніч вибралися, — кажуть сусіди. — Йди, буде нам з нею веселіше.

Катря тихо поцілувала матір, накинула велику хустку на плечі, взяла мамині чоботи і скочила у двері.

II.

Гострий вітер так і обгорнув розпалене личко Катрі, так і зморозив у мить незасохлі ще її сльози. На воротах стояла Катря хвилинку, а там звернула доріжкою ліворуч. Не туди йти до тітки, не туди! Та вона й не думає про тітку, вона йде в місто по лікаря. Її тяжкі чоботи западають глибоко в заметі, тумани снігу б'ють в очі; та їй бай-дуже, аби дійти на шлях, а там уже далі простісінько в місто. От уже й тички⁵⁾ при дорозі! Вона йде, не спиняючись, аж душно робиться їй з втоми. Чоботята повнісінькі снігу...

Чи далеко ще до міста? — дивиться в долину, набираючи духу. В темряві не видно, бо сніг сипле густо-густо. Їй робиться страшно самій у цій нічній тиші. Якась велетенська постать з витягненими руками суне просто на неї. Боже, що це? Йти, чи вернутися? Ні, хай буде, що буде, — думає Катря і йде сміливо далі. А мара все крутиться при дорозі — Катря вже біля неї.

— Ах, це вітер крутить зірваний стовп, — всміхнулася сама до себе. Йде далі. Ноги втомилися і ледве ступають. — Як би так де сісти і хвилинку спочити, хоч би й у сніг лягти на часочок, — думає, ледве тягнучи ноженята. — Та годі! можна так заснути, що й сніг засипав би на смерть. А там

мама вмирають! — подумала вона і знов з усеї сили рванулася вперед через заметі.

В долині заясніло небо. Ах, та це вже місто! — скрикнула втішно, — ще трошки, лікар живе тут недалечко. Вона знає, де. І лікар її знає, весною щепив їй віспу в школі — такий добрий пан! Міцніше зав'язує хустку, бо холод починає дуже дошкуляти, хоч піт заливає личко. Пальців на ногах і не чує, мабуть позамерзли в снігу, що насипався в чоботи. Серед нічної тиші почулися протяжні звуки міського годинника. Катря зупинилася, щоб прислухатися. Була десята година, коли опинилася перед домом лікаря.

— А як нема дома? — блиснула їй страшна гадка в голові.

— Ні, єсть, ось у вікнах світиться.

Вона напружила останні сили, щоб дійти до дверей. Простягає руку до дзвінка, замерзлі пальчики з усеї сили надавлюють дзвінковий цвяшок і дівчинка знесилена падає на поріг.

Лікар ще не спав, сидів у кімнаті, читаючи часопис. Як ось почув голос. Чи це свист вітру, чи справді хтось задзвонив у передпокої? Почав прислухатися: Ні, мабуть так причулося, бо вдруге дзвінка не чути.

Через якийсь час двері з кухні відхилилися й у них показалася голова старого Федора.

— Якесь дівча замерзло в нас на порозі, — заговорив, — я подибав, вертаючи з міста, й узяв сюди.

Лікар побіг у кухню. Обсипана снігом, лежала на постелі Катря, мов нежива. Почали роздягати її і натирати посиніле тіло. Згодом рум'янці закрасили бліде личко, уста щось зашепотіли.

— Живе! — скрикнув лікар. — Настав, Федоре, самовар, треба її напоїти теплим чаєм.

Катря розплющила очі й устала з постелі.

— До мами! — шепнула вона. — Мама умирають. Ідїть, пане, рятуйте їх!

— А звідкиж ти, дитино? — спитав лікар.

— Не знаєте? Я Катря Лисаківна з Річки.

— Звідкиж мені це знати?

— Таж ви мені віспу весною в школі щепили, — дивувалася Катря, що її не пізнають.

Лікар усміхнувся.

— З ким же ти сюди прийшла? — допитував.

— Я прийшла по вас, бо мама дуже хорі.

— Прийшла сама в таку хуртовину? сама вночі?! — аж сплеснув руками старий Федір.

— Страшно було йти, ой, як страшно, але там мама вмирають.

— То ти задзвонила?

— Я, я! Але ходімо вже до мами! — говорила Катря, встаючи з постелі і лагодячися в дорогу.

Трохи згодом вона сиділа за столом і пила чай, а Федір запрягав коні. Лікар, розпитавшись про недугу, взяв із собою й ліки з аптеки. І ось Катря, замотана в тепле футро, їхала з ним разом у село.

Сусіди, що сиділи коло слабої, дивувалися чимало, чому дівчина з тіткою не приходить. Коли це задзвенів дзвінок перед ворітьми і пан у футрі, а з ним і Катря увійшли в хату. Лікар приступив мерщій до хорої і став її оглядати. Катря не спускала з нього очей.

— Хоч і дуже слаба твоя матуся, — заговорив лікар, — та є ще надія. Я приїду і завтра, ще й привезу деякі ліки, а тимчасом робіть те, що я звелю.

А коли відїздив, сказав до Катрі:

— Ти покликала мене, дитино, саме в час. Колиб заждали були до ранку, то булоб уже пізно. Твоя відвага спасла матір від смерти.

Катря із сльозами радощів припала до материної постелі.

А на дворі лютувала хуртовина, сніговий туман крутився по шляху, розвіваючи у нічній тиші звуки санкових дзвіночків.

Віра Лебедова.

Примітки: ¹⁾ ледяна (крига, лід); ²⁾ чим скорше; ³⁾ начиння;
⁴⁾ завірюху, снігову бурю; ⁵⁾ телеграфічні стовпи.

46. НА СВЯТИЙ ВЕЧІР.

Смеркається. Ослизлий¹⁾ день Та, хто його раз зрозумів,
Між мурами²⁾ конає. До смерти не забуде!
В печі червоний блис огонь³⁾, Ще й нині бачу, як Федір
А в сінях вітер грає. „Вінчовання“ голосить.
Той тихий і сумний настрій Втворились двері нароствір
Несе мене світами. І батько⁵⁾ в хату просить.
І я лечу на крилах мрій І починається річна
До батька і до мами⁴⁾... У панотця гостина;
Сніжок паде, як срібний пух, Ціле село еднається
Мороз малює квіти: Немов одна родина.
Накритий стіл, в куті дідух, Засіли газди на лавках,
Пустують в сінях діти. Найстарший на покутті.
Знайшли собі свистун-оріх Тріщать склянки в сильних
І свищать в перегони; /руках;
Лящить в ухах дитячий сміх, На стелю мечуть кутю.
З дзвіниці дзвонять дзвони. Говорять... А слова летять
Гей, скільки то минуло літ! Молитвою до Бога...
А я так добре чую Та чи дійдуть, чи долетять?...
Кожухів шелест, скрип чобіт Щаслива їм дорога!
І щиро пісню тую. Далекий світ, великий час,
Далекий світ, великий час, Пливають літа рікою...
Пливають літа рікою; Гей! Що чувати там у вас?
А я все памятаю вас, Чи йдете з колядою?
Як йдете з колядою. Чи ще живий Федір, Юрко,
Ще й нині чую, як Юрко І мій сусід Зарічний?
Співає: „Бог предвічний!“, Чи й нині, як колись давно,
Як сопраном пищить Федько, Співають: „Бог предвічний“?
Баском реве Зарічний. Чи й нині мерехтять зірки
Скрипливий, наболілий спів, Над хаткою старою?...
Такий, як хлопські груди; Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужно за тобою!⁶⁾

Богдан Лепкий.

Примітки: ¹⁾ мрачний, вогкий; ²⁾ між каменицями в місті на чужині; ³⁾ зам. огонь; ⁴⁾ у рідну хату на селі; ⁵⁾ парох села; ⁶⁾ поет написав цей вірш, проживаючи на чужині.

47. ЗИМОЮ В ЛІСІ.

I.

То був чудовий зимовий день. Зима була вже наприкінці і, мов на прощання, одягла всі свої блискучі убрання та виблискувала кожною гильочкою дерев, кожною тонесенькою билиночкою. Сонце з ніжноблакитного неба гордо дивилося на простори, вкриті бруднуватим снігом, і посилало тепле проміння, щоб зогріти землю, збудити її від тяжкого сну й вирвати з обіймів зими.

Два хлопчики — Юрко і Павлусь — ішли до лісу: Павло за хмизом¹⁾, Юрко так собі для товариства Павлові. Балакаючи про пташок, що остають у нас на зиму, вони непомітно перейшли велике поле, де було багато заячих слідів на снігу.

Павлусь звернув увагу на ті сліди, що так гарно визначалися на білому снігу, й оповідав Юркові:

— Ось, бачиш: це заячі сліди. Видно, як заяць перед ранком ходив снідати до нашого саду. Зайці гризуть овочеві дерева, від них пропадають наші щепи. А це вже він назад скавав. Бачиш?.. А тут щось велике йшло, дивися, дивися!... Мабуть напало на зайчика. Бачиш, як сліди мішаються і як сніг витоптаний у цьому місці?... Ось трохи крові є на снігу: мабуть лисиця перехопила зайчика саме, як він вертався додому. Бачиш, далі нема його слідів.

Юрко із цікавістю придивлявся до тої події, яку можна було прочитати, мов написану ясними буквами на чистому, ще свіжому, снігу.

Врешті хлопці прийшли до лісу.

Ліс прийняв їх у свої обійми, обступили їх кущі та високі граби. Тихо було в лісі. Сухе, торішнє листя було вкрите тонким шаром²⁾ снігу. Тиша була непорушна, хіба деколи затріщить яке дерево, чи впаде трохи снігу з гильки. Здавалося, все життя завмерло, зникло. Але воно було.

Павлусь почував себе в лісі, наче в своїй кімнаті, де він знає всі речі, знає, де що стоїть і лежить. Він відразу

підійшов до одного куща, обережно відсунув гильки і показав Юркові невеличку, дуже гарненьку пташку.

— Це моя любя синичка; вона вже мене не боїться.

Павлусь посипав перед кущем трохи зерна і відступив від куща. З нього вилетіла маленька чубата пташка, сіла на сусідній куш, оглянулася навкруги маленькими чорними очима і спустилася на землю дзьобати зерно.

Юрко дивувався її красі. У неї була чорна голівка з білими окрайками, руда спинка і білі грудочки. Юрко гадав, що всі птиці відлітають від нас, а тут бач і жайворонки і синігурі й синички.

— Цеж така весела пташка, — із захопленням казав Павлусь, — ніколи вона не сидить тихо. Завжди лазить по деревах, шукає по шпарках якоїсь комашки або на гильочках зернят, перелітає з дерева на дерево... Он, бачиш, уже злетіла на другий куш і — як придивляється... А то, чуєш, співають інші синички, чуєш: „сі, сі, сі“, а тепер: „ре, ре, ре, рі“...

Синичка нараз, наче її хтось покликав, злетіла і зникла в лісі.

— Вони тепер гуртками зимою живуть, — казав Павлусь далі. — Ну, а весною паруються, роблять собі в дуплах кубелечка з моху й трави, вистеляють вовною та й кладуть часом аж сім яєчок біленьких із червоними цяточками. О, знову прилетіла! Бачиш, який чубчик на голові? Але ходім далі.

II.

Хлопці пішли в глибину лісу. Юркові ставало трохи страшно. Але ліс був наче повний чарів і такої краси, якої Юрко ще ніколи не бачив. Ось щось хруснуло. „Може вовк?“ — гадав Юрко; але соромився спитати Павлуса, щоб той не подумав, що він чогось лякається.

Тиша була вже перервана. Десь скреготала сорока, десь стукали сокирою...

Хлопці підходили до невеличкої річки, такої бистрої, що вода в ній навіть і не замерзала. Через річку вела кладка. Вони вже ступили на кладку, коли Павлусь ухопив

Юрка за рукав і показав йому на річку. Та Юркові так закрутилася голова, що він трохи не впав з кладки у воду. Павлусь ухопив його за руку і не перевів, але майже перетяг хлопця до берега. Він був дуже сердитий.

— От птицю мені злякав! А тож така гарна! такої ти ніде не побачиш! Цеж рибачок — зимородок. Ось сядемо тут на пеньку та почекаємо, вона скоро вернеться...

Навкруги було так гарно! Невеличка річка швидко збігала по камінцях. Один її беріг був високий, увесь поріс кущами: досить було тут і глоду і шипшини³⁾ і ліщини.

— Як то тут мабуть добре в літку? — казав Юрко, оглядаючися навкруги.

— Не погано й тепер! — казав розсудливо Павло і знову стиснув руку Юркові: — Мовчи і не рухайся, — прошепотів він, — вернувся... бачиш?

Чудова блакитна птиця прилетіла і сіла на камені над бистрою водою. Цеж і був рибачок або плавневий дятел⁴⁾. Блакитнозелена голівка і спина ясно виблискували на сонці, мов металеві груди — яскраві, червоно-жовтої барви, шийка біла. Довгий чорний дзьоб, ноги червоні.

Птиця уважно дивилась у воду. Юрко завмер, боячися її перелякати. А Павло пошепки, як справжній знавець усіх лісових мешканців, оповідав про цю красуню-птицю:

— Бачиш, рибачки не живуть у гурті, навпаки: скільки я вже понад цею річкою не ходжу, а тільки дві пари їх і бачив. І то вони живуть далеко одна від одної. Вони живляться рибою; нікого й не допускають з інших птахів на ті місця, де вони вже засіли та звикли ловити рибу.

— Дивися, — трохи не крикнув Юрко, — зловила рибу та ще й грається нею.

Зимородок справді вихопив з води чималу рибу, двічі її підкинув у повітрі, знову зловив дзьобом і відразу проковтнув.

— Це, щоб вона головою вперед у горло йшла! — пояснив Павлусь. — От як би кубло⁵⁾ знайти! Мені Івась Гриценків казав, що він натрапив на одно. Рибачки риють собі в землі дірку, або займають чиюнебудь чужу; птиця

вона досить велика, то дірки треба для неї чималої; а инший раз трапиться в тому місці або каменя, або грубе коріння, то так їм буває тяжко, що доводиться деколи кидати роботу та починати десь у иншому місці, де ґрунт м'який.

— А він кубло коло води робить?

— Буває, що при воді в березі, а буває й так, що десь далі в дуплі якогонебудь дерева. Кубло смердюче страшенно, усякі недоїдки риб у нім догнивають; але воно завжди добре заховане, чи гиллям прикрите, чи камінням. Ну, ходім! Он і його пара^{а)} до нього летить.

Юрко побачив другого рибачка такоїж краски. Птиця, скиглячи, летіла низько понад самою водою, а потім сіла коло своєї пари.

III.

Хлопці пішли вгору на високий беріг. Тут був мішаний гай з кленів, вязів, дубів та грабів. Недалеко був зруб. Декілька селян рубало дерево на дрова. Там стояв віз; тут був і хмиз Павла.

Павло привітався із селянами, добре звязав свій ремок хмизу і перекинув його собі через плече на спину.

Хлопці повернули додому. Йдучи тим самим високим берегом, що поріс деревами та кущами, вони побачили, як між гущавиною майнула руда скірка та зза одного дерева з'явилася гарна постать куниці. Вона тримала в зубах невеличке зайченятко і хитро обдивлялася навкруги.

Юрко аж злякався. Але куниця мабуть побачила їх, швидко побігла і зникла у своїй норі над самим берегом.

Хлопці перейшли знову кладку, але рибачка вже не було. Вийшли на другий беріг. Павло звернув на найкоротшу стежку і вони йшли густим лісом далеко від битої дороги. Тут на радість Юркові, притулившись до високого клена, стояла гарненька сиворуда сарна і виривала зпід тонкого снігу торішню травичку. Коло неї терлося маленьке козенятко.

Гарними, уважними, чорними очима дивилася козуля на наших хлопців, наче додивлялася, чи не несуть вони їй

і її малому якої небезпеки. Потім, наче заспокоївшись, вона повернула голову до свого козенятка і ласкаво кілька разів лизнула його; потім знову глянула на хлопців і, гордо підвівши свою гарну голівку, побігла в глибокі лісові нетрі, а козеня слідом за нею.

IV.

Вже хлопці підходили до узлісся, коли Юрко почув, що над їх головами вгорі на дубі щось вовтузилося, наче лазило по стовбурі і тихенько пищало. Він глянув угору: щось рудавосіре перестрибувало з гильки на гильку.

— Білочка! — крикнув він. — Ой, Павлусю, я її візьму! Дивися, дивися, як скаче!... Он, дивиться на нас! Я полізу.

— Куди ти там полізеш, — затримав його Павлусь. — Дивися, який стовбур широчезний: тиж його не обхопиш ногами. Стій, треба вигадати, яким способом її здобути, — додав Павло і, знявши з плечей оберемок, поклав його на землю, а сам підійшов як найближче до дуба.

В ту хвилину білочка наче зрозуміла намір хлопців і раз перестрибнула на друге дерево та й зникла.

— Отак краще буде, — казав Павлусь, усміхаючися на розчароване обличчя Юрка. — Вона сховалася в своє кубло, а з кубла не важко її видерти.

Павлусь охопив тонкий гилястий клен, де сховалася вивірка.

— І я хочу лізти, хочу бачити її кубло, — гукав Юрко і справді поліз із одної гильки на другу.

Павло даремно кричав йому:

— Ой, упадеш! краще, не лізь!

Павло був уже коло самого дупла, де вместилися ціла родина вивірок. Він тихенько сів на гильці і сказав, схилившись до Юрка:

— Ану, дай мені свою рукавичку; бо вона, клята, буде кусати, як я її витягатиму.

Юркові кожне слово Павла було закон. Він почав скоренько скидати рукавички, хоч як незручно було йому триматися без рук. Але, підкидаючи їх угору до простягненої

руки Павлуся, він хитнувся з гиляки і трах-та-ра-рах! упав з неї; та не на землю, а зачепився кожушком за гильку і висів у повітрі ногами догори, головою додолю.

— Ой, Павле, Павле! — кричав він, чекаючи порятунку від товариша. Але кожушок тимчасом розірвався і Юрко полетів на землю. Добре, що не дуже високо було; але й цього було досить, щоб налякати хлопця.

— Ну, от, хібаж я не казав? — бурмотів Павло там нагорі та, натягнувши на руку Юркову рукавичку, поліз правою рукою добувати білочку. Це йому було не першина і він незабаром глибоко в темному дуплі налапав щось тепле, м'яке, що кусало йому пальці, але скоро опинилося в міцних руках хлопця.

Тимчасом Юрко підвівся; щока його була роздрапана, з носа текла кров, а на носі був величезний синяк. Щоб що дуже боліло, то ні; Юрко цього не почував. Але кожушок, гарненький кожушок, яким так тішилася його мама, бо сама його шила, був роздертий на двоє і вата вилізла через широку діру.

Юрко голосно плакав. Він забув і про вивірку і про ліс. „Що мама скаже? що я мамі скажу?“ — тільки те одно й було в нього на думці. Нараз він пригадав собі, що мама пустила його лише на одну годину, а тепер уже сонце схилилося на вечір.

— Мамо, мамо! — схлипував Юрко, забувши всякий сором перед старшим товаришем.

— Ну, чого, бабію, розхнюпався? — почув Юрко веселий голос Павлуся. — Не треба було лізти! Тож треба вміти! Ну, та не плач уже, не плач. Глянь, яж тобі здобув вивірку!

І сльози зараз висохли на очах Юркові, коли він побачив гарненьке звірятко в руках Павлуся.

— Який пишний хвостик! Які білі груди! Яка вона мякенька! — казав він, гладячи білочку...

— Ну, давай свою хустку, завяжемо її туди і неси сам.

— От мамі принесу! — казав утішений Юрко.

— Тобі добре, тільки козушок подер; а мені так пальці покусала! — казав Павло, повертаючи Юркові рукавичку і прикладаючи снігу до покривавлених пучок.

Він знов закинув хмиз на спину і скоро, наче бажаючи надолужити утрачений час, пішов наперед. Юрко поспішав слідом у розірваному козушку, притулюючи білочку в хустці до своїх грудей.

Уже сутеніло, коли вони вийшли з лісу, перейшли поле й опинилися в селі. Юрко мовчав; його турбувала думка, що він так спізнився. Підходячи додому, він побачив маму коло вікна; вона його виглядала.

V.

Мама вже побачила його. Вона метнулася до нього, схопила його в свої обійми, цілувала, трохи не плакала.

— Де ти пропав? Що з вами сталося? Я думала вже, що вас вовки зіли! Юро, Юрку, хібаж так можна?

— Мамочко, так було гарно!... Не роздуши — тут білочка! Дивися, мамочко!

Він трохи відсунув краї хустки, щоб мама побачила їхню здобич. Але тут мама випустила Юрка із своїх рук і все відразу побачила: і роздрапане лице і розірваний козушок. Вона сплеснула руками.

— Боже! Синку мій! Що тобі сталося?

— Нічого, мамочко! Ти тільки не сердься за козушок!

І Юрко так щиро заплакав, так цілував мамині руки й одночасно притулював до серця білочку, що мама зараз усе простила.

Білочку посадили в клітку, що залишилася від колишнього канарка. Юркові добре обмили лице і руки. Коли сіли обідати вже при світлі і мама глянула на блискучі очі й рожеві щоки свого коханчика, вона сама раділа та із цікавістю слухала його оповідання про всі їх пригоди в лісі.

А коли згодом утомлений довгою прохідкою, але щасливий від усіх своїх вражінь, Юрко ліг у своє чистеньке мякеньке ліжко, він витягнувся солодко і крізь дрімоту сказав:

— Знаєш, мамо, це найщасливіший день мого життя. Ніколи я не гадав, що зимою стільки цікавого в лісі. Шкода тільки, що вовка ми не бачили... *Софія Русова.*

Примітки: ¹⁾ за ріцям, за патиками, за сухим галуззям; ²⁾ верствою; ³⁾ дика рожка; ⁴⁾ дятел, що живе у плавнях (шуварі, троці); ⁵⁾ гніздо; ⁶⁾ тут: дружина до пари, самчик або самичка; ⁷⁾ вивірка.

48. СТЕП.

I.

Степ весною — наче килим:
Сонце кидає нитки,
Вишиває визерунки,
То розводи, то квітки.

Зеленіє степ весною,
З кожним днем пишніш стає,
То обсиплеться росою,
То враз пахощі полле.

II.

Степ у літі — наче море,
Розіслався навкруги,
Хто його обійме зором,
Хто угледить береги?

Ось подув південний вітер,
Захиталось море трав,
Справді, гляньте, степ
/широкий

Буйним сизим морем став.

III.

Мов пустеля неоглядна
Степ пожовклий в - о с е н и ;
Мов пісок, рудіють трави,
Не шумлять уже вони.

Не почуєте вже співу
Голосних, дзвінких пташок,
Не побачите ніде вже
Ні розводів, ні квіток.

IV.

Степ зимою — мов перина,
Біла рівна і м'ягка.
Спить на ній зима холодна,
Баба люта і лиха.

Мертвий сон старої баби
Злі морози стережуть,
Доки їх вітри південні
У яри не заметуть.

О. Олесь.

Примітки: визерунки — образи; розводи — мережки; сизе море — сиве (синє) море.

49. ЯЛИНКА.

Музика, сміх, веселий гомін.	І гомонить, і коливає
Блищить ялинка вся в огнях.	У хвилях радісних, живих.
Далеких літ солодкий спомин	Між нею зряжена на диво,
В старших палає у очах;	Стоїть ялиночка рясна
А дітвора стрибá, пурхає,	І віти звісила звабливо,
Мов рій метеликів прудких,	З вагою ласощів вона.

І вся горить вона вогнями,	Її сюди взяв чоловік.
І сниться їй останній сон:	Останні мрії чарівниці...
І рідний бір з його снігами,	Ще мить одна — і обнесуть
І блеск криштáлевих корон,	Її усю, погасять свічі
Міцних владик глухої пущі,	І мертву геть десь
І ввесь її короткий вік	/зашпурнуть.
По час, коли із нетрів гущі	<i>Микола Чернявський.</i>

50. ЗИМОВА ПРИГОДА.

I.

Це було якраз перед різдвяними святками. Батько й мати зібралися їхати в місто на базар. А я й собі, як репях, учепився.

— Пробі! Візьміть та й візьміть мене із собою.

— Авжеж... Там тебе не бачили!... З тобою возитися! — каже батько. — Сиди, синку, вдома. Бо там на дворі зюзя вуха поодморожує. Мороз носа одкусить.

— Авжеж, — каже матуся. — Сиди, дитинко, вдома. Ми тобі гостинчиків, пряничків, бубличків з базару привеземо, коників купимо.

А я так наважився:

— Не треба, — кажу, — мені ваших коників.

Розвередувався, щоб і мене взяли із собою. Так мати, як узяла орівок учетверо, та й давай мене впродовж росту чухрати. Я кричу, а мама мене тим орівком чухрає. Я дужче, а мама мене ще дужче. Одчухрала та ще й на невістку гукнула, щоб не пускала, поки з двору виїдуть.

Приказала так — та дарма невістці мене вдержати. Я таки вирвався з хати. Видерся з невістчиних рук і з плачем побіг за батьком та за матір'ю навздогін.

Біжу так за ними по слідах. Слідкую, куди вони саньми поїхали. Так от! Вибіг я за село, за царину. Дивлюся: а батько з матір'ю їдуть степом, уже до лісу добираються. Я за ними ще дужче припустив.

Біжу та плачу. Думка така: як вибіжу на узлісся, то батько й мати візьмуть мене. А батько й мати, хоч і бачили, що я за ними слідком біжу, та не потурали мені.

— Байдуже! — міркували проміж себе. — Хай пробіжить трохи та й вернеться.

Так вони собі міркували. Та не такий я тоді впертий був, щоб посеред дороги вертатися.

Біжу далі. Аж гульк — батько й мати щезли з моїх очей, уже їх і не видно в лісі. А ліс густий. Цеж, думаю собі, вони мене там ждуть. Та й побіг далі.

Прибігаю до лісу, аж тут сніг почав падати й дорога надвоє розійшлася. Ну, що мені робити? Почав я кричати. Став та й кричу на весь ліс. Кричу та прислухаюся, чи не почують. Так ні, мабуть не чують. От мені лихо!

Постояв я так трохи, покричав-покричав, та й знову подався з плачем вподовж лісу.

Біжу та й біжу лісом. А ліс густий, — як стіна стоїть передо мною. Далі вже й нікуди бігти. Дивлюся — у лісі затишно.

Сів я, щоб одпочити. Посидів трохи на снігові та на силу встав. Далі вже й ноги мої не несуть. Щож, — думаю собі, — далі йти нікуди, треба вже назад вертатися.

Піду, — думаю собі, — назад, вернуся, бо батько й мати далеко заїхали, тепер я вже їх не дожену.

Став я йти назад і вже так заморився, що під собою зовсім ніг не чую.

А сніг, де далі, більший припустив і доріжку мені закидав. І сліду ніде не зосталося. Так от мені лихо! Ходжу я по лісі та плачу. Вже сліз мені не стало, вже й із сили вибився, вже й спати мені захотілося, а я ходжу та й ходжу, по лісі блукаю.

Ну, так, чи так, чи довго я так ходив, чи ні, аж ось виходжу на узлісся. Дивлюся: стоїть дупласте дерево. Так я, — що робити, — та в те дупло.

Заліз у дупло та й ліг спати. Як ховрах¹⁾ примостився я в тому дуплі та й заснув.

II.

І чи спав, чи не спав, коли чую: щось надо мною гомонить. Чую чоловічий голос і не один, а багацько їх там. Що за пригода, думаю собі, комуб тут бути?

Це мабуть розбійники ті, що по лісах живуть. Аджеж мати мені розказувала про них. Цеж, — думаю, — пропав я!

Аж так. Слухаю, балакають. Один каже:

— Ну, давай пиляти. Це дерево добре. Дуб добрий буде.

— Як добре, то добре, — каже другий. — Спиляємо, то побачимо. А як не згодиться, то на паливо, буде чим піч топити.

Як почув я таку балачку, так мені душа аж у пяти ввійшла.

Цеж вони мабуть хочуть дуба на вулік рубати, та ще й гірше злякався. Що, як будуть пиляти, то, чого доброго, щоб і мене пилкою не зарубали! Як не вилізу, — думаю собі, — то зарубають.

Не встиг я гаразд подумати, коли чую, пилка вже коло мого вуха чергикає. Вже хотів я й вилізти, так кожушок мій за дупло зачепився.

Не встиг я крикнути: „Підождіть, я вилізу!“ — як нараз дерево затріщало окоренком, повалилося додолу та й мене повалило за собою. Та як не вчистить мною об землю, я аж кавкнув, як жаба.

Виліз я зпід того дерева, — а кожушок мій закотився мені аж на голову. Дядько як побачив мене, та як не закричить несвоїм голосом:

— Сатана! Сатана! Нечиста сила!

Покинув і конячку та мерщій втікати. Другий теж так — подивився та й собі за ним. Біжать та кричать:

— Нечиста сила!

А я кричу:

— Ні, дядьку, це я, Гнат з Юрівки, покійного Миколи син, що мати вдруге замужня за Іваном Буряком. Що то його хата коло залізниці.

Так — де там! Вони й не слухають. Біжать та й хрестяться. Нечиста сила та й годі!

Що за вража мати? — думаю собі. — Може й справді чорта побачили?... Так ні. Оглянувся я кругом себе — нема.

Цеж вони мабуть мене за чорта полічили, — та вже

й собі хотів за ними бігти. А тут конячка стоїть. Так я сів та й поїхав тією конячкою. Хоч сам я не знаю, куди мені їхати, так конячка, — думаю, — сама дорогу знає. Вже й за віжки не беруся. Вивезе, — думаю, — з лісу, а там я й сам собі дорогу знайду.

Дивлюся, конячка сама повернула на слід. Біжить підтюпцем. Я тоді батіжком став підганяти.

Так я виїхав з лісу.

Аж ось — церква видніється, тільки не наша — чужа. І конячка туди прямує до села.

Доїхав я так до села — а там усе село збунтувалося. Всі люди на вулиці позбиралися з дрючками, хотіли йти в ліс нечисту силу бити. Та як побачили, що я приїхав, так і збіглися. На мене, як на чорта, дивляться всі, очі витріщили, а я на них дивлюся.

Та якась бабуся, спасибі їй, каже:

— Оксано, тиб узяла його в хату. А то, бач, воно бідне замерзло, вже й язиком не поверне. Авжеж візьми його в хату. Хай хлопець загірється, та тоді й розпитаєте його.

— Та що його й питати, коли воно нечиста сила. Цур йому, пек! — обізвалися деякі.

— Що ви пусте балакаєте! — каже бабуся. — Ходім, синку!

Взяла мене та й повела в хату.

А народ і собі за мною. Повна хата набилася людей. Роздягли мене, розбули та на піч. Подали мені їсти й пити. А тимчасом за панотцем та за старостою послали, щоб довідатися про мене, хто я такий.

А мені й байдуже! Сиджу собі на печі та дивуюся, ні сам собі, ні своїм очам не вірю, скільки я людям клопоту причинив.

Аж ось незабаром прийшов панотець та й ті люди, що мені своєю конячкою в пригоді стали. Прийшли зі старшиною та й почали мене допитувати, як і що.

Розповів я їм усе, як було.

Щож? Сміються капосні²⁾ дядьки, а жінки плачуть. Бач, — кажуть, — нерідного батька — нерідна й дитина.

Не повірили мені, що я сам собі лихо причинив. Узяли мене та й доручили старості, щоб той одвіз мене додому та довідався, чи я справді із села Юрівки, чи ні.

III.

Привіз мене староста додому. Батька ще не було з базару. А невістка аж не стямилася з остраху.

— Оце так, — каже, — одпалив штуку.

Аж ось і батько у двір уїзджають і мати. Увійшли в хату, поздоровилися із чоловіком, і невістка тут.

— Що це за чоловік? — питають.

— А це, — каже староста, — я вам хлопця привіз.

Так і так, — почав розказувати батькові, — таким і таким чином... Розказує, а мати плаче...

— Ми, — каже, — думали, що він вернувся.

Обернулася до невістки та давай її ганьбити:

— Нащо ти його пустила? — каже. — Тиж бачила, що його зранку нема. Чомуж ти не пішла пошукати?

— Деж би я його шукала?

— Отак то! Хай дитина пропаде, так він тобі й байдуже!

— Аджеж, — каже невістка, — вернувся.

— Слава Богу, що вернувся.

Насилу переспорили.

— Ну, — каже вітчим, — давайте обідати! Треба почастувати чоловіка, щоб не баритися, бо може чоловікові треба їхати. Може йому й ніколи.

Посідали обідати, а вітчим глянув на мене та й каже:

— Оце так! Одпалив штуку! *Гнат Гонко.*

Примітки: ¹⁾ суслик; ²⁾ лихий, поганий.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

51. БРАТИ ЗЛИДНІ.

I.

Ішов собі раз Ісус із святим Іваном. Ще тільки-що починало свитати, коли вони вийшли з дому; йшли цілий день.

і до заходу сонця ані не побачили нігде жадної хатчини, ані не зустріли по дорозі ніодної людини. І йшли вони великою пустинею; нічого не їли й не пили й уже ледве тягли за собою змучені ноги. Почало вже смеркатися, подув холодний вітер, став дощик накрапати. Вони задумали прилягти де під скелею, щоб тільки ранку дочекати. Але як же тут у такій пільмі шукати за скелею?

Аж ось блисло світло, як би хто викресав огню до люльки. Вони пішли за тим світлом і незабаром опинилися коло невеличкої хатчини. Застукали в двері. Хтось у середині почав кашляти. Нараз розкрилися двері і вийшов до них сивий дідусь-добряга та привітав їх в ім'я Бога. Їм аж веселіше стало на душі.

Увійшли до хати. Там застали другого, ще старішого, дідуся, брата того. Обидва дідусі стали їх по руках цілувати та дякувати їм, що вони їх не поминули.

Почали дідусі обслуговувати своїх гостей. Один роздуб смояк, щоб видніше було в хаті. Другий посадив гостей на лавці, приніс їм вівсяного коржика, картофельок і по мисочці квасної капусти — та й каже:

— Мої ви любенькі! Коли ви вже такі чемні, що навідалися до нас, до нашої пустки, то не погордіть уже й нашою стравою. Не багато того у нас є, але всім, що маємо, поділимося з вами. А як вам чого мало, то нехай вам Бог причинить.

Справді, не багато було тої їжі. Зїли разом, що було, напилися води з відра і дідусі поклали гостей спати на своїх ліжках. Подушок у них не було; дали гостям якісь подерті лашки під голови, понакривали їх гуньками, а самі полягали спати коло порога. Але ні цей, ні той не могли заснути від радощів зза того, що Бог дав їм гостей.

Уранці-рано дідусі пішли до комори й шукали, чи не знайшлиб чого їсти. Повитріпували трохи вівсяного борошна¹⁾ і зварили клюсок.

Поснідали. Гості вже мали йти, коли святий Іван каже до Ісуса:

— Господи! Требаб оцим добрим людям якось віддячити, зарятувати їх у біді.

— Таки так! — мовить Ісус і питається: — Дідусі, скажіть нам, як ви називаєтеся.

— Ге! Як же ми малиб називатися? — каже молодший. — Мене кличуть Ваврик, мого брата Мацько, — і пишемося Злидні. Ніхто до нас і не заговорить інакше як: Злидні та Злидні. А вже як хто хоче нас ушанувати, то каже: „Брати Злидні“.

— Ну, брати Злидні, — каже Ісус, — такі ви були для нас добрі і людяні, що ми хотілиб вам віддячитися. Скажіть: не маєте ви якого бажання?

— Ге! — каже старший дідусь, — не такі то ми дурні, щоб мали собі чого бажати. Доки ми були молоді, то ми не раз, лягаючи і встаючи, молилися до Бога, щоб вислухав нашого прохання. Але, як ми були Злидні, так Злиднями й осталися! Тепер уже не маємо ніякого бажання! Дякуємо в-одно Господенькові святому за все, що нам дав і чого нам не дав, але вже не докучаємо Йому своїми проханнями.

Зажурився Ісус. Помовчав хвилинку і потім каже:

— Моїж ви дорогі! Але всеж таки скажіть! Може Бог змилюється над вами і зарятує вас бодай на старість...

— Про щож то таке малиб ми Господенька святого прохати? Ага, знаєте що? Маємо ми одну яблуньку, бачите, он на подвірї. Дуже гарні вона нам яблучка родить. Але що з того, коли хлопчиська не дають їм дозріти. Ледве котре стане до сонічка червоніти, а вже злітаються дітиська з усього села: кидають камінням, лізуть на дерево, ломлять гильки — не дай Боже! Так до чиста обнесуть, що ані одного яблучка не оставлять. Колиб ви, милостиві пани, могли нас у цьому якось зарятувати, то булоб уже й усе, чого ми моглиб собі від вас бажати. Ади, ми не завидуємо нікому, радіб усім дати яблук; але мерзить нас те, що нам крадуть. Та вкінці й ми самі радіб бодай раз у житті покуштувати хоч по одному яблучкові.

— Добре! — каже Ісус. — Як хто вилізе на яблуньку, то вже не злізе з неї, доки ви його не звільните.

— Моїж ви! Дякуємо вам дуже гарно! Дуже вам дякуємо!... Нехай вас Бог провадить. А не забудьте поступити, як будете вертати!

— Оставляйте з Богом!

І пішли.

II.

Брати Злидні осталися самі та й кажуть один до другого:

— Пожди, небоже! Тільки ти виліз мені на яблуньку! Будеш ти вже, братчику, знати, як смакують мої яблучка! — Так відгрожуються дідусі хлопчиськам із села.

Чекають вони, коли вже ті яблука дозріють. Прийшов вересень, сонічко так гарно гріє; овес дозрів, люди косять; а яблучка, як мальовані, червоніють серед листя, аж в очах міниться.

Одного дня старший з братів Злиднів виглядає через віконце з хатчини, аж тут до яблуньки скрадається якийсь хлопчисько з каменем у жмені. Пізнав його господар зараз; бо й як би не мав його пізнати, коли це був Гацкулин внук Стах, найгірший збиточник у цілому селі.

Ну, добре. Бевх! каменем у яблуньку — не влучив! При вікні вже обидва брати Злидні. Віддих у грудях заперли, ані пари з уст не пустять, тільки причаївся один і другий за вікном, як кіт на миш. Бевх! другий камінь і — знов нічого. Гей же на гиляку! Брати Злидні вибігли на подвір'я. Злякався хлопчисько, хоче втікати, а тут прикипів до пня, ані з місця не рушиться. „Рятуйте!“ кричить. Сіпається в гиллі, як птаха в сильці, а яблунька не пускає. Плаче, дереться на весь голос.

А Злидні кажуть навперейми — то один, то другий:

— Так? Будеш ти нам яблука красти? Не пустимо ми тебе звідси до кінця світа! Будеш ти, бісів сину, вартувати при оцих яблуках та ще й інших навчати, щоб не ходили красти! Чогож ти так реवेश? Хотів яблучок — маєш! Їдж, кільки хочеш! Злізти хочеш?... Сам виліз — сам тепер назад і злізь!

Хлопчисько реве на все село. Позбігалися баби, дівтора:

— Що тут діється? Що ви тут з ним робите?

— А так і так. Яблука у нас крав. А Ісус Христос дав нам таке право і таку силу, що, як схочемо, то він і до кінця світа сидітиме на оцій яблуньці.

Ніхто не хотів цьому віри йняти. Прилетіла вже й сама Гацкуля.

— Сташку! — кличе, — злізь мені зараз!

Ба, ба! Стах реве серед гилля, а злізти не всилі. Ні сюди, ні туди!

Тепер почали жінки прохати Злиднів, щоб змилювалися та пустили вже хлопчиська; стали божитися за всі діти, що вже ніхто не рушить у них яблук.

— Ну, добре! — каже старший. — Коли так, то злізай же, Сташку, і втікай додому. А памятай, хлопче, не щибай мені яблук, бо, як або ти або хтонебудь з вас другий запутається мені ще раз у гилля, то не пущу — їй Богу, не пущу, хоч би ти мав мені тут і скапати!

Зліз Сташко і — драла²⁾ додому! Порозходилися баби, порозбігалися діти. Злидні остали самі і банно їм стало. Жалко їм було і Сташка і других дітей, але не кажуть нічого. Ждуть, поки дозріють яблука. А як уже добре дозріли — а були то гарні яблущка: великі, як кулак, з одного боку червонаві, з другого жовті, і солодкі, як мід — брати Злидні зібрали їх старанно і занесли до хатчини. Запахло від них на подвір'ї. Як хто йшов попри хату, то аж слинка текла йому в роті. Діти тільки обзиралися на хатину Злиднів.

А Злидні набрали яблук у кощелики, йдуть через село і роздають яблука людям, а найперше вже Сташкові.

Так минуло одно літо, минуло друге, яблука зродили однаково. А Злидні — от як Злидні: були старці й остали далі старцями. Стільки хіба мали хісна, що натішилися тими яблуками та й людям пороздавали.

III.

Одної осені захорів старший з братів. Почала дусити його дихавиця. Лежить він собі в хатчині, а крізь вікно

дивиться на яблука, що наче свічки блимають зпоміж листя. Він так собі думає:

— Зів би я одно, можеб мені трохи попустило!... Але як мені долізти до яблуньки?...

Ледве він так собі подумав, аж чує, як щось зловило за двері й відчиняє їх.

Тільки заглянуло, а він уже знав, що то Смерть.

— Прийшла вже! — думає він собі.

— Слава Йсусу Христу!

— На віки слава! І щож ти скажеш мені доброго, небого? Га?

— Та не багато я там скажу; але може поговоримо собі зо дві слові. Знаєш, дідусю, пора вже тобі! Досить ти вже набувся на цьому світі, ходи на той! Може там що цікавого побачиш...

— Ге, — каже дідусь, — не такий то я вже цікавий на той світ! Або мені тут погано? Люди мене за господаря мають. Радію життям, світ мене звеселяє, з людьми гарно живу — добре мені, вільно, весело. Ну, хібаж мені тут зле? Не квапиться мені звідси!

— Ге, брате! Хоч тобі й не квапиться, моє право таке, що я мушу забрати тебе до Господа Бога. Він там жде тебе.

— Що ти мені там теревені плетеш! Яке там діло Господу Богу до грішників? А вже до такого старця, як я, то й тільки ні! Не заскучає Він там за мною, хоч би мене ще й сто років не бачив!

Розізлилася Смерть:

— Щож то ти, діду, будеш зо мною правуватися? Царі не то, що ти, а вони мене слухають, не треба їм двічі казати; а тут мені такий старий гриб, та й хоче надо мною верховодити!

— Та чогож ти так розсипалася? Га?... Ади на неї! Не видали! Або то мені не однаково: жити тут, чи там? Агій! Де буду, то буду! Не буде мені нігде скучно, не будуж я сам, буде нас більше!

— А найбільше буде вас у чорта в зубах! — кричить Смерть злісно.

— А чогож би я мав чорта боятися? Га?... Абож то Господонько святий не вмер за мене на хресті? Ге?... Йди ти, бідо якась, пуджай чортами інших, не мене!

Бачить уже Смерть, що язиком діда не переможе, каже по доброму:

— Знаєте, дядечку, я й сама радаб вас оставити, але щож я бідна маю робити, коли така вже Божа воля?

— Га, коли така воля Божа, то інша справа. Панський приказ — хлопська служба! Божій волі я не буду противитися. Зараз будемо збиратися. Але знаєш, серденько, що я тобі скажу: бачиш, онде на подвір'ї, які там гарні яблучка, які зрілі! Рад би я зісти ще одно, бо там ви мені таких не дасте, аби не знати що! Колиж бо я такий слабій-слабій... Як твоя воля й ласка та як маєш крихітку часу, вилізть, серденько, на яблуньку і принеси по яблучкові мені й собі.

— Добре! — каже Смерть. — Крихітку часу маю! — І пішла до дерева. Як тільки вилізла на яблуньку, мій дідусь, хоч і який слабій, далі за нею та кричить:

— Вилізла! Ну, добре! То й відпочинь же там собі. Ти й так, небого, притомилася, літаючи світами та змітаючи людей... Яблука тобі запахли? Що?... Будеш ти там сидіти до Судного дня. Ге!... Смертонько, ніхто тебе не пожаліє! Хіба нотар забанує за тобою, що не буде для кого завіщання писати! Та нехай! нехай! Я там за тобою плакати не буду!... Ге? Як жеж то там тобі на гилляці? Добре? Посидь же ти собі, небого, хвилиночку, поки тобі не заграють на Страшний Суд! Посидь же собі, нехай при тобі й світ трохи відпочине!

А Смерть виривається, як медвідь із заліза. Кричить, аж реве:

— Бійся Бога, чоловіче, не занাপашуй мене до останка! Аджеж я з Божого приказу мушу йти. Не затримуй мене, не роби мені кривди, бо мені вже давно час до роботи.

— Як би ти йшла добрі діла творити, я пустив би тебе зараз, — мовить дідусь. — Але ти якраз тільки дивишся, як би то людям напакостити! Як би то скочити їм до горла! Де ти не зявишся, всюди тільки плач і стогін. А сирітки бідні!... Досить уже! Не підеш ти звідси! Не пушу!...

— Чи ти, діду, здурів, що противишся Божому законові? Щож то ти берешся своїм дурним розумом правити світом? Чи ти не знаєш: де початок, там мусить бути й кінець; коли ти вродився, мусиш умирати!

— Ну, коли є всьому кінець, то він і на тебе прийшов. Сиди собі тихо, не дерися надармо, бо я й так тебе не пущу!

— Пустити! Не буду я, прийде інша! Для тебе одного Бог світа не відмінить. Бачиш, сонічко схиляється до вчора, а ти мене тут тримаєш! Смерти не минеш, бо вона тобі писана, як і кожному створінню, як і всьому світові. Тільки мені біди наробиш і Господа Бога розгніваєш.

— Га! — мовить дідусь, — воля Того, що Його світ. Маю я вмерти так чи сяк, нехай же хоч хвилиночку ще поживу. Як би я тебе пустив, тиб мене й так зараз узяла.

На це каже Смерть:

— Знаєш що, батьку, погодімся: ти менепустиш, а я не прийду до тебе, доки не заберу останньої людини зі світа.

— А брата мого візьмеш, еге! Скучно мені буде...

— І брата твого теж не займатиму. Заберу вас обох разом, як уже нікого на світі не буде!

— Або то можна кожному зараз вірити?

Розгнівалася Смерть:

— А щож ти собі думаєш, дідусю! Я слуга в Бога, але для тебе, діду, я вийт! Ти не задирайся зо мною. Уважай, щоб, поки сонце зайде, ти не лежав на лаві, грішнику!

Налякався дідусь. Думає собі:

— Що тут робити?

Сховався за двері і каже:

— Ну, йди собі вже! Йди!...

Боже! Як схопилася Смерть, як полетить у світ — тільки закурилося за нею!

А Злидні осталися і до Судного дня не покинуть світа.

Станіслав Віткевич.

Примітки: ¹⁾ мука; ²⁾ побіг скоро.

ЛЮТИЙ.

- 52. ОЛЕСЯ — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
- 53. РІДНИЙ КРАЙ — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
- 54. ПОЛІССЯ — ДМИТРО ФАЛЬКІВСЬКИЙ.
- 55. ДОБУВАННЯ СОЛИ — Л. ВОРОНЕЦЬ.
- 56. ДНІПРО — СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ.
- 57. ПОРОГИ — МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
- 58. ЗОЛОТІ СТРУНИ — АНТІН ВАРТОВИЙ.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

- 59. ЦАРЕВИЧ ЯКІВ — НАРОДНЯ КАЗКА.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

52. ОЛЕСЯ.

I.

То було давно, ще тоді, як Україну шарпали турки і татари, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вокруг нього були ліси. В селі жили прості люди, хлібороби. Як би не татари, то їм жити булоб не погано. А то часто й густо набігали татари, грабували, палили й рабували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи туркам. Іноді гнали татари з України тисячі нещасних людей.

І тій слобідці довелося зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховалася в лісах і знайти її було не легко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло неї пишався рясний садок. У садку гули бджоли, там була пасіка.

У тій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у турецькій неволі, але визволився відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла.

Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину Олесю і хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся була невеличка дівчина, років шіснацяти.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними. Він розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів, розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало сидить дід у пасіці, робить щонебудь коло уліка або там граблі, чи що; і Михайлик теж щось тут майструє і дівчина Олеся сидить тут із шиттям. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю.

А дідусь:

— Та я вже розказував, тиж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю; так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з нього. Олеся схилить чорняву головоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стрибає, тільки теж сидить та слухає.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзі!

— Три роки був я у турецькій каторзі, прикований до місця. А каторга — то корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину. А наші голі плечі разураз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою¹).

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Яб їх усіх побив, тих татар та турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олеся нічого не каже, тільки все її обличчя зблідне. А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. Як визволили мене козаки, нездатний я вже був козакувати. Вернувся я додому. Тут я ваших батьків пізнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Ви були сусіди, Михайлик був тоді ще дуже малий, років зо два йому було. А тобі, Олесю, років зо сім було і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли нараз набігла татарва. Що тут казати? Відбивалися ми люто

та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато в неволю забрали. Та дехто й утік. Оці то втікачі вернулися потім сюди та й знов тут побудувалися. Мене вдарено чимсь важким по голові; я й упав. Але я не вмер і вночі очутився. Дивлюся — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене трупи-трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матери. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесю, мертві... А тебе вже я потім знайшов у лісі. Ти забігла якось туди. Ось і все.

Змовкне дід. Олеся сидить — не ворухнеться. У неї обличчя бліде, в очах палає огонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай! — каже. — Засмутив я тебе, моя ясочко. Але щож робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки: ващі батьки полягли доброю смертю, рідний край боронючи. Кожна людина повинна боронити від усякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя! — промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче.

II.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодилися йти в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на нього людина та й утоне. Дід і боявся, щоб з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтеся, дідусю; хіба ми не знаємо?

А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— Авжеж знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дивився їм услід.

Михайлик каже:

— Олесю, сестричко, ходім аж на той бік!

Лісу не можна було перейти, бож болото там було серед нього. А обходити — далеко, верстов шість. Олесь каже:

— Алеж то далеко.

— Нічого! — каже Михайлик, — там ягід так багато! Ходім, голубонько!

Пішли. Не увійшли в ліс, а пішли по узліссі. З одного боку був височезний старий темний ліс, а з другого простягався степ. Дівчина й хлопець ішли швидко. Відійшли вже верстов на п'ять від дому, коли Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесью, що це таке?

Олесь глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Островерхі шапки маячили здалеку. Таких шапок наші не носять. Олесь багато чула дечого від діда. Вона пізнала тих людей: це були татари.

Татари! Вони приїхали на Україну палити села, убивати або в неволю забирати людей. Ось-ось вони побачуть їх і заберуть. Олесь ухопила Михайлика за руку і мовчки потягла в куші.

— Що таке? що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олесь зза кушів бачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. То вони шукають, де слобода. Ще якийсь час і вони знайдуть її... Що тоді буде?...

Село запалять, людей повбивають... І дідуся вб'ють... Боже мій, треба бігти, треба сказати!... Алеж татари їдуть кінями: доїдуть швидче, ніж вона добіжить. Як би вони тут загаялися... Та як же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько Олесі мучилося. А татари підїздили все ближче та ближче... Вже видно погані обличчя. І відразу Олесь надумала...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братику, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари! Чуєш!

І потрусила хлопця за плече. Він немов прокинувся від того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вб'ють.

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійся! Ніколи балакати — біжи!

III.

Хлопець не думав довго. Він кинувся в ліс і побіг з усієї сили. Олеся лишилася сама. Постояла ще кілька хвилин. Лице її було бліде. Але вона не боялася. Вийшла зза куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Йшла так, мов не бачила татар. Але татари її побачили. Кинулися до неї. Олеся скрикнула і побігла що сили далі. Та бігла вона не довго. За хвилину татари наздогнали її, щось закричали, загукали й ухопили. Їх було чоловіка трицять. Вони зупинилися й почали проміж себе балакати. А далі один високий прийшов до дівчини. Забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледве зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс пройти та й слобода на тім боці. А татарин до неї:

— То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаємо.

Олеся каже:

— Проведу!

А татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то, бачиш оце?

І він виняв з піхви криву гостру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

Олесі накинули на шию аркан. Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня і каже:

— Веди!

Олеся повела. Але йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла в ліс із степу, і пішла по ній. Татари їхали слідком за нею. Де далі ліс усе густішав: Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вела й думала: „Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бусурменів, поки він добіжить!“

Йшла тихо, іноді звертала на бік, тоді знов назад верталася. Татари сердилися, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то ось.

І показав рукою на шаблюку.

Дівчина казала:

— А ось зараз ліс кінчиться, там і слобода.

І веде далі. Ліс зробився страшенно густий. Алеж Олеся добре його знала. Так часто ходила сюди по гриби та по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялася у дряговину²). Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі і зупинилася. Навкруги було темно і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг звідсіль вийти, не загрузши в болоті. Татари лісу не знали.

Високий татарин крикнув:

— Чогож ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали в неї темні очі. Вона глянула ворогам в очі і тихо промовила:

— Далі не піду.

Татарин підїхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс і ви певно не вилізете звідсіль.

У тій же хвилі ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана впала вона додолу. Але ще не була мертва. Вона підняла ще руку.

— Кожний повинен рідну країну боронити! Знайте це, вороги!

Її головонька схилилася й чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї й усі вороги завернули назад.

А Михайлик тимчасом добіг додому. Він казав, що татар хто й зна скільки. Люди покидали все і повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди в лісі. Потім їм не стало їди. Треба було вертатися. Другого дня післали одного парубка подивитися, що в селі. Парубок вернувся й сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули і вернулися додому. Алеж Олесі там не було. Дід Данило попросив кількох чоловіків і всі, озброївшись, гуртом пішли шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коней, що позагружали в болоті; татар не було. Мабуть вони позлазили з коней та й потопилися в багні.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Лежала мертва, з ножом у грудях. На шиї в неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило й усі люди, що вона своєю смертю урятувала рідне село. Зробили мари з гильок і понесли дороге тіло додому.

Другого дня ховали Олесю. Подруги-дівчата несли труну. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця. На голові був вінок. Навкруг співали пташки, угорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалося, що на обличчі в неї сяла радість. Еге, їй можна було радіти!...

Ридаючи проводили її до холодної ями; ридаючи засипали землю. Не сам дід Данило плакав — плакали всі: і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але, як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більш не плакав. Обличчя його поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожний повинен боронити свій рідний край, не жалюючи життя! Дай Боже всякому такої смерті.

Борис Грінченко.

Примітки: ¹⁾ Червоний кущ, подібний до тернини (спірея); ²⁾ мокряк, багновище.

Тільки слухай, як води говорять
В буйнім заспіві свята весни.
Тільки слухай, як хвилі хлюпочуть,
Як нестримана повідь гуде:

Зайвий рух —
і за обрій заскочиш;
Зайвий рух —
і навік пропадеш.

— — — — —
А коли зарегоче негода, —
О, тоді не кепкуй із води...
Як для неї, чортяки, не вгодиш —
Ох, зазнаєш же, брате, біди!

Попокрутить тебе,
поповертить,
Зажене, де Макар не бував:
Не одного закрутить до смерти,
Не одна пропаде голова.
Проковтнуть сивоусі тумани
В свою пащу тебе і човна́.
І ніколи...

ніколи...

не встанеш

У болоті із глейкого дна.

— — — — —
А на ранок, як сонце прогляне,
Як затихнуть горласті вітри, —
Тільки хвилі гудуть неустанно
Й ряботінням болото ятрить.
Та на березі ходить, блукає
Півсела, заглядаючи в синь.
— Ну, а може таки приблукає
На човні чоловік або син.

— — — — —
А пізніше:

плачі, голосіння...

А пізніше: жалоба в селі...

Так гартує природа до бою
Нас із самих малесеньких літ.
Ми зрослись, побратались з водою,
І живемо, як вміємо жить.
І не дивно, що любимо змалку
Буйну воду і буйні пісні...
Наше серце —

це серце рибалки.

А життя наше —

книга борні.

Дмитро Фальківський.

Примітки: тропіки — полудневі (тропічні) краї; пампаси — буйні степи в південній Америці; білокурі — яснопері; в буйнім заспіві свята весни — на провесні; ряботиння — сліди від віспи, веснянки; тут: змінливий вигляд болота (від „рябіти“); в синь — на сині води.

55. ДОБУВАННЯ СОЛИ.

I.

Входимо у високий будинок із написом „шахта“. Стає трохи не по собі від думки, що зараз будемо вперше під землею. Але деж та шахта? Ах, так! Ось ґрати, що закривають хід під землею. Ось підёмна машина, яка підіймає клітку з двома вагончиками. Сюди нагору, кожен три-пять хвилин, підіймаються вагончики із сіллю, а замість них униз спускаються порожні вагончики.

Клітка тут, нагорі; ми входимо в неї. Дзвонить дзвінок і наша клітка починає хутко летіти вниз. Промайнули стовпи, стіни. Стало зовсім темно. В руках у нас ліхтар, але його світла замало. Із стінок клітки капає брудна вода.

Летимо так хутко, що стає моторошно.

Раптом клітка спиняється і ми виходимо. Трохи видніше, але світло якесь тьмане, не таке, як там, нагорі.

Ми спустилися на 58 сажнів. Навкруги вогко, непривітно. Ми йдемо якимось хідником, але йдемо навмання, не бачимо, чи широкий цей хідник, чи ні. За кілька кроків ми в маленькій кімнаті. Коло стіни — стіл до писання. Але які чудні стіни: вони ніби з льоду. Я торкаюся рукою. Ага! Та цеж і є сіль!

Кожному з нас дають ліхтар. Тепер уже виразно помітно в стіні шари соли, а між ними якісь темні смуги. Стеля, долівка — теж із соли. Ми йдемо в широку галерію; там прокладено рейки¹⁾, щоб підвозити вагончики із сіллю. Йдемо довгими хідниками. Десь чути удари кайла²⁾. Підходимо. На землі лежать величезні брили соли. Навколо робітники. Одні розбивають сіль на дрібні грудки, інші складають їх у вагончики й кудись одвозять.

Раптом — страшенний вибух... Другий... третій... Гуркіт розходиться по галеріях... Здається, от-от усе завалиться... Але ні... Гуркіт потроху стихає й на місці вибуху лежать нові брили соли.

II.

Крім камяної соли є ще сіль, розчинена у воді.

Всім відомо, що вода в морях та океанах дуже солоня. А в Надволжі й поблизу Каспійського моря є багато соляних озер. З них найбільші — Ельтон і Баскунчак в Астраханській губернії. Всього в Астраханській губернії щось до тисячі соляних озер; з них усіх добувають на рік понад 15 мільонів пудів³⁾ соли.

Добувати сіль з озер дуже легко. Вода в них насичена сіллю у великій мірі, цеб-то соли в ній так багато, що вона сама осідає на дно. Щоб зрозуміти це, можна зробити таку спробу: розвести в склянці води трохи соли й розмішати її, потім ще додати соли й знов розмішати.

До певного часу сіль розчинятиметься у воді, але настане такий момент, коли соли буде вже занадто багато; тоді вона почне осідати на дно й уже не розчиниться в цій воді. Таку воду вже насичено сіллю.

От так само насичена вода і в озерах, тому сіль що-року осідає на дно. Це буває влітку, коли вода випаровується й кількість її зменшується. Треба сказати, що соляні озера дуже мілкі. От наприклад Ельтон, що має 10—12 верстов⁴⁾ завширшки і 10 верстов завдовжки, може перейти людина.

І от літом, коли сіль починає осідати на дні, її звідти вигрібають, складають купами біля озера, а потім вивозять.

Але чому ми так цікавимося сіллю? Адже вона є тільки приправа до їжі, як може здаватися.

У дійсності ж сіль конче потрібна для нашого живлення, так само, як хліб, або якась інша їжа. Вона допомагає перетравленню їжі — розчиняє білок та ще деякі речовини, що входять до складу нашої їжі.

Сіль увиходить, як складова частина, в кожную з речовин, що ми споживаємо. Більше її в м'ясі, але й у рослинах сіль також є.

Крім того сіль зберігає ріжну харч від гниття.

Сіль потрібна для багатьох технічних виробництв: з неї добувають соду, а сода є складовою частиною скла, мила.

Л. Воронець.

Примітки: ¹⁾ на рейках їздять залізничні потяги, — тут вагончики із сіллю; ²⁾ знаряддя до відбивання брил соли із соляної скелі; ³⁾ пуд — около 16 кілограмів; ⁴⁾ верства майже рівняється кілометрові.

56. ДНІПРО.

I.

Дніпро має для українського народу таке саме значіння, як „матушка Волга“ для москалів, Висла для поляків, Рейн для німців. Дніпро — свята ріка України. Неначе на божество дивилися на неї наші предки, київські поляни; у великій пошані був він у наших предків княжої доби, що називали його Славутицею; неначе на батька - кормителя дивилися на нього славні запорожці.

Від віків займає Дніпро високе становище у народніх думках і піснях, у переказах, байках і оповіданнях; здавна оспівують його українські поети, починаючи невідомим творцем Слова о полку Ігоревім. Наш незабутній Тарас Шевченко величав його не раз у своїх, так дорогих усякому українцеві, творах. У всіх новіших українських письменників Дніпро являється одним із символів¹⁾ українського народу, його життя, його бувальщини.

Знав Шевченко, що робив, коли велів поховати себе на канівських горах²⁾: „щоб лани широкополі і Дніпро і кручі було видно, було чути, як реве ревучий!“ Бо ніхто не всилі

віддати вражіннь, що сповняють душу освіченого українця, коли з того чудового місця гляне на величню рідну ріку. Скільки то спогадів пересунеться через його душу і про славні хвилі минувшини і про теперішню долю України і про її будуччину!

І не диво, що Дніпро заняв таке поважне становище в душі українців. Бо з ним вяжуться майже всі важніші події історичного життя України. Дніпро дав почин Київській державі; Дніпром ішла на Україну культура; на Дніпрі розвивалося козацтво. А все те через величезне торговельне значіння Дніпра як велетенської комунікації³), як вигідного водяного гостинця між полуднем і північчю.

II.

Дніпро по Волзі і Дунаєві є третьою що-до великості рікою Європи. Його довжина переходить 2100 км. Дніпро належить до найбільших рік усього світа і займає серед них трицять друге місце. Джерела Дніпра лежать в околиці, заселеній білоруським народом, недалеко від джерел західної Двини, Волги і Неви.

Зразу Дніпро дуже маленький; болотяним потічком вється серед торфяних болот по широкій плиткій долині на південь. Але скоро ростуть його води, приймаючи відпливи сусідніх болот, і ріка стає сплавною для менших суден.

На диво гарний краєвид Дніпра під Києвом. Його джерельні течії, якими треба уважати Припять, Березину, Десну і Сож, уже всі зійшлися в одно русло й утворили велетенську ріку. Середня ширина Дніпра у тих сторонах виносить від 600 до 800 м. Та це лиш у малу воду.

У весняну повіднь ріка розливається на 10 км. і ширше; з правого високого берега ледве-ледве видно ліси, що чорніють далеко по другім боці ріки. То неначе пливуче море жовтавої води. Тоді всі острови, пісчані лави, прибережні болота і левади щезають під водою; нема вже рукавів, проток, озерець, охабів. Долинами приток заходять води Дніпра далеко вгору; а коли відплинуть, оставляють по собі урочайний річний глей.

Повені бувають на Дніпрі звичайно тільки раз на рік весною, коли таять сніги. Тою прикметою різниться Дніпро від Дністра і цілком схожий з іншими типовими ріками східної Європи.

Літом, хоч тоді буває в області Дніпра найбільше дощу, нема повеней; бо вода всякає в землю, розходитьсь по багнях і торф'яних болотах, іде на потреби рослин та й у великій мірі скоро знов випаровує.

Натомісць у зимі громадиться сніг і жде весни; з весною він тане і величезна течія води спливає в Дніпро та його притоки, спричиняючи повені.

Колись були ті повені менші; та тепер вирубали ліси, що давно задержували весною багато вогкості, тож тепер повені грізніші і страшніші, бо неправильні. Звичайно триває повінь півтора місяця, а вода стоїть найвище в половині квітня.

III.

Найбільше краси й величи в долішньому бігу ріки, в самому руслі Дніпра. Віковою роботою він вижолобив собі його. Та хоч сила його велика, але скеля тверда і трудно було ріці вижолобити її рівномірно. Через те повно тут у ріці підводних і надводних скель, риф та каміння. Об них розбивається вода із шумом і клекотом; крутячися скаженими вирами, вона вимулює бездонні омути.

Є також велика сила більших і менших островів із твердої гранітної⁴⁾ скелі, що приневолюють ріку ділитися на рукави. Попри острови і каміння ще вспіла собі вода знайти гладку дорогу.

Але в кільканацяти місцях Дніпро таки не міг проложити собі рівної дороги; гряди гранітних скель і каменюк лягли впоперек ріки. Величезна маса води ллється з тих кам'яних лав додолу. Високі могутні хвилі б'ються білою піною між каменюками, неначеб хотіли розвалити скелисті береги і кам'яні лави русла. Шум і рев води чути навіть у день на кілька верстов. Це Дніпрові пороги.

Порогів не можна звати правдивими водоспадами. Спад Дніпра (35 м. на 75 км.) малий задля того. Найбільший спад води у порогах 6 сантиметрів на 1 м. Через те тільки по-

менші течії води між камінням творять маленькі водоспадики; головна ж течія тільки бистро летить запіненими довгими пасмами поверх лав по похилій площі.

Літом у малу воду глибина ріки на лавах пересічно ледве півтора метра. Але в кожному порозі є „козачі ходи“, куди можна провести судна і плоти. Щоб ще більш улекшити плавбу, уряд велів у кожному порозі прочистити і повиривати каміння і зробити сплавні канали для суден. Але ті канали мало помагають і Дніпрові пороги таки й тепер недоступні для більших суден і пароходів.

Усіх порогів рахують тутешні лоцмани⁵⁾, потомки заporожців, девять, а більших забор шість. Найбільший з порогів звється Дід або Ненаситець. Біла піна вкриває його зовсім; із скаженою скорістю летить вода долі і скаче з лави на лаву, а є їх дванацять. Барка⁶⁾ стогне, скрипить і тріщить; але за три хвили перелітає поріг, коли тільки її не вхопить камінь Крутько, або коли не попаде у страшенний вир Пекло. Буває, що судно пройде всі ті небезпечні місця, але зараз за порогом є Воронова забора, повна небезпечних каменюк, де легко розбитися судну.

IV.

Понижче Херсона вливається Дніпро дев'ятьма гирлами у свій лиман⁷⁾. З тих рамен тільки два судоходні⁸⁾, а лиман увесь плиткий (найбільша глибина 6 м.). Дніпро несе велику силу піску та намулу і помалу засипує лиман так, що ледве при допомозі машин, що вичерпують намул, удається проложити дорогу для пароходів у Херсон.

Дніпро приносить Чорному морю що-секунди 2000 кубічних метрів води. Плавба по нім спиняється зимою на українській території тільки на три місяці. Сплавний є Дніпро на просторі 1900 км. навіть для більших річних кораблів.

Степан Рудницький.

Примітки: ¹⁾ знак, знамя; ²⁾ високий правий берег Дніпра коло міста Канева; ³⁾ дороги; ⁴⁾ граніт — це дуже твердий камінь; ⁵⁾ керманичі суден і плотів; судна — човни, чайки; плоти — позбивані дошки деревляні кледи або дошки на подоби містків (мов би плетенці); ⁶⁾ судно, човен; ⁷⁾ одно широке русло; ⁸⁾ доступні для човнів.

57. ПОРОГИ.

Гремлять, гудуть, старі по- . Дніпрож і стогне і шумить...
/роги.. І все кипить і все біжить

Гремлять і дзвонять і ревуть Повитий млою водяною,
І хвилі в скелі чорні бють Мов чче пекло під собою.

І лижуть боки їх відлогі.

Як на огні вода кипить...

Виводять кола чорторії

І в чорні пельки водянії

Втягають все, що набіжить.

Гойдає хвиля білі гриви...

Над нею носятся чайки,

В воді шукаючи поживи

Летять і скиглять здалеки.

Ось, підгорнувши білі крила,

Одна торкнулась до води;

Знялася з хвиль, летить сюди,

У кігтях рибка бється біла.

І тільки скелі мовчазні

Стоять гранітною стіною

Над прудкоходою водою

І нерухомі і сумні.

За ними сонце погасає

І темна тінь од них лягá

І берег млою одяга...

А Дніпр шумить, не затихає.

Шумиш ти, Дніпре, як колись

І наші прадіди шуміли...

А ми — затихли, зацімівали...

Микола Чернявський.

Примітки: відлогі — що вистають з води; чорторії — вири води; пельки — пащі; гриви — збурхана, спінена вода; млою — мрякою; сонце погасає — західний берег вищий, за ним погасає сонце і кидає тіні на ріку; прадіди — запорожці.

58. ЗОЛОТІ СТРУНИ.

I.

У мряці вечора проулками¹⁾ містечка Рочдель²⁾ скрадаються тіні.

Сірі й пригорблені, хоч молоді — чоловіки й жінки йдуть кудись на болотяне передмістя, ховаються у сутінках будівель і огорож, губляться у випарах моря, що своїми вогкими мрячними обіймами осінню землю обгортає.

Смужками переляканого світла нафтових ламп — надить передмістя ткачів. І принаджувані ним, одинцем і двої-
ками пропадають вони у глибині вечора.

У напівосвітленій кімнаті партерового будинку зібра-
лося кільканацять ткачів. На їх обличчях сміток грається,

чола задума оре. Дехто курить недопалки цигарок, дехто пакає люльочку та з неї ні пожитку, ні хісна.

І ждуть ще одного, ще двох, — а по хвилині один зпоміж них каже:

— Брати! Сьогодні мусимо вже рішити! Хібаж ми не люди? Хібаж от-таки так живцем з голоду повмираємо? Шукаймо вже раз рятунку!

— Страйк, брати! Ним покажемо свою силу! Єдність!

Дехто сміється:

— А деж ви були, брати, як ми страйкували? Який із цього хосен? Побратими з фабрик не пристали. Боятися, що ще з тих кількох марних шілінгів дещо їм обірвуть. А рідня наша? Хто помагає підчас страйку?

— Ні, страйкувати годі! Хіба в Америку прийдеться їхати. Кажуть, добре платять.

У кімнаті почулося негодування.

— Так! Утікайте, як злодії з рідної землі. Чи не краще згинути під своїм тином, ніж нести кості в світі? Думаєте — там гроші з рукава сиплються? Та й за працю там тяжко.

— І страйк ні до чого й Америка до нічого.

— Так щож? Може бачите який інший вихід?..

— Слухайте, я розкажу вам свій плян, — промовив молодий робітник. — Нас кількох з братом Грінвудом було на робітничому зібранні.

Мовчазною надією наповнюється кімната. Якось ясніше стає.

— Говори, говори, Джон! Ти мудрий, хоч молодий!

— Отже слухайте! — усміхається Джон. — Ми були на зібранні. Агітатори чартистів³⁾ переконували нас, що право загального голосування дасть нам усе...

— За сотки літ! — кидає хтось.

— А Брацтво тверезости проповідувало блага, як-що перестанемо пити горілку...

— А хліба ніхто не роздавав? Цур їм! — кинув гнівно Роберт. — Люди не мають на страву, а вони проголошують поздержливість від горілки! Бачив з нас хто горілку? Чи це не насміх над нами?

— Ясно, що насміх! Як можна?.. А ми придумали ось таке: складаймо по три пенси⁴⁾ тижнево і по часі заложимо собі спільне підприємство. Споживчу крамницю!..

Кімната зареготала. Деякі стали виходити. Сьогодні думали щось таки мудрішого почути. А то: складай по три пенси й закладай підприємство! Ха-ха!

— Не смійтеся й не виходіть. Ми хоч які злидарі, то все-таки зможемо! Буде нас більше — тим краще!

— І ми на це кидали сьогодні варстати, щоб почути таку новину? Не краще було лікоть полотна зробити? Дітваки!

Джон не зважає. Говорить далі. Він бачить, як деякі очі блищать. Він чує, як деякі серця живіше бють! Під обрамванням вікна якась дівчина жадібно ловить його слова. Це його знайома Ліда. Вона певно розуміє його. Ніжними, хоч мозільними, руками бе йому „славно“. Всі обертаються. Так, це Ліда, мудра дівчина. А говорить Джон. Слухаймо!

— Слушайте! — піддержують його побратими Грінвуд і Сміт.

Зір Джона повний вдяки. Говорить далі. Малює в їхній уяві вже навіть барвну вивіску крамниці: **„Крамниця Рочдельського товариства справедливих піонірів“**. Так і так. Риму зразу не збудували. Дає докази. Багато підприємців починало з малого. Боротьба за кращу долю вимагає витривалості й послідовності. Вона додає енергії. Енергія дає ініціативу. Джон наче купує товари. Виказує зріст доходів і продукції. Заводить товарообмін з Менчестром та Бредсфордом.

І каже далі Джон, що, як бурхливе море не всілі розбити скель Уелсу, так — злидні не розібють їх стремлінь, а вороги — намірів спілки.

І вже всі, що слухають його промови, разом з Лідою плещуть у долоні, підносять Джона на руках, виносять на вулицю.

— Славно! Славно! Складаймо по три пенси.

Підносять і Грінвуда і Смітта, і вся вулиця, ціле передмістя гомонить окликами радощів.

II.

Увечері 21-го грудня 1844 р. на „Жабячому кутку“ жде повно ткачів і міщан. Мають відчинити крамницю. Збирали цілий рік по три пенси і наскладали 27 фунтів штерлінгів⁵⁾).

— Піднеси стору! Скорше!

Роберт отягається. Сидно. У вікні нічого нема. Трохи муки, цукру...

— Братчики! Годі! Чогож стидатися?

— Маю вражіння, що даємо аматорську виставу. Боюся „треми“, — сміється Грінвуд.

Джон перестає думати, підбігає до вікна. Підносить заслону.

Вулиця бухнула сміхом.

Тільки там між юрбою побачив він ці самі глибокі, ли-
скупі очі, те саме біленьке обличчя. І видалось йому, що
вона своїм зором захоочує його до діла „піонірів“.

— Слухай, Лідо! Ти віриш у наші успіхи?

— Вірю! Початки все тяжкі.

Почув до неї велику вдячність.

III.

Чи чули ви про дальшу історію Рочдельської першої
кооперативи? Складали по три пенси тижнево. Було 28 чле-
нів. За 10 літ було вже 900, а сьогодні 30.000 членів.

Нинішній оборот перевищає річно мільон фунтів штер-
лінгів.

Обєднала вона всі кооперативи, заложила школи, на-
родній університет, має величезну бібліотеку, одну велику
й 19 малих читальняних заль, — має власні фабрики, ро-
бітні, каси, установи.

Говорять у світі, що це все завдячують рочдельці своїй
енергії, витривалості й підприємчivosti.

Я чув також, що товчком до змагання були ще й зо-
лоті струни братньої любови.

Антін Вартовий.

Примітки: ¹⁾ бічними вуличками; ²⁾ в Англії; ³⁾ чартисти —
члени демократичної партії; ⁴⁾ 1 пенс — около 18 сот.; ⁵⁾ 1 фунт
штерлінгів — около 44 зол. (около 5 ам. долярів).

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

59. ЦАРЕВИЧ ЯКІВ.

I.

Був один такий цар, що йому все одно око сміялося, а друге плакало. Мав трьох синів і більш нікого, бо жінка вже давно вмерла. Ті сини дуже булиб раді знати, чому в їх батька все одно око сміється, а друге плаче. Змовилися вони запитати батька. А в них була така постанова, що одного дня послугував батькові один, другого — другий, третього — третій. Коли рано батько встав, мали йому занести води до миття і кави на сніданок. Пішов найстарший:

— Дай, Боже, добридень, тату! — І поставив воду до миття на крісло, а каву на стіл.

Батько відповів йому:

— Дай, Боже, й тобі, мій сину!

Він став коло дверей та й питає батька:

— Тату, скажіть мені, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

Як батько глянув на нього, він злякався й утік.

Другої днини питав про це батька середущий брат; але й він не дізнався. Утік так, як перший. Прийшов він до своєї кімнати, а брати питаються:

— А що казав тобі тато?

— Ти вже чув, то знаєш; а той піде завтра, то також довідається.

А того наймолодшого уважали старші за придуркуватого. Питає він старших, най скажуть, що говорив батько.

— Підеш завтра, то тато скаже тобі, — відповідають.

Пішов він, заніс батькові рано воду до миття і каву на сніданок:

— Дай, Боже, добридень, тату!

Поставив воду на крісло і каву на стіл. Відступив до дверей та й питається:

— Тату, скажіть мені, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

Батько хотів і його залякати, як і старших братів, але він не настрашився. Тричі питав батька:

— Тату, чому ваше одно око все сміється, а друге все плаче?

— Га, коли хочеш так знати, то скажу тобі: тому одно око все сміється, що маю трьох синів; а друге все плаче тому, що всі вони нюньки і ні одного нема між ними юнака. Як би між ними був юнак, що приніс би золотого пташка, щоб заспівав мені, то я відмолод би зараз.

Молодший брат оповів це своїм старшим братам.

Каже найстарший:

— Ну, піду я.

Пішов до батька та й каже:

— Тату, я піду по золотого пташка.

— Не йди, сину; ти його не принесеш, бо ти не юнак.

— Я таки піду!

Дав йому батько на дорогу грошей стільки, щоб мав доста. Сів найстарший син на коня, їде. Їде від ранку до вечора; вже добре смерклося, як добився до якоїсь коршми. Постановив там переночувати. Увійшов до хати, замовив для себе кімнату і місце для коня, а потім казав дати собі вечерю. А в коршмі забавлялися якісь люди. Повечеряв він; кличуть його ті, щоб ішов з ними забавлятися. Він не дуже унімався, бо в душі тільки й ждав, щоб його закликали. Присів коло них та забавляється. Не минуло дві-три години, протратив усі гроші і коня і наряд та ще й сам себе за-продав. Мусить тепер нанятися там на службу, доки не відслужить тих грошей, що завинив.

Чекають дома на нього рік — його нема. Минув рік, пішов середущий син до батька:

— Тату, піду я по золотого пташка, бо брат, видно, не вернеться вже додому. Певно десь його забили. Піду я і по пташка і його пошукати, може де знайду.

Каже батько:

— Не йди ти, сину; коли той пропав, лишися хоч ти.

— Ні, я йду!

— Га, коли йдеш, то йди.

Дав йому батько на дорогу грошей, скільки було треба. Сів середущий син на коня, їде. Вже вечір, смерклося; при-

їздить і він під ту коршму, що брат. Постановив переночувати там. Заїхав на подвіря; питається, чи можна переночувати і чи погодують йому коня. Відповіли, що може ночувати. Взяли від нього коня, завели до стайні, а він увійшов до коршми і зараз замовив собі вечерю. Там при столі якісь забавлялися. Коли повечеряв, кличуть його до себе. Він не дуже отягався, бо по правді тільки й ждав, щоб його закликали. Сів при них. Не минуло дві-три години, протратив усі гроші і коня і наряд та ще й себе самого запродав. Мусить три роки відслужувати, поки зможе вийти звідси.

Минув рік, іде наймолодший син, що називався Яків, до батька:

— Тату, піду я по золотого пташка, бо ті ваші сини ні до чого. Вони не прийдуть ніколи назад. Піду я і по пташка і може їх де відпитаю.

Батько плаче, щоб не йшов.

— Ті пішли і не вернулися; ще й ти підеш від мене, а хтож мене буде доглядати дома?

Він таки йде. Дав і йому батько грошей на дорогу, щоб мав доста. Зібрався Яків, сів на коня та їде. Доїхав і він до тої коршми, що брати. Вже смеркалося; але він подумав, що в такій коршмі у такому місці все є найріжніші люди, тому ліпше буде, коли він, не спиняючися, поїде далі. Першу ніч не мусить спати, може їхати! Поминув коршму, стиснув коня острогами та й їде аж до самого ранку. Доїздить до одного лісу, а звідти вибігає лис і питається:

— Куди їдеш, царевичу Якове?

Яків став, оглядається та думає: „А, Господи! Хто мене кличе, коли нікого не видно?“ Їде далі. Лис удруге й утретє скричав на нього:

— Гов, стій, царевичу Якове! Скажи, куди їдеш?

— Іду до Червоного короля по золотого пташка; хочу батькові принести, щоб йому заспівав, та можеб відмолод, бо вже дуже старий.

— Піду й я з тобою. Пусти свого коня на пашу, тут

її доволі, та нехай пасеться; а сам сідай на мене, бо на своєму коні не доїдеш туди ніколи.

Яків пустив свого коня, сів на лиса, лис скочив два-три рази — вже там! Стали під містом, а лис каже:

— Знаєш, що Якове? Підеш до царя і станеш на службу. Йому якраз треба доглядача до пташків, щоб їх кормив, то й прийме тебе. Не будеш мати іншої роботи, лиш ті пташки кормити. А вночі о дванадцятій годині здіймеш ту золоту клітку, що в ній сидить золотий пташок.

II.

Пішов Яків до міста. Прийшов до царя та питається, чи не треба їм слуги. Кажуть, що їм якраз треба до пташків, а він видається відповідний до того. Яків каже, що він був усе при пташках. Згодили його зараз. Кормить він ті пташки від ранку до вечора, все їм доношує їсти й пити. Вдарила дванадцята година вночі, він устав, навіть не засвітив, щоб його не спостерегли, і йде до клітки, бо знав добре, де стоїть. Узав клітку, хотів з нею вийти, пташок зверещав, зараз його ймили:

— Гов, стій! Ти хотів украсти пташка!

Він відпирається, що ні:

— Я не хотів украсти, я тільки хотів віднести до свого батька.

— А, коли ти хотів віднести його батькові, то йди, приведи нам від Чорного царя того коня, що літає хмарами, та тоді дамо тобі пташка. Як не приведеш, голова не твоя.

Вийшов він до лиса, лис питається:

— Щож, Якове, нема пташка?

— Ой нема. Я хотів його принести, та зловили мене і тепер мушу йти до Чорного царя по того коня, що літає хмарами. Як приведемо коня, дадуть нам за нього пташка.

— Добре, — каже лис, — сідай на мене і йдім.

Скочив лис два-три рази — вже там!

— Тепер іди, Якове, та згодися до того коня, бо їм якраз треба конюха. Як будуть тебе годити, то скажи, що ти був уже при таких конях. Коли вночі буде бити дванадцята година, виведеш його із стайні, зазубелаєш, а потім сядеш на нього і привезеш сюди.

Пішов Яків; питає, чи не треба цареві конюха. Цариця відповідає, що треба; але нехай чекає, вона питає царя. Пішла до царя, прийшов цар.

— Дай, Боже, добридень, найясніший царю.

— Дай, Боже, й тобі, мій сину. Що скажеш нового?

— Я чув, що вам треба тепер якраз конюха, а мені вийшов місяць, то я прийшов до вас.

— Добре, сину, — каже цар. — Нам треба одного; коли хочеш служити, можеш лишитися.

Згодилися вони. Він годує того коня, чеше, щіткує, чистить. Увечері ліг спати; але не заснув, щоб не припізнитися. Вдарилася дванадцята година, він відв'язав коня, зазубелав, вивів на двір із стайні, кінь заїржав, зараз його ймили:

— Гов, стій! Ти хотів украсти коня!

— Я не хотів украсти, я лиш хотів відвести його до Червоного царя.

Стали його випитувати, нащо; а він усе оповів, що то за робота. Вони приобіцяли дати йому коня, коли приведе із Семигородської землі цареву доньку.

— Як не приведеш до вісьмох днів, голова не твоя.

— А що, Якове, нема коня?

— Нема, лисику! Я зазубелав його в стайні, вивів на двір, він заїржав і мене ймили. Сказали мені, що, як до вісьмох днів не приведу із Семигородської землі цареву доньку, голова не моя; а як приведу, дадуть мені коня.

Каже лис:

— А не говорив я тобі: не зумбелай у стайні, але на дворі? Тоді булиб тебе не зловили. Ну, сталося. Ходім.

Скочив лис три-чотири рази — вже на місці! Стали під містом.

— Знаєш що, Якове? Тепер підемо обидва. Я перекинуся у красну дівчину та підемо до царя. Я буду такий самий, як царева донька. А в дванадцятій годині ти виведеш її за браму. Вона піде з тобою, бо її силують тепер, щоб віддалася за чорного Араба, а вона не хоче. Сказала, що волисть віддатися за когонебудь, але за Араба не піде. Ти підеш із нею, а я лишуся на її місце. Як би хто спостеріг

і прийшов до її кімнати, то я там буду, а вони мене не пізнають. Потому я вас догоню, не журіться.

Пішли вони до міста до царя; питаються, чи не треба їм послугача, але жонатого. Сказали, що треба. Чоловік буде послугач, а жінка кухарка. Згодилися вони і служать. Були вони там день-два, доки Яків не умовився із царівною. Коли на третю ніч ударила дванадцята година, царівна одяглася, пішла пішки з Яковом. Ніхто не доглянув їх. Повставали рано, шукають за послугачем і кухаркою, нема їх. Питають лиса-царівни, де вони. Каже: прогнала їх, бо вони робили не по її, не хотіли слухати того, що вона наказувала.

Настав вечір, лис помахав хвостом, побіг за ними, а цар лишився без доньки. Як догнав їх, царівна сіла на лиса, а Яків ішов побіч них пішо.

Пішли до того царя, що мав коня. Каже лис:

— Знаєш що, Якове? Я знов перекинуся в дівчину та підемо до царя. Тобі дадуть коня і ти поїдеш, а я лишуся; опісля я буду вже знати, що належить робити. А царівна най лишиться тут під містом.

Перекинувся лис у прекрасну царівну. Пішли з Яковом до царя.

— Дай, Боже, добридень, найясніший царю.

— Дай, Боже, й вам обоїм доброго здоров'я.

— Привів я вам царівну, якої ви бажали в заміну за коня.

— Добре, переночуєш тут, а вранці дістанеш коня.

Каже Яків:

— Я не можу ждати до ранку; я мушу поспішати, бо мені минає час.

Каже цар:

— Та мені все одно, як хочеш. Я тільки тому так хотів би, щоб ми трохи погостилися. Але коли не маєш часу, кінь готовий, можеш їхати.

Вивели йому коня. Яків сів на нього, їде. Виїхав за місто, сіли обое із царівною на коня, поїхали. Настав вечір, смерклося, лис помахав хвостом, перескочив браму, пішов! Не має цар ні коня, ні царівни.

Їдуть до третього царя, куди мали привести коня і дістати пташка. Лис лишився із царівною за містом, а Яків поїхав на коні до царя:

— Дай, Боже, добридень, найясніший царю.

— Дай, Боже, й вам доброго здоров'я.

— Я привів вам коня, що ви жадали за пташка.

Цар дуже втішився:

— Добре, добре! треба його завести до стайні, а ми підемо до хати та погостимося; а потім ти дістанеш золотого пташка з кліткою.

Пішли до хати; випили кілька чарок вина. Каже Яків:

— Найясніший царю, я мушу вибиратися додому, бо мій батько був дуже старий, як я йшов; не знаю, чи застану його ще живим дома.

Цар здержував його, щоб не йшов, тільки переночував; але він не хотів:

— Давайте пташка і клітку, я мушу йти.

Дали йому пташка, він вийшов на подвір'я, де зібралося багато панів, що хотіли придивитися коневі, що то за кінь. Як вийшов на двір, каже до них Яків:

— Гей, панове, я забув вам щось сказати. Я не показав вам, як сідлається того коня. Коли ваша воля, то я вам покажу, бо його сідлається не так, як інших.

— Просимо, просимо! — відповіли пани. — Ми таки й мали вам казати, щоб ви нам його осіддали, аби й ми знали, як його сідлається.

Яків положив клітку з пташком на верх стовпа в брамі, а сам пішов, осідлав коня, сів, проїхав раз по подвір'ї та й кричить, аби уважали, щоб кінь кого не вдарив, бо він ще тут не звичний. Проїхався другий раз по подвір'ї та й знов кричить, нехай вони уважають на себе. Вони розскочилися, зробили йому місце, щоб мав куди їздити. Пустився третій раз, стиснув коня острогами, кінь злетів, той ухопив клітку, пішов!

Виїхав за місто, царівна сіла на коня, а він на лиса, їдуть додому.

III.

Коли дійшли до того лісу, де Яків здибав лиса, лис каже до нього:

— Знаєш що, Якове? Я не піду далі з тобою. Маєш коня, сідай на коня і їдь; лиш не купуй по дорозі стерва¹), бо, як купиш, дуже зле вийдеш.

Сів Яків на свого коня та їде, а царівна коло нього. Доїхали до коршми. А що вже був вечір, постановив він із царівною переночувати в тій коршмі, бо вже помучилися. Увійшли до коршми, питаються, чи можуть переночувати. Кажуть їм, що можуть, що є місце і для них і для коня. Завели коня до стайні, а вони обоє казали дати собі вечерю. Питаються їх, де вони були. Вони відповідають, що повінчалися і тепер їдуть додому. Питається Яків, що в них чувати нового?

— Го, ми маємо неледа новину! — відповів орендар. — Маємо двох царевичів. Кудись їхали, мандрували, заїхали тут на ніч, почали забавлятися, потратили гроші, що мали, і коні, та ще й самих себе запродали. Мали служити тут три роки, щоб відслужити свої довги; але що не вміють нічого робити, то будемо їх продавати. Хто хоче, може їх купити.

Каже Яків:

— Ану, орендарю, покажіть мені, що то за люди! — Бо він собі зараз подумав, що то певно будуть його брати.

Орендар завів його там, де вони були. Він пізнав уже здалеку, що то його брати; а вони його бачили, але не пізнали. Питається Яків орендаря:

— Орендарю, скажіть мені, скільки хочете за тих двох хлопців, то куплю їх від вас.

— Триста золотих! — відповів орендар.

Яків витяг триста золотих, заплатив орендареві. Орендар віддав обом молодцям коні і наряди й одяги, що вони мали. Зібралися всі рано і їдуть. Їдуть гусаком: царівна наперед, Яків з кліткою і пташком за нею, а ті два брати позад.

Змовляються ті два, щоб Якова вбити, щоб то вони принесли батькові золотого пташка, а не придуркуватий Яків. Підбігли за ним іззаду і відрубали йому шаблею голову. Він зараз упав з коня. А там при дорозі стояв такий старий колодязь, що в ньому висохла вода; вони підняли

його і вкинули до колодязя, а його коня забрали із собою. Царівна не знала нічого про те, бо не оглядалася.

Приїздять вони додому та й кажуть батькові:

— Ну, тату, принесли ми вам золотого пташка і привели коня, що літає, та невістку.

Тільки не знають, котрому буде за жінку, бо вона не хоче ні одного з них. Вона бачить, що то не той, що її взяв. Уже вони там рік у царя: кінь, пташок і царівна. Царівна ніколи не засміється, пташок не заспіває, а коня ніхто не годен погодувати ані обчистити, бо, хто вступить до стайні, то він зараз його забє. До року забив триста хлопів. Вкінці вибили до коня діру з пода і крізь діру давали йому їсти й пити; але гною не викидав зпід нього ніхто цілий рік. Уже було під ним стільки гною, що він навіть не мав де стояти.

IV.

Минає рік. Аж тут якраз у той самий день, коли то брати кинули були Якова до колодязя, надбіг туди лис. Зазирнув до колодязя, що там таке є, дивиться — а там лежить Яків. Як побачив його лис, то й каже:

— Ага, Якове, не казав я тобі: не купуй за гроші стерва, бо зле вийдеш? А ти не послухав мене... Ну, байка. Буде добре й так.

Скочив лис, біжить до лісу шукати живої і цілющої масти. Стрітив гадюку, що якраз несла масть. Питає лис:

— Що несеш, гадюко?

— Несу живу і цілющу масть.

— Та нащо?

— Несу, бо віз потратував мені діти, буду їх лічити.

— Дай мені трохи тої масти.

— О, я давалаб тобі! Йди та шукай собі!

Лис питає:

— А деж вона? скажи мені.

— Йди та шукай.

Каже лис:

— Давай, гадюко, трохи тої масти, або кажи, де її знайти; бо, як не даси, ані не скажеш, забєру всю від тебе.

Гадюка відповідає:

— Ані не дам, ані не скажу. Коли тобі треба, то йди собі та шукай.

Лис розлютився, притис гадюку лапою, відобрав від неї масть і каже:

— Не хотіла ти дати по волі, дай по неволі! Я беру всю масть; а ти йди собі тепер по другу.

Скочив лис, біжить до Якова. Витяг його з колодязя помастив йому карк і шию, положив голову до тóлуба, зрослася. Став Яків протягатися. Дивиться лис, а Якова голова дивиться назад; бо в поспіху не так він її приложив, як треба. Тоді він ухопив, відірвав голову, посмарував і приложив уже добре. Став Яків протягатися, а потім каже:

— Ой, алеж то твердо я заснув!

Каже лис:

— Ой, заснув ти, заснув твердо, бо на віки вічні, як би так не я тут. Не казав я тобі: не купиш за гроші стерва, бо зле на тім вийдеш? а ти мене не послухав. Тепер понаглюйся додому, бо царівна невесела, пташок не співає, а коня нема кому нагодувати. Вже забив триста хлопів. Іди та згодишся до коня; обчистиш його, погодуеш, викидаєш гній і все зробиш, що належить. Тільки зараз не признавайся там братам, що ти їх брат, ані батькові, що ти його син. Вони самі тебе пізнають. Тепер понаглюйся додому.

Попрощався Яків з лисом; дуже дякував йому красно, що привів його знову до життя. Розійшлися. Пішов Яків додому; одяг на нім подертий, пошарпаний, бо цілий рік гнів на ньому в колодязі. Прийшов він до батька додому та питає, чи не треба їм конюха. Йому відповіли, що треба до одного коня. Згодили його. А старші брати говорять до себе:

— Най іде до стайні. І так бідолаха не має ні одягу, ні що їсти. То нехай його той кінь забє. Ліпше буде для нього так, аніж тут голодувати.

Пішов Яків до стайні. Зараз кінь заїржав, бо пізнав його. Пташок почув, що кінь заїржав, то зараз і собі заспівав. Царівна почула, що пташок заспівав, і засміялася, зараз стала весела, почала говорити, а від року ніхто від

неї і слова не чув ані усміху не бачив. Утішилися всі дома, що царівна бесідує, бо досі думали, що вона німа.

Обчистив Яків коня, викидав гній, погодував, вивів надвір напоїти. Брати не можуть начудуватися, що такий волоцюга вміє так з конем обходитися. Дуже їм сподобався. Кажуть один до другого:

— О, бачиш, брате, ми згодили його і були певні, що його кінь забє; — однаково він бідолаха! А ми такого конюха ще й не мали!

Пішов один до батька та й каже:

— Тату, маємо тут одного такого конюха, якого ще й не бачили. Знаєте, що наш кінь забив уже триста хлопів, і ніхто не міг доступити до нього, обчистити, гній викидати; а тепер можна й лягати під нього. Вичесав його: так світиться, як золото. Такий чорний, як крук. Навіть надвір вивів його напоїти, що аж ми самі налякалися.

Каже батько:

— Йдіть, приведіть його сюди, нехай я побачу, що то за чоловік.

Син відповідає:

— Ей, як його сюди приводити, коли він такий обдертюх, лахманяр.

Каже батько:

— Та ви обидва не можете справити одягу такому чоловікові, що вам обійшов і нагодував коня, який уже триста хлопів забив? Купіть йому зараз одяг такий, як ваш і приведіть його сюди!

Зараз купили йому одяг, убрали, відвели до батька. Питає його цар:

— Звідки ти родом, сину?

— Звідки я родом? Я такого й такого царя син.

Цар поглянув на нього та знову питає:

— Як ти сказав?

— Я такого й такого царя син!

— Як називаєшся?

— Яків.

— Таж ти мій син!

— Та ваш.

— Деж ти був досі?

Яків каже: так і так, така й така робота була.

Цар розлютився на обох старших синів, зараз прогнав їх від себе, на Якова переписав усе царство. Справив зараз Яковові розкішне весілля.

І досі живуть, хліб жують та постолом добро возять.

Народня казка.

Примітка: ¹⁾ здохли́на.

БЕРЕЗЕНЬ.

60. СЕЛО НА УКРАЇНІ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
61. ВЕЧІР НА СЕЛІ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
62. ЗАПОВІТ — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.
63. ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ГРИГОРІЙ КОВАЛЕНКО.
64. ЯК ТАРАС ХОДИВ ДО ЗАЛІЗНИХ СТОВПІВ —
СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО.
65. СОН — ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

68. ПРОГУЛЬКА В КРИМУ — ЮРІЙ СІРИЙ.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

60. СЕЛО НА УКРАЇНІ.

Село! І серце одпочине!	Цвітуть сади, білють хати;
Село на нашій Україні	А на горі стоять палати,
Неначе писанка. Село	Неначе диво, а кругом
Зеленим гаєм поросло;	Широколистії тополі;

А там і ліс і ліс і поле
І сині гори за Дніпром...
Сам Бог витає над селом!

Тарас Шевченко.

61. ВЕЧІР НА СЕЛІ.

Садок вишневий коло хати,	Сем'я вечєря коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,	Вечірня зіронька встає,
Плугаторі з плугами йдуть,	Дочка вечерять подає,
Співають ідучи дівчата,	А мати хоче научати,
А матері вечерять ждуть.	Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати Затихло все... Тільки дівчата
Маленьких діточок своїх, Та соловейко не затих.
Сама заснула коло їх, *Тарас Шевченко.*

62. ЗАПОВІТ.

Як умру, то поховайте	Все покину і полину
Мене на могилі,	До самого Бога
Серед степу широкого,	Молитися.
На Вкраїні милій:	
Щоб лани широкополі	Поховайте та вставайте,
І Дніпро і кручі	Кайдани порвіте
Було видно, було чути,	І вражою злою кровю
Як реве ревучий.	Волю окропіте!

Як понесе з України	І мене в сім'ї великій
У синєє море	В семі вольній, новій,
Кров ворожу, отоді я	Не забудьте помянути
І лани і гори —	Незлим, тихим словом!

Тарас Шевченко.

63. ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

I.

Тарас Шевченко побачив світ 9. березня 1814. року.

Народився він у селі Моринцях звенигородського повіту, київської губернії. Батько його був простий мужик — хлібороб та ще й крепак у великого пана Енгельгардта. Дуже бідувала семья Шевченків; злидні не переводилися в них. Окрім малого Тараса в хаті Шевченків було ще четверо дітей.

Багато лиха зазнав маленьким Тарас. Та поки ще мати жива була, то якось то жилося хлопцяті: вона його жаліла та доглядала. А як померла мати і батько вдруге оженився з удовою з троїма дітьми, то й світ немилий став малому Тарасові. Мачуха була дуже люта, непривітна до дітей свого чоловіка.

Коли пішов дванацятий рік Тарасові, то помер у нього

й батько. Ще тяжче стало жити хлопцеві без батька, без батьківського доброго слова та ласки...

Батько, ще за свого життя, віддав Тараса до школи в селі Кирилівці. До того села Шевченки перебралися з Моринців, коли Тарас був ще зовсім малий.

Школу в Кирилівці держав дяк; Губським він прозивався. Не стільки тої науки було в школі цього дяка, скільки сварки та бійки. Дяк був разураз паний і тільки те й робив, що колотився з дітьми і знущався над ними. Про ту науку в школі Тарас згадує і в одному своєму віршу, що зветься „Доля“: „Ти взяла мене“, — каже він до своєї долі, — „маленького за руку і в школу хлопця одвела до п'яного дяка в науку“...

Вчився малий Тарас ще й у другого дяка, Богорського на прізвище. Цей учитель був такий самий паничка, як і той перший. У нього Тарас був немов би за наймита: він носив воду школярам, рубав дрова, ходив читати псалтиря над мерцями. Цей учитель-паниця ще більш увірився Тарасові. І от одного разу зважився Тарас утекти від того осоружного вчителя. І таки втік; утік серед ночі у містечко Лисянку.

У Тараса була велика охота до малярства, а він чув, що в Лисянці живе діякон-маляр; от він і подався до нього, щоб навчитися малювати. Та нічого з того не вийшло. Той діякон заставляв хлопця воду носити з річки, казав йому краски розтирати, а малювати не показував.

Не довго пробув тут Тарас. Незабаром подався він у сусіднє село Тарасівку до іншого маляра, знов таки до дяка. Тут йому таксамо не пощастило. Цей дяк подивився тільки на долоню хлопцеві та й сказав:

— Не буде з тебе, хлопче, пуття; ти не то до малярства не здатний, але й до шевства або до бондарства нема у тебе хисту.

Мусів тоді хлопець вертатися до свого рідного села та ставати за пастуха. Та пастух з нього був ледачий: не хубо́ба йому в голові була, а книжки та малюнки...

II.

Отак тинявся Тарас по наймах, то-що, до 16 років свого життя. Був він ще в одного маляра в селі Хлипнівці. Та тільки той не став його держати у себе, коли довідався, що Тарас із крепаків. Він нараяв Тарасові взяти перше дозвіл у свого пана на науку.

Як пішов Тарас до пана добувати того дозволу, то вже й не вернувся у Хлипнівку. Енгельгардтів управитель звелів хлопцеві зостатися в панському дворі та помагати кухареві в кухні поратися. Потім узяли Тараса до панських покоїв за козачка - прислужника. Коли пан, було, їде куди — у Вильну, або у Варшаву, то й Тараса везе із собою, щоб він йому послуги робив: люльку подавав, покоїв доглядав.

Тяжке життя було Шевченкове у Вильні та Варшаві; сумував він дуже за своєю стороною, але мусів коритися лихій долі. Стільки й розваги йому та втіхи, що оте малювання.

За те малювання довелося Тарасові й різок скуштувати від панської руки, коли пан застав його раз уночі за малюнками.

Незабаром сам пан побачив, що краще він зробить, коли віддасть хлопця в науку до маляра. От і віддав його у Варшаві, а коли переїхав до Петербурга, то забрав туди й Тараса. В Петербурзі пан віддав його одному маляреві, Ширяєву на прізвище, аж на чотири роки. Ширяєв посилав Шевченка паркани малювати, а путящої науки не міг йому дати, бо й сам мало-що тямив. Бачив це Шевченко та й почав учитися малярства самотужки крадьки, коли мав яку вільну годину.

У Петербурзі є великий сад, прозивається він „Літній Сад“; а в тому саду багато камінних статуй, задля окраси саду їх поставлено. Ото Шевченко й ходив собі в той сад та й відмальовував ті постаті, ті статуї; так він і вчився малювати.

У томуж таки саду він зустрівся раз із земляком своїм, Іваном Сошенком. Сошенко був сам з України і вчився на

мистця у вищій малярській школі в Петербурзі, в Академії. Сошенко розглянув Шевченкові малюнки і побачив, що, коли Шевченко вчитиметься у путящих майстрів, а не у якого там неук Ширяєва, то з нього вийде гарний мистець. Сошенко дуже уподобав собі Шевченка, покликав його до себе і з того часу заприятелював з ним. Через Сошенка пізнався потім Тарас із видатними освіченими людьми, письменниками та мистцями. Поміж тими знайомими Шевченковими були: Жуковський, російський письменник, що потім у великій пригоді став Шевченкові, славнозвісний маляр Брюлов та й наш письменник, українець, Євген Гребінка.

Всі вони поводитися з Тарасом дуже гарно, по-приятельськи, дарма що вони були люди освічені, пани, а Тарас був крепак, неук. За приводом тих добрих людей Шевченко щиро взявся до книжок, до науки. Приятелі почали клопотатися про те, щоб визволити Шевченка з крепацької неволі, щоб забрати його від Ширяєва до Академії в науку. Всі вони бачили, що Шевченко має великий хист до малярства.

І не сказати, як гарно було Тарасові в новому товаристві! Він неначе другий раз на світ народився...

III.

А всеж гадка про те, що він крепак, що він людина невіільна, що пан його має повну владу над ним і, що хоче, те й зробить з ним. — ця гадка дуже гнітила Тараса і не давала йому спокою. Отож його приятелі й постановили собі викупити Шевченка з неволі. А деж грошей добути? Пан барон не хотів відпустити Тараса, він заправив за нього 2500 карбованців. От і зробили Шевченкові приятелі так: маляр Брюлов намалював портрет письменника Жуковського, той портрет продали за 2500 карбованців, а за гроші купили волю Тарасові.

Отак урятували від загибелі нашого Шевченка, що став потім великим і славним поетом, великим не тільки на Україні, але й по всіх славянських землях.

Сталося те велике діло дня 22. квітня 1838. року на 25.

році Шевченкового віку. Яка то вже радість була Шевченкові, коли він довідався про волю, і не сказати!

Як тільки куплено волю Тарасові, так він зараз же вступив до Академії і почав працювати, почав учитися малярства. Щиро брався він не тільки до малярства, але й до всяких інших наук, щоб зробитися освіченою людиною.

Працюючи запопадливо коло науки та освіти, Шевченко не забував про свій рідний край, про свою Україну. Він разураз згадував, що його земляки, його брати та сестри, у крeпaцькому ярмі живуть; і це його дуже непокоїло та журило. Шевченко не гордує ріднею своєю, як то буває з іншими людьми, що повиходять з мужиків у пани. Він не цурався рідні своєї; навпаки, допомагав рідним і грошима і добрим словом.

Не цурався Тарас і рідної мови своєї, як то буває з багатьома простими людьми, котрі, понюхавши науки, або поживши в місті, вже починають свою рідну мову зневажати та на чужинний лад слова перевертати. Набираючися освіти в Академії, Шевченко прийшов до тої думки, що й українською мовою можна всякі науки так викладати, як і московською.

Окрім хисту до малярства був у Шевченка ще один талан-кебета: він умів складати гарні вірші. У тих віршах кликав він людей до згоди, до братерства. Великий пан не повинен, на думку Шевченка, пишатися дуже та гордувати мужиком.

У своїх віршах Шевченко докоряв панам за те, що вони держать простий народ у крeпaцтві; він ганив їх і радив їм схаменутися та дати волю народів.

Перед Шевченком у нас мало було таких письменників, що писали по-українськи: Котляревський, Квітка, ще двох-трьох та й уже. А щоб так гарно писав хто, як Шевченко, то й ніодного не було. Отож дуже зраділи у нас на Україні, коли почули, що Шевченко складає гарні вірші рідною мовою. А в Петербурзі Шевченкові знайомі зараз таки й заходилися друкувати ті вірші. І вже в 1840. році вийшла там перша книжечка Шевченкових віршів. Ту книжечку названо „Кобзар“.

Григорій Коваленко.

64. ЯК ТАРАС ХОДИВ ДО ЗАЛІЗНИХ СТОВПІВ.

(Сцена з дитячих літ Тараса Шевченка).

Оксанка *(увечері сама на дворі):*

Пішли... Смеркає... Пізний час...
Та деж це справді той Тарас?...
Іще хвилинку почекаю,
А потім... спать?... Сама не знаю.

(Угледівши Тараса ще за ворітьми, придушеним голосом):

Тарасе, гей! Іди сюди!
Та швидчеж, швидче-но іди!

(Тарас перескакує через пліт і біжить до неї).

Тарас:

Оксанко, ти? Мене чекаєш?

Оксанка:

Ну, й наробив же ти біди!
Кажи хутенко, де блукаєш?

Тарас:

Біди? Якої?

(Сідає на перелазі коло Оксанки).

Оксанка:

Де ти був?
Гармідеру було багато:
Тут мати лаялась, а тато
Пішли тебе шукати... Чув?
І Катря теж...

Тарас *(сміється):*

А я приїхав
Оце що тільки...

Оксана *(здивовано):*

Звідкіля?
Ти дуриш? Га?

Тарас *(хреститься):*

Бодай так дихав, коли дурю!...
(Махає рукою на захід).

Ген звідтіля!...

Ходив побачити край світа.

Оксанка:

А деж той край? Далеко?

Тарас:

Тақ.

Пройти тра лан великий жита,
А потім гай, а там — байрак,
А далі поле до могили,
А там уже і світа край.

Оксанка:

А ти дійшов?

Тарас (*замнявшия*):

Н...ні... через гай
Вже перейшов був і що-сили
Шляхом був далі припустив¹),
Та пострічався з чумаками...
Такі смалеві²) з батогами...
Передній з них мене спинив:
„Куди, — питає, — ти мандруєш
Супроти ночі? Тиж малий.
Ще в полі, — каже, — заночуєш
І вовк ізїсть тебе страшний!“

Оксанка (*із жатом*):

Ой лелечко³), як лячно!

Тарас (*сміється*):

Що? Лячно?... Тільки не мені!

Оксанка:

Чумак пустив тебе, чи ні?

Тарас:

„Ходить так пізно — необачно, —
Він каже. — Хлопче, ти звідкіль?“
— „З Кирилівки“, — кажу. — „Ну, маєш! —
Він знов, — та цеж за двоє миль
Назад. Ти, — каже, — тут блукаєш?“
„Ні, йду туди, де світа край“...
Чумак у регіт. Каже: „Чий ти?...
Коли з Кирилівки — сідай:
На світа край тобі не вийти
Сьогодні вже, — небавом ніч...
Миж підвезем тебе до хати, —
Це буде ліпша, хлопче, річ“.

Я сів на віз... Воли здорові
Та круторогі!... А чумак
Розпитує: і що, і як,
Сміється все на кожному слові,
Жартує... Люльку запалив,
Давав мені теж посмоктати...
„Гірке“, — кажу, і не схотів.
Аж ось село, городи, хати...
„А онде й наша! — Я кажу! —
Уже тут сам я добіжу“.
— „Ну, щож... як ваша — час вставати“, —
Сказав чумак, спинив волів,
Мене погладив по голівці
І потім з воза ізсадив.
„Ходи здоров по цій мандрівці“, —
Гукнув мені і засміявсь.
А я подякував чемненько
Та через вулицю швиденько
До хати нашої подавсь.

Оксанка:

Який ти сміливий! І вовка
Тобі не страшно?

Тарас (*байдуже ніби*):

Звісно ні.

Оксанка:

А мандрувать то штука ловка¹⁾!
Хотілосяб хоч раз мені
Піти з тобою...

Тарас: То ходімо...

Лиш треба встати на зорі.
До ранку будем на горі
Аж за селом...
Побачим дечого багато,
Як гай перейдем і байрак²⁾
Та вийдемо на ту могилу...

Оксанка:

Там світа край?... Ну, розкажиж!
Тебеж діждалася на силу,
А ти про це чомусь мовчиш.

Тарас (*замислюється і фантазує*):

Та щож казати?... Над землею
Схилилось низько небо там,
І буде видно мабуть нам,
Як сонце стрінеться з зорею,
Як привітається із нею
І ляже потім спочивать....

Оксанка:

Та деж?... Там є хіба домівка?

Тарас:

Ну, глянь! Така велика дівка,
Тогож не знає, що стоять
Стовпи залізні там... де треба...
А на залізних тих стовпах
Обперто міцно стріху з неба...
Ти розумієш?... Синій дах...
Не дах, а той... ну, синя стеля,
По ній скрізь зорі в кришталі,
А на уквітчаній землі
Під нею й соняшна оселя,
А в ній є ліжко золоте,
Намет над ліжком, як тумани,
Ліжник на ньому, сріблом тканий...

Оксанка (*в захваті*):

Ой, красно як!... Та де про те
Довідавсь ти?

Тарас (*поважно*):

Ніде... Сам знаю!...
Не ляжеж сонце під рядно?),
Як я, чи ти!... Аджеж воно,
Ти знаєш, звідки?

Оксанка:

Звідки?

Тарас:

З раю, —
В раїж скрізь злото і сріблo!

Оксанка:

А деж той рай?... Чи ти не знаєш?

Тарас (*піднімає голівку до неба*):

Чому ти так собі гадаєш?
Про тее знає все село,
Що рай на небі...

(*Зітхнувши*):

Там, де... мати...
Я чув, — коли ховали їх,
То люди почали казати,
Що підуть в небо до святих,
Бо мук зазнали за життя...

(*По павзі*).

Немає мами... Потім тато...
Лихую мачуху... Пуття...
Від тоді... маєм... небагато...⁵⁾

(*Шепче крізь сльози*).

Чи бачить мама... чи й не зна?...
Любила дуже нас вона...
Невже, мамунцю, ти не бачиш,
Що... мачуха... нас... лає й бе?

(*Тихо плаче*).

Оксанка (*крізь сльози*):

Тарасику, ти той... ти плачеш?
(*Хоче відняти його руку від очей*).
Відкрий же личенько своє...
Не плач, Тарасику, не треба!...

(*Своїм фартухом витирає йому сльози, потім однією рукою обіймає, а другою гладить його по голівці й цілує*).

Казали ненечка мені,
Що бачить мама все це з неба —
І те, що ходиш ти в рядні⁹⁾,
Як те старча¹⁰⁾ чуже під тином¹¹⁾,
Що кривдить мачуха й Степан,
І побивається за сином,
І Бог пошле тобі талан...
Побачиш, любий... Витри сльози,
А то іще побачить хтось...
Ти не зважай на їх погрози...

Стривай, скажу на ухо щось, —
Журитись зразу перестанеш,
На мене веселіше глянеш...

(Нахиляється йому до уха):

Як виростеш, поберемось
І будемо вже вкупі жити
І день і два і... цілий рік...

Т а р а с:

Не день, не рік, а цілий вік.

О к с а н к а:

І разом будемо ходити
До тих залізних до стовпів,
Де ляже сонце на спочив¹²⁾...

Т а р а с *(захоплюється):*

А я збудую гарну хату,
А в ній велику кімнату...
Садок вишневий розведу...
Тебеж я одягну, як паву,
І в краснім тім раї-саду
Ми заживем тоді на славу...

О к с а н к а *(прихилившись до нього голівкою):*

Посію гарні я квітки...
Та посаджу ще і тополю...

Т а р а с:

І вже не будем кріпаки:
Ми викупим себе на волю!...

О к с а н к а *(мрійно):*

Неначе сниться... Красні сни...
Тополя... хата... вишні, квіти...

Т а р а с:

І ми — самі собі пани, —
Як схочемо, так будемо жити...

(Попадають у мрійну задуму).

Спиридон Черкасенко.

Примітки: ¹⁾ хутко побіг; ²⁾ опалені; ³⁾ ой горе! біда!;
⁴⁾ гарна; ⁵⁾ лісок у яру; ⁶⁾ говорить те, що видумує його уява;
⁷⁾ полотняну грубу верету; ⁸⁾ гаразду, щастя; ⁹⁾ грубий полотнянці;
¹⁰⁾ малий жебрак; ¹¹⁾ плотом; ¹²⁾ спочинок.

65. СОН.

На панщині пшеницю жала;
Втомилася, не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала¹⁾
Івана сина годувать.

Воно сповитее кричало
У холодочку за снопом.
Розповилá, нагодувала,
Попéстила, і ніби сном,
Над сином сидя²⁾, задрімала.

І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться, — бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
У-двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася небога.

Прокинулась — нема нічого!
На Йвася глянула, взяла́
Його, гарненько сповилá,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового³⁾.

Тарас Шевченко.

Примітки: ¹⁾ пішла, важко тягнучи за собою ноги; ²⁾ сидючи;
³⁾ наставник на лані.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

66. ПРОГУЛЬКА В КРИМУ.

I.

Немає слів, щоб розказати, яка то була чудова картина, що з'явилася перед нашими очима, коли ми увійшли в Алушту! По крутому спуску розкинулися будинки цього

міста і доходять до берега моря. А море! Воно без краю простяглося перед нашими очима і колихалося, ніби живе. Під промінням ясного сонця вода вилискувалася блискучими барвами, тремтіла маленькими хвилями і грала своєю вродою. Море надило нас до себе і примушувало забути про втому, про день важкої подорожі.

— До моря! До моря! — гукали ми, забувши про себе і про те, що ми в чужому місті. Ми не чули нічого, не бачили і поспішали один поперед другого до могутнього й чарівного моря.

В Алушті ми наважилися пробути цілий день, щоб докладно оглянути місцевість та спочити після переходу через Чатир-Даг. Притулок знайшли ми в земській школі.

Чудовий тихий вечір проганяв гень сон, вливав у тіло бадьорість і кликав з хати на простір. Ми ублагали учителя, щоб пішов з нами після вечері до моря. Гарним здавалося нам море ще й тоді при першому погляді на нього перед заходом сонця, а тепер воно ще краще. Здавалося, ніби то хтось переніс тебе в невідому чарівну країну і поставив у якийсь чудовий куток землі. З одного боку — Чорне море, а з другого — поза містом Алуштою півкругом — простягаються гори; а над усім тим чарівний, повновидий місяць став серед неба і розкидає срібне світло. І мимоволі пригадується тобі вірш поета Олеся про Крим:

„Осріблені місяцем гори блищать,
Ім кедрі і сосни казки шелестять;
І дивні пісні їм співають вітри,
Що нишком підслухали в моря згори“.

Довго ми стояли, як зачаровані; стояли нерухомо з такими думками, що їх не зміг би висловити ніхто. Стояли мовчки, як перед чимсь святим і великим.

Пізно вже вивів нас учитель з мовчанки, запрошуючи до хати.

Не встигли ми гаразд і вкластися, як сон уже розвівав над нами свої легкі крила, переносив нас в інше царство і доповняв дійсність чарівними малюнками...

— Вставай! Вставай! — залунав чийсь голос над нашими головами. — Ранок уже! Сонце зійшло!

Ми не раді були такому вигукуванню. Стомлені за вчорашній день ноги ще не зовсім відпочили. При кожному руху вони боліли і здавалися важкими, як пуди.

— Ану, жвавійш, хлопці, одягайтеся, сніданок готовий! — гукнув у двері вчитель.

— Та ноги болять! Ще трохи спочиньмо, — зауважив котрийсь із кутка.

— Нічого. Розходитесь, то перестануть боліти! Вставайте, хто не хоче спізнитися. Зараз ідемо оглядати Алушту і місцевості довкола неї.

Такі слова примусили кожного жвавійш заворушитися, бо нікому не хотілося zostатися позади товаришів. Через яку годину ми вже вийшли на вулицю, щоб оглянути до сніданку місто.

II.

Алушта місто невелике, нагадує більш велику свободу. Та й містом вона стала тільки з 1902. року, а до того часу була селом. Вона має те значіння, що уявляє із себе гарне місце і приваблює на кожне літо багато людей з різних, близьких і далеких, місцевостей. Переважно сюди приїзять недужі на груди, щоб купатися в морі та подихати чистим повітрям.

Повітря тут справді дуже чисте, бо тому сприяє з одного боку море, а з другого — великі площі садів та лісів. Особливо цікавого, що звернулоб нашу увагу, в самому місті нічого нема. Нас надило те, що за Алуштою: зелені площі лісів, що хвилями деруться до верхів гір, здавалися нам зачарованим царством. Проти ранкового сонця вони, вкриті тонкою сизою наміткою, ніби то ховали у своїх гущавинах ту таємницю, що нам бажано було бачити.

— А скоро ми підемо в гори? — запитав Іван. Йому, видно, не дуже до вподоби була Алушта.

— А ось поснідаємо та й рушимо. Звичайно, далеко не будемо заходити, а оглянемо тільки ті місцевості, що є між Алуштою і горою Демерджі.

Гора Демерджі зробила на нас особливо велике вражіння. Вся вона складається із сірого дикого каміння; та місцями її поверхня (особливо боки схилів) вкрита різними рослинами. В багатьох місцях видно великі щілини, що повстали з різних причин. Ті щілини нагадують якісь фантастичні помешкання і малюють у нашій уяві якихось не менш фантастичних мешканців, що ніби то лишили свої захисні куточки тільки на час нашого перебування на горі.

На верхівях Демерджі особливо цікаво було нам поглянути на один колодязь, що красувався між багатьома іншими, до нього подібними. Річ у тому, що той колодязь бездонний. Скількиб хто й не дивився в чорну його пельку, скількиб не натужував очей, а дна побачити годі. Пробували ми кидати каміння туди і ловити ухом згук від того, як удариться камінь об дно; але й це було даремне. Камінь поринав у темряві і ніби то застигав там нерухомо; бо не чути було ні згуків, ні шелесту.

Увесь день ми ходили по тих горах та купалися в соняшному повітрі. Тільки над вечір помітили ми, що з моря, мов отара білих овечок, почали здійматися хмарки і застеляти небо. Хмари посувалися так хутко, що через пів години майже все небо закрилося ними. Це примусило нас подумати про домівку, бо ми боялися опинити під дощем. Ми почали збиратися додому.

Раптом Іван закричав не своїм голосом і підскочив до гурту хлопців, що розглядали з учителем якогось камінця.

— Що? Що таке? — звернулися ми до нього. Але він, увесь блідий, нічого не говорив, тільки дивився кудись у далечінь неба.

— Чи не вкусила тебе часом гадюка? — запитав стурбовано вчитель.

Іван крутив головою і підняв руку, показуючи на небо, вкрите хмарами. Всі звернули туди свої очі.

— Святі!! Дивіться! — промовив Іван якось то пошепки.

Між хмарами в бік від нас ми побачили велику гору

і на тій горі купу людей. Якийсь жах і невідоме почуття обгорнуло наші душі. Ми не знали, що робити.

— Не жахайтесь, — звернувся до нас учитель, — тільки краще придивіться, чи не побачите ви в тій купі людей чогось подібного до нас.

Ми почали пильно дивитися й помітили, що справді гора, що з'явилася в хмарах, нагадувала гору Демерджі, а купа тих людей була подібна до нас.

Це нас ще більше здивувало і ми дивилися на вчителя допитливо, чекаючи від нього пояснень.

— Щасливі ви, хлопці, що на свої очі побачили це зявище. Воно зоветься фатаморганою, тоб-то приви́дом. А дивуватися тут нема чого. Це тільки відбитка у хмарах або у повітрі того, що є на землі. Ви не дивуетесь, коли бачите своє лице, заглядаючи у ведро з водою або у зеркало. Так і тут не треба дивуватися; бо то тільки, кажу, відбитка тої гори, на котрій ми стоїмо, з тим, що на ній є.

Довго, як зачаровані, стояли ми перед тим зявищем і рушили в дорогу додому тільки тоді, коли воно зовсім зникло.

Юрій Сірий.

КВІТЕНЬ.

67. ДИВУВАЛАСЬ ЗИМА — ІВАН ФРАНКО.
68. ВЕСНІВКА — МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ.
69. ДОРОШ — ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО.
70. ЧУБОВА РЕДУТА — АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.
71. У СТРАСНИЙ ЧЕТВЕР — ВАСИЛЬ ЩУРАТ.
72. КОРОЛЬ У ГОСТИНІ — ГЕНРИК РЖЕВУСКИЙ.
73. ДОМЕЙКО Й ДОВЕЙКО — АДАМ МІЦКЕВИЧ.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

74. БІЛАВКА — Г. АНДЕРСЕН.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

67. ДИВУВАЛАСЬ ЗИМА.

Дивувалась зима:
Чом це тають сніги?
Чом леди присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима:
Чом так слабне вона?
Де той легіт бересь,
Що теплом пронима?

Дивувалась зима:
Як це скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що-дня?

Дивувалась зима:
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І динула на них
Вітром з уст ледяних
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря-буря пройшла,
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема!

Іван Франко.

68. ВЕСНІВКА.

Цвітка дрібная
Молила неньку
Весну раненьку:
— „Нене рідная!
Вволи ми¹⁾ волю,
Дай мені долю:
Щоб я зацвила,
Ввесь луг вкрасила,
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоб я згорнула

Ввесь світ до себе!“
— „Доню, голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко.
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде:
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде“.

Маркіян Шашкевич.

Примітка: ¹⁾мені.

69. ДОРОШ.

I.

Після шведської пожоги¹⁾ був військовим есаулом²⁾ той самий Дорош, про котрого розказую. Багато дечого доводилося мені про нього чути; розказували, що він був завзятий і дуже письменний: знав по-турецьки і по-татарськи і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів за-порожців із Туреччини і знов осадив кіш на наших вольностях біля річки Підпольної, то Дорош розмірив окопи, бо знав і кріпості будувати.

Скінчивши своє діло, не довго вже залишався в коші, вельми вже старий був. Подякувавши за хліб-сіль, поман-дрував собі у степи, щоб денебудь сісти зимовником і за-вести пасіку, бо дуже кохався у бджолі. Шукав старий собі місця, шукав та й сюди зайшов на Малу Тернівку. Якось йому сподобався наш лиман. Та нащо й шукати кращого захистку? Кругом вода, а посередині острів, не треба й ого-роджуватися; от він тутечки й осадився.

Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лози; а він уже понасаджував скрізь дерева, нащепив груш і яблунь, неначе ліс який роз-

вів. Та тут у нього велика пасіка була, може колодок із двісті, коли не більш. За медом приїздили купці з Харкова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мед добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селитися зимовниками; або віднесе на церкву до монастиря.

Ті козаки, що сиділи тут зимовниками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тому острові неначе який пустельник; із власних рук годував диких кіз, журавлі ходили за ним слідом, як собаки, а під його хатою виводилися бабаки. Ходив сам, як чернець, у високій шапці, у чорній ризі, і підперізувався ремінним поясом. Із себе був дуже високий, а борода, біла, як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був з нього дідуган, що, хтоб не вздрів, то сами вязи так і хиляться, щоб йому вклонитися.

Тоді дуже мало було зимовників, то по великих празниках народ приходив до Дороша, неначе до церкви (тоді тут не було церков); от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люди кажуть: „На самоті чоловік живе з Богом: то, хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, всеж-таки покріпить воно тобі душу, особливо, коли почуєш його з уст чесної перед Богом людини. Старого Дороша всі дуже поважали: було, як заведуться за щонебудь або шкоду один одному яку вчинить, то йдуть судитися до старого.

У ті часи, як Дорош тут проживав, набігали ще на слободи³⁾ татари; оцеж їх і шлях, що йде побіля лиману, бо тут скрізь водопої, а на горах багато криниць. Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то заганняють скотину і ховаються по байраках і кітловинах. Як же бувало слобожани турнуть звідси татар, то й вони⁴⁾ де не візьмуться: на коней, за мушкети і собі провозають непроханих гостей. А Дороша — так ніколи не тикали, сидить собі на пасіці і байдуже йому.

II.

Раз, як так проходили татари, Дорош варив собі на вечерю куліш; а татарський ватажок побачив, що з комина

йде дим, і послав скількох вершників подивитися, хто там живе. Коли молодий, каже, то візьміть його в ясир; а як старий — „чикин йому башка“ (відрубайте йому голову). Такий, бачите, у них був бусурменський, хижий звичай.

Поїхали татари у лиман, та — як кажуть: „не спитавши броду, не лізь у воду“ — і загрузли у болоті. Стали гукати, так Дорош вийшов і розказав їм їх мовою, куди обїхати; от вони й приїхали до нього. Побалакав він з ними, показав свою пасіку, горід... Так гарно у нього в садочку: було то саме в Спасівку, як уже й дині і кавуни і садовина поспіла.

Вернулися вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінький вечір з ним пробалакав — тут у нього в хаті й ночував; а на другий день, прощаючися, подарував Дорошеві турецький коц і обіцяв, як буде вертатися, знов заїхати до нього. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що й сам ватажок не встиг спасти життя перед ними; а його орду у три вітри гнали аж до річки Самари³⁾.

Як тікали вони побіля лиману, в одного татарина захромав кінь. Бачить сердешний, що йому вже не втекти, бо за спиною козаки — нічого робити! — от він з коня в очерет і приліз до Дороша.

— Рятуй! — каже, — як вирятуєш, то я твій навіки!

— Не знаю, як мені тебе і вирятувати, — відказує Дорош, — бо нігде гаразд сховати; певно ще сьогодні понаходять наші козаки, то й витягнуть тебе хоч би зза печи. І в болоті теж не сховаєшся, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили.

Але подумав-погадав старий та й вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку так, щоб тільки влізти чоловікові до плечей, і посадив туди татарина, а зверху накрив його уликом (був у старого улик дуже великий). Тільки-що обгорнув його гарненько землею, буцім то й справді колодка із бджолою, аж бачить — ідуть до нього козаки.

— Добри вечір, діду! — кажуть.

— Спасибіг! — відказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять, — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре, діти, — каже старий, — є за що й нагодувати: добре набили татарву!... Ідїть же в хату; на тїм тижні підрїзував, то тамечки в мене є вже готовий мед.

Деякі хотїли вже йти в хату, а инші не згодилися.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого. Давай нам із самого підрїзу, свіжого!

— І той же з підрїзу, — каже Дорош, — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки, — давай нам свіжого; а не даси, так ми, не питаючися, й сами візьмемо.

І все заходжують біля великого улика, під котрим сидить татарин.

III.

Бачить старий, що не переливки: не дати — то вони й сами перевернуть великий улик; тоді вже поминай, як звали, татарина.

— Ну, стривайтеж, хлопці! — каже. — Як бачу, треба вам дати свіжого; нічого з вами робити...

Тільки-що узявся за одну колодку, щоб зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, із цеї, з великої! От тутечки багацько меду!

— Не можна із цеї колодки, — відказує Дорош.

— Чом? — загомонїли козаки. — Давай, кажем, із цеї; а не даси, ми сами добудемо — нам рук не позичати!

Дорош завіряє їх, що паройки⁶⁾ накинув у цю колодку. Так буцім не їм каже; в-одно товчуть: „із цеї“ та й „із цеї!“ Кругом обступили, декотрі вже й за колодку беруться. Що тут на світі робити? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлопці! Не руште цеї колодки, бо, як схочу, то, дарма, що велика, а не добудете з неї й одної краплі меду, хїба тільки чортяку побачите! — Та й гукнув до татарина, що йому робити.

— Гаразд! — відказав один з козаків. — Я ще на
своєму віку не бачив чорта; подивлюся, яка в нього пар-
суна⁷⁾).

За улик — тільки підняв, а татарин — як вискалиться,
як зарже не своїм голосом!... А козаки: „Свят, свят, свят!“
та в розтіч та — яко мога — навітїача!

— Постривайте, хлопці, — гукає Дорош, — я вам
меду дам!

А вони втікають та лаються:

— Подався ти своїм медом! Годуй того, що під ули-
ком сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилося, розказав Дорош
хуторянам про свою комедію — від них він уже не таївся.
Так вони вже сміялися! І прозвали того татарина „чортом“.
Три роки жив він у Дороша. А там на теплого Миколи пі-
шов у Самарський монастир та й перехрестився у нашу віру.
Знатний вийшов з нього чоловіга. А вже який скусний був
лікар: і скотину лічив і болячки на людях вигоював. Про-
живав він десь за річкою Орелькою; там і оженився: цеж
і його внуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

Олекса Стороженко.

Примітки: ¹⁾ по битві під Полтавою в р. 1709, в котрій цар Петро
Великий побив короля шведського Карла XII. і гетьмана Івана Мазепу;
²⁾ адютант (помічник і заступник) гетьмана; ³⁾ оселі; ⁴⁾ хуторяни,
що перше поховалися були; ⁵⁾ лівий доплив Дніпра; ⁶⁾ рештки роїв;
⁷⁾ особа, вигляд, постать.

70. ЧУБОВА РЕДУТА.

I.

Чубова оселя була знатна чотирьохкутна редута¹⁾ не-
далеко ріки Бога. Звідсіля зóрили за буджацькою ордою²⁾.
З трьох сторін оточували оселю високі земельні вали, по-
рослі від долу до верху густою терниною та дикою рожею.
Від цього ті вали виглядали із степу наче високий якийсь
ліс. За валами глибокий рів, а в ньому на дні повбивані
сторч остро закінчені дубові коли. Хто туди попав, то на-
певно застромився на шпичю³⁾. Четверта сторона редуги —
та, що від півночі, — притикала до густого великого лісу.

В редуту вело двоє воріт від сходу й заходу сонця. Ворота дубові відчинялися згори вниз так, що клалися впоперек ровів і були zarazом і мостом та ще й з поруччям.

Лісом у редуту ніяк не можна було дістатися. Зараз із краю була велика гуща, а в ній стільки вовчих ям та ровів, що не дійдеш живий. Тут стояла пасіка сотника Чуба.

Від краю лісу до хати було трохи далі і, покиб ту просторонь хто перейшов, загиб би напевно від кулі. Щоб у тій часті лісу оберегти неповинних людей від неминучої смерті, понаставлявано тут на остопогу на патилах повно черепів з татарських голів; значить: не заходь сюди, бо тут смерть.

Між валами було просторо. Попід валами в землі стояли будівлі на всяку потребу: стодоли на хліб і сіно, стайні, клуні, возівні, льохи — одним словом, було де розложитися по-господарськи.

Насередині стояла хата, широка, приземиста, мов якась велика черепаха. Зпереду до півдня був широкий ганок, звідти йшли двері в широкі сіни. Наліво двері до сотника, направо до куреня. Сотникова половина була дубова. З комори, що була в другій половині сіней і треба було до неї заходити із спочивальні сотника, йшли двері під землю до льохи. Ніхто того не знав, крім сотника та його вірного товариша, есаула Касяна.

У тім льохи були криті двері в печеру, якою можна було вийти геть далеко посеред лісу.

II.

Усе те придумав сотник Іван Чуб, що сидів тут більш трицяти літ. Він зорив за ордою, знав усі татарські хитрощі та, щоб мати людей під рукою, він заснував тут козацьку школу, яка стала славна на всю околицю. Збігалися сюди молоді парубки вчитися козацького військового ремесла. Вже вивчених висилав що-року на Запорожжя. Хто був записаний на сотникову „цидулку“, того приймали на Січі, не як новика, але як справжнього козака.

Сотник пишався своєю редутною, над якою працював стільки літ безупинно, щоб її зробити нездобутою. На те

не жалів він нічого. Спроваджував найліпшу зброю, мав кілька гармат, доволі óлова і пороху. Припасів стільки, що міг видержати хоч би й довшу облогу.

Поза редутуою в степу сіяв сотник хліб і випасав рогатий скот та кабани. В лісі було багато всякого звіря. За рибою посилав він до недалекого Бога.

В редуті держав звичайно сто або й більш козаків. Тут був заведений суворий військовий порядок та зразковий послух. Волоцюг та неробів сотник гонив геть. Бувало тут кілька десятків товаришів старших, звичайно січових братчиків, для науки молодших.

III.

Всім тим господарством правив старий сотників приятель, есаул Касян Нетома. То був старий дідуган, високий та сухий, з обгорілим від сонця лицем. Подобав на вуджену козятину. Він був непривітний та гострий для інших. Хто завинив занédбанням своєї повинности, тому він не прощав і карав боляче. В-одно на других воркотів.

Зате в поході — не було над нього. Хитрий, мов лисиця, відважний, мов чорт, за другого дав би себе в шматки порубати. На нього здався сотник у всьому і не раз мусів вислухати від нього доброго „отченашу“ за те, що молодим потурає і возиться з ними, мов баба. Та сотник вибачав йому, знаючи, яке в Касяна добре, справедливе серце.

Касян назначав, кому йти пасти скот або коні, кому орати; визначав розїзди і поготівля в редуті, розставляв сторожу на валах. Усюди було його повно, ні про що не забував.

Від місяця березня кожного року треба було пильно зорити за ордою. Це якраз була пора, коли орда набігала на Україну. Таких редут було на Україні повно. Як тільки доглянули орду, запалювали бочки із смолою і таким способом давали знати хрещеному мирові про небезпеку.

До сторожі уживано в Чубовій редуті ще собак, які здалеку занюхували ворога і давали про нього знати гавканням і виттям.

У редуті жилося всім добре. Ніхто не був тут ні голодний, ні голий. Сам сотник був людина з добрим серцем, для кожного приступний, балакучий та веселий. Він хотів, щоб кожному жилося добре та весело. Зате есаул Касян ніколи не засміявся — був усе суворий, насуплений. Козаки уважали його за характерника, якого ні куля, ні залізо не бере.

Андрій Чайковський.

Примітки: ¹⁾ військова оборонна оселя, твердиня, кріпость; ²⁾ татарська орда в чорноморських степах над рікою Дністром; ³⁾ острий шпиль.

71. У СТРАСНИЙ ЧЕТВЕР.

На Гетсеманський сад,	Дрімав на вітці птах,
На дерева оливні,	Кругом дрімали квіти —
Клав місяць срібну ткань,	Й ті, що Він їх любив,
А нічка тіні дивні.	Поснули всі, як діти.

Лиш Він один не спав,
Не спав з Ним біль нестримний.
Впав замість рос в ту ніч
Дощ сліз на камінь зимний.

Василь Щурат.

72. КОРОЛЬ У ГОСТИНІ.

Вертаючи в 1784. р. з обїздки по Литві, обіцяв Станислав Август Понятовський новгородському хорунжому Рдултовському, що заїде відвідати його. Зрадів дуже Рдултовський, але й клопоту чимало справила йому ця ласка. Бо враз із королем треба було приймати ще й багато інших достойних гостей, що їздять з королем, а на те він не мав місця в своєму дворі.

Та всеж-таки приготувався, як міг найкраще, на прийняття достойного гостя. Коло полудня заїхав король у товаристві двох найвищих достойників. А за ним так і котилися одна за другою повозки, що привозили що-раз то нових визначних гостей духовних і світських.

Господар упав до ніг королеві, дякуючи за честь, яка зустрїла його через ті відвідини, й усі піднесли голосний

оклик у честь короля. Жінка хорунжого подала королеві руку й повела його до вітальної залі, яка вмість заповнилася гістьми. Король забавив кілька хвилин у світлиці та перейшов до призначеної для нього кімнати, бо мав вислати пильні листи до Варшави. А гості, що приїхали з королем, забавлялися за той час весело розмовою.

Коли король вернув назад у вітальню, ждала його вже тут пані дому:

— Ваша високість! Найясніший пане! — говорила вона. — Як бачиш, багато гостей зіхалося. Всі хочуть оглядати тебе і бути з тобою як найдовше. А наш маленький двір не має такої великої залі, щоб усі в ній помістилися. Дятого дозволь, ласкавий пане, що подамо тобі обід у столі.

На це король усміхнувся ввічливо й відповів:

— Прегарно! таж короля рільничого народу найкраще гостити якраз у стодолі! — Потім подав руку господині дому і пішов до столу.

Величезна стодола, перемінена у їдальню залю, хутко заповнилася гістьми.

Ледве гості засіли за стіл, як загальну увагу звернула на себе майстерно зроблена з тіста та цукрів статуя Пяста: він їде волами, а дорогу заступають йому послі і приносять йому корону й булаву.

— Гляньте, панове! — крикнув радісно король. — Чи може бути при бенкеті в стодолі приємніша згадка, як онтой колодій, що засів на престолі?

І поплила жвава розмова про те, чи Пяста справді вибирали володарем, чи це тільки народній переказ. А король усміхнувся і каже:

— Змилуйтесь, панове! Не відбирайте нам нашого Пяста! Нехай він буде вічним доказом на те, що навіть і простий колодій своїми заслугами може досягнути найвищої пошани і влади.

Після тих слів зібрані попали в захват. Господар випив здоровя достойного гостя; посипалися дальші промови і бенкет проходив весело, хоч не відбувався у золоченій палаті, тільки в простій стодолі. *Генрик Ржевуский.*

73. ДОМЕЙКО Й ДОВЕЙКО.

Усе Домейкове нещастя — сміх казати —
З того походило, що прізвище Довейко
Було у шляхтича сусіднього.

„Домейка“,
Було на сеймику прибічники шепнуть, —
„Домейка вибрати!“ — А там не розберуть,
„Довейка“, закричать, і пропаде все діло.

От якось шляхтичі на бѣнкеті сиділи,
На учті голосній. Ото проголосив
Довейку много літ маршалок, пан Рупейко,
А дехто не дочув і загукав: „Домейко!
Домейко хай живе!“ Тоді то вже й пішло:
Всі тягнуть, хто куди, а дехто, як на зло,
Щось мимрить за столом, що й розібрати годі.

А то ще свідком був і я такий пригоді:
П'яного шляхтича Домейко полатав
Своею шаблею. Той рани дві дістав,
У Вільні вигоїв та й повертав додому.
Пізненько ввечері прийшовши до порому,
Він прізвище в свого сусіда поспитав.
„Довейко“ — відповідь... „А, я тебе й шукав“,
Та й вуса шаблею одтяв йому з розмаху,
Що той оторопів із подиву та жаху,
Хоча з натури був зовсім не з боязких...
Усі сміялися — Довейкові на сміх!...

Нарешті — траж було так скластися й лучиться —
Обидва стрілили вони до ведмедиці
Одної... І хоч вона лягла
Немов підкошена, — та вже в собі неслá
Десяток може куль, втікаючи з облави...
Хто влучив? Хто убив? Не розбере й лукавий,
Бо ще й однакові рушниці, як на те.
„Не жить одному з нас“, — Домейко до гостей
Гукнув у запалі: — „Це вже чортяче діло!
Ні! Як не чувано, щоб на землі світило

Два сонця, — так і нам не можна жити вдвох.
Стріляйтесь! Битися! Хай нас розсудить Бог!“

Шаблями блиснули та й почали, мій світе!
Любили ми обох, взялися їх мирити —
Куди! Не підступай! Покинули шаблі,
Пістолі вийняли і, ніби оси, злі,
„Стріляйтесь!“ — кричать, — „через ведмежу шкуру!
Гречехо! Секундуй!“

Я, знаючи їх натуру,
На тее згоджуюсь. „Як так“, — кажу, — „то й так,
А тільки зважмо ми це діло. Знає всяк,
Що ляже з вас один на вічний одпочинок.
Та тількиж л і ц а р с ь к и й хай буде поєдинок,
Не бійка різників! Я знаю, ви митці,
То дайтеж довести до ладу справи ці,
Бо щож то за двобій — на груди лізуть груди...
Ще ближче сходиться?... Ні цього вже не буде.
Ведмежу шкуру вам я завтра розстелю —
От і стріляйтеся тоді, як я звелю:
Один біля хвоста, а біля пащі другий,
Щоб не було стиді і марної наруги“.
Тоді умовились на ранок ми зійтись
На поєдинок...

Домейко вдосвіта, злізаючи з коня,
Щоб ворога свого з пістоля повітати
Спинився: довгий міст, узенький і кудлатий,
На річці з берега до берега лежав.
Ведмежу шкуру я на смужечки розтяв —
Та й розстелив її. Того на хвіст поставив,
Того на голові. „Ну, що? Яж не лукавив?
Зробив по-чесному? Стріляйте цілий вік,
Або мирітеся!...“

Великий сміх і крик
Повстав по цих словах і розітнувся навколо,
Аж гості падали від реготу додолу.

Тут ксьондз до ворогів поважно підійшов, —
Святе Письмо читать казав їм про любов...
Вони всміхнулися і врешті помирилися.

Адам Міцкевич
переклав М. Рильський.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

74. БІЛАВКА.

I.

Ось послушайте лиш!

За горбодом край шляху стояв будинок. Ви певно бачили його? Ще коло нього невеличкий садочок, обгороджений пофарбованими деревяними штахетами.

Недалеко від будинку край рівчака росла в м'якій зеленій траві білавка. Сонечко гріло й пестило її нарівні з іншими квітками, що цвили в садку перед будинком, і наша чічка росла, як з води йшла. Одного прегарного ранку вона зовсім розцвилася; жовта, кругла, як сонечко, середина оточена була кружком біленьких дрібних пелюсточок.

Білавка ні трохи не журилася тим, що вона така вбога, така простенька, що ніхто не бачить і не помічає її в густій траві; ні, вона була задоволена з усього, жадібно тяглася до сонечка, любивалася ним і слухала, як десь високо-високо в небі співав жайворонок.

Білавка була така весела й щаслива, ніби сьогодні була неділя; а справді то був простий понеділок. Усі діти сиділи тихо на ослонах у школі і вчилися у своїх учителів; наші ж чічка теж тихо сиділа на своїй стеблинці і вчилася в ясного сонечка та в усеї природи кругом себе, вчилася розуміти доброту Божу. Вона слухала жайворонків спів і їй здавалося, що він своїми голосними, дзвінками піснями виспівує саме те, що й у неї самої на серці; через те квіточка дивилася на щасливу, легкокрилу співучу пташку з якоюсь особливою повагою, але ні трохи не заздрила їй і не журилася, що сама не може ні літати ні співати.

— Яж бачу і чую все! — думала вона. — Сонечко ласкаво гріє мене, вітрик цілує. Яка я щаслива!

У садочку цвило багато пишних, гордих квіток; найгордіші були ті, що ніяк не пахли. Півонії так і роздимали собі щоки, їм усе хотілося стати більшими за троянди¹⁾. Та хіба у величині річ? Рябіших та чепурніших за тульпани не було; вони дуже добре це знали і силкувалися, яко мога, випростуватися, щоб дужче звертати на себе очі. Ніхто з гордих квіток не помічав маленької білавочки, що росла десь край рівчака. А вона часто задивлялася на них і думала:

— Які вони гарні, чепурні! До них неминуче прилетить у гостину гарна співуча пташка! Хвала Богові, що я стою так близьенько — побачу все, надивлюся досхочу!

Коли це почулося: „квір-квір-квіріт!“ і жайворонок злинув — не в садок до півоній та до тульпанів, а простісінько в траву до простенької білавки. Квіточка зовсім збентежилася з радощів і просто не знала, що їй думати, що робити.

Пташка скакала круг неї й співала:

— Ах, яка гарна м'яка травичка! Яка люба квіточка у срібній суконці, із золотим сердечком!

Жовте сердечко в квіточці справді сяло, мов золоте, а білесенькі пелюсточки блищали, мов срібні.

Білавка була така щаслива, така рада, що й не сказати. Пташка поцілувала її, заспівала їй та й знову знялася до блакитного неба. Добра часина минула, покіль чічка стямилася з такого щастя. Радісно соромливо глянула вона на пишні квітки, що були свідками її щастя — кому ж і зрозуміти його, як не їм? Але тульпани почервоніли з персердя, а півонії просто замалим не луснуть! Добре, що не вміли говорити, а то впалоб від них білавочці! Бідолашна відразу зрозуміла, що вони гніваються, і щиро журилася тим.

Та в ту пору в садок увійшла дівчина з гострим блискучим ножом у руці. Вона підійшла просто до тульпанів

та до півоній і почала зрізувати їх одно за другим. Білавка так і охнула:

— Як страшно! Тепер їм край!

Нарізавши квіток, дівчина пішла, а білавка вже така рада була, що росте в густій траві, де її ніхто не бачив і не помічав. Сонечко зайшло, вона згорнула пелюсточки і заснула; але й у сні їй усе ввижалася люба пташка та ясне сонечко.

II.

Уранці квітка знову розгорнула пелюсточки і простягла їх, як дитина рученята, до ясного сонечка. Тоїж хвилини почувся голос жайворонків; пташка співала, але як же сумно! Бідолашна піймалася в сильце й сиділа тепер у клітці, що висіла край відчиненого вікна. Жайворонок співав про волю, про небесні простори, про свіжі зелені поля, про те, як гарно та весело було літати по волі. Тяжко, тяжко було на серці бідної пташки — вона була в неволі.

Білавка щирим серцем хотілаб допомогти невірльниці, але чим? Вона забула й думати про те, як гарно було навкруги, як любо гріло сонечко, як блищали її срібні пелюсточки; її мучила думка, що вона нічим не могла допомогти бідній пташці.

Коли це із садочка вийшли два хлопчики: в одного в руках був такий самий великий та гострий ніж, як той, що ним дівчина зрізувала тульпани. Хлопці підійшли просто до білавки, а та ніяк не могла зрозуміти, чого їм тут треба.

— Отут можна вирізати гарну дернину нашому жайворонкові, — сказав один хлопець і, глибоко встромивши ніж у землю, почав вирізувати картисту дернину; білавка росла саме посеред неї.

— Зірвімо квіточку! — сказав другий хлопчик і білавка затремтіла зо страху: як-що її зірвуть, то вона вмере, а їй так хотілося жити! Бо тепер же вона могла дістатися до бідного жайворонка.

— Ні, краще нехай лишиться! — сказав перший хлопець. — Так гарніше.

І білавка опинилася у жайворонковій клітці.

Бідний жайворонок голосно нарікав на свою неволю, кидався і бився об залізні kratи в клітці. А бідна білавка не могла розважити його ані словечком. А як їй того хотілося! Так проминув увесь ранок.

— Тут нема води! — жалівся жайворонок. — Вони забули дати мені напиться; пішли і не залишили мені й краплі води. У мене зовсім пересохло у горлочку. Я ввесь горю і мене морозить! Ох, як мені важко дихати! Мені доведеться вмерти, розлучитися з ясним сонечком, із свіжою травицею, з усім Божим світом!

Щоб хоч трохи відволочитися, жайворонок глибоко встромив свій дзьобик у свіжу холодну дернину, побачив білавку, кивнув їй головою і сказав:

— І ти зів'янеш тут, бідна квіточко! Тебе та клаптик зеленої дернини — ось що дали вони мені замість усього Божого світу! Лишенько мое! Ти тільки нагадуєш мені, чого мене позбавлено!

— Чим би мені розважити його! — думала білавка, але не могла ворухнути ні одною пелюсточкою і тільки все дужче і дужче пахла. Жайворонок помітив це і не заняв квіточки, хоч зо спраги повискубував усю травичку.

Ось і вечір прийшов і ніхто так і не приніс бідній пташці води. Тоді вона розпустила свої коротенькі крилечка, затріпала ними і ще кілька разів жалібно запищала:

— Пить! пить!

Потім її головка схилилася на бік і сердечко завмерло з нудьги та муки.

Білавка теж не могла більше згорнути своїх пелюсточок і заснути так, як перше; вона була зовсім недужа.

Що-йно аж другого дня вранці прийшли хлопці і, побачивши мертвого жайворонка, заплакали. Потім викопали йому гарненьку ямку і прикрасили квітками, а самого жайворонка положили в червоненьку коробочку; поховали його пишно.

Дернину з білавою викинено на повний куряви шлях; ніхто й не подумав про квіточку, яка всеж найдужче за всіх любила бідну пташку й усім серцем бажала її розважити.

Г. Андерсен.

Примітка: ¹⁾ рожі.

ТРАВЕНЬ.

- 75. ВЕСНА — ІВАН ФРАНКО.
- 76. ПЕРШИЙ ВЕЛИКДЕНЬ НА ВОЛІ — ІВАН ФРАНКО.
- 77. В СВІТ ЗА ОЧІ — ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА.
- 78. МАЛИЙ МИРОН — ІВАН ФРАНКО.
- 79. ІДИЛЛЯ — ІВАН ФРАНКО.
- 80. НА СТРІЧУ СОНЦЮ ЗОЛОТОМУ — АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
- 81. У ПАСІЦІ — СОФІЯ РУСОВА.
- 82. ЛИС І ВОВЧИЦЯ В КРИНИЦІ — ІВАН ФРАНКО.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

- 83. БРАТ У БРАТА НА ТОМУ СВІТІ — НАРОДНЯ ЛЕГЕНДА.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

75. ВЕСНА.

Весна прийшла. На синьому Дунаї
Сплескала лебединими крильми,
Дунула теплим подихом по краї,
Зломала мости ледові зими,
Підсніжники збудила в голім гаї
І жайворонки вивела з тюрми.
І на Бескид нагнала хмари сині
Й пустила млу на північ по країні.

Махнула раз рожевою рукою:
На ріках трісла крига і сплила.
Махнула знов наміткою тонкою:
Й землі плодюща сила ожила.
І теплий вітер піснею дзвінкою
Загомонів над стріхами села,
Над вежами і мурами й церквами
І в лісі ліг спочити під вершками.

Таємна дрож проходить по природі,
Дождиданка воскресних, світлих днів;
Поглиблюєсь блакить у небозводі,
Круг соняшний тепліше заяснів;
Рожева заграва горить на сході
І ліс безлистий наче потемнів,
Не стогне вже, лиш мельодійно грає,
Базьками лози й иви прибирає.

Іван Франко.

76. ПЕРШИЙ ВЕЛИКДЕНЬ НА ВОЛІ.

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики:
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть.

Як перший раз
„Христос воскрес“ заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: Минуло лихо!

Найзліші вороги прощались,
Всі обнимались, цілувались,
А дзвони дзвонять — не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить що-сили в кожний кут:
„Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“

Ба й дівторá, що в старших баче¹⁾),
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ.
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць²⁾) на землю впала
Уся громада й заспівала
Величній той хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“

Мов грім зарокотіли зраня
Слова високі, звуки втішні.
Але кінець святої пісні
Покрило голосне ридання!

Дармаб і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.

Народ — мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою... Кричить
Усякий на вітання друга:
„Христос воскрес!“

А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве помітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить що-сили: „Тату, тату!“

Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг! Аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!“

Іван Франко.

Примітки: ¹⁾ бачить; ²⁾ навколішки лицем до землі.

77. В СВІТ ЗА ОЧІ.

1.

Ранні зорі серед неба
Мерехтіли,
Як лебеді тиху воду
Сколотили.

Не лебеді злопотіли
Крилоньками:
Виходили бідні люди
З дітоньками.

У незнану вибирались
Сторононьку,
Покидали свою рідну
Родиноньку.

Покидали рідні хати
Без опіки,
Мандрували за далекі
Гори-ріки...

„Може річку глибокую
Переплинем;
А у рідній сторононці
Марно згинем.

Ой, чужая сторононька,
Чужі люди;
Та вже гірше на всім світі
Нам не буде!

Опадають чорні руки
Від роботи;
Марно гинуть наші діти
Попід плоти.

Та не жаль нам працювати,
Горювати;
Аби пальців із голоду
Не глодати!“

2.

Відлітали всі ластівки
Рядочками
Та кликали ластівочку:
„Лети з нами!“

— „Ой, як мені летітоньки
Аж за море,
Коли одно ластівятко
В мене хоре“...

— „Як ти свого ластівятка
Не покинеш,
Ми полетим у вирії,
А ти згинеш!“

— „Почекайте, подружечки,
На тій гильці,
Візьму хоре ластівятко
Я на крильці“...

То не бідна ластівочка
З ластівятком;
Ой, то мати мандрувала
Із дитятком...

Перебрили бідні люди
Через річку;
Дала мати дитиночці
В руку свічку.

Ой, свічечка ледве горить,
Догоряє;
Плаче мати: дитяточко
Умирає.

На дубочку буйне листя
Зашуміло;
Плаче мати: дитяточко
Скостеніло...

— „Розступися, сира земле,
Під ногами,
Візьми мене з дитяточком
Враз до ями!“

Олександр Колесса.

78. МАЛИЙ МИРОН.

I.

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та й ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини і, значиться, яка там будь собі дитина, все вона в нього і золота і розумна і гарна.

Сусіди тихо шептали собі, що Мирон „якесь не таке, як люди“: йде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає голівки з будяків та ластівячого зілля.

Серед інших дітей він несмілий і непроторний, а коли часом і відізветься із чим небудь, то говорить таке, що старші, як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю, — говорить малий Мирон до малого Василя, — ти доки вмієш рахувати?

— Я? А доки маю вміти? Пять, сім, парканацять.

— Парканацять! Ха, ха, ха! А то скільки парканацять!

— Ну, скількиж має бути? Я не знаю!

— Та то ніскільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за жожним разом бучком об землю: один, два, три, чотири...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг, Мирон і не замітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кихикає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близь нього, слухає, слухає...

Мирон дорахував уже до чотириста.

— А ти що робиш? — сказав старий своїм звичайним, трохи носовим голосом.

Малий Мирон аж звергся¹⁾ й обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землицю святу беш, е? Ти не знаєш, що землиця наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перерахував йому рахунок.

— Іди до дому та „Отче наш“ говори, е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! — сказав старий із суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, защо це старий прогнівався й чого хоче від нього.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітистих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насилляє на себе від ніг до голови.

А ще річка, через котру з городу треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, із журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними пліточками, оброслими м'яким, зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка, то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона.

Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшись у високий, зелений косітник²⁾ або між густе, лапасте листя надбережного підбілю. Сидить і вдивлюється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що

час до часу вилазять зі своїх печер або випливають з глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистобурчують свою тупу, вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря та й утікають, чим борше, в свою криївку, немов би закуштували не знати якої присмаки.

А тимчасом сонце жарить з безхмарного, темно-блакитного неба, гріє Миронові плечі й усе тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися.

— От сонічко, чому воно таке невеличке, а татуньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лиш стільки видно!

Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба, а як же воно? Сходить — там дірка мала; заходить — то й там дірка. Хібаж дірка разом із сонцем по небі ходить?

Це не може йому поміститися в голові і він обіцяє собі, що скоро до дому, то зараз запитається татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана.

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мати кличе.

Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, щоб перейти через річку, та й нараз зупинився.

Багато разів уже він переходив через річку та й нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв якраз проти сонця і, дивлячися у воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пачосів водоросту — одну бездонну глибоку синяву.

Він не знав ще, що це небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як же тут іти в таку глибіню? І відки вона взялася нараз? Він став і почав уважно розглядати глибіню. Усе однаково. Він присів. Однаково, — тільки при беріжку видно знайомі камінчики та й чути звичайний любий журкіт води на броді.

Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем; глибінь щезла, брід плиткий, як був. Це відкриття і втішило й здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуючи і втішаючися дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючися, то повертаючися над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося, що ось-ось серед плиткого, камінчастого броду земля розскочиться і розкриється бездонна, блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в ній, мов трісочка, кинена в глибоку темну криницю. І, хто знає, як довго був би він стояв над бродом, як би не був надійшов сусід Мартин, що з вилами і граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе тебе. Чому не йдеш до дому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адить! — і він показав бездонну синяву у воді. Мартин не порозумів.

— Ну, та чого тут боятися? Адже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон. — А от яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь, — сказав Мартин і, як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона, і він перейшов через воду й побіг горі огородам до дому.

— Який це дурний хлопець! Пять літ має і ще броду боїться, — пробовкнув сусід і пішов до сіна.

III.

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться „дідів у кутах“, то є тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від сажі, боїться грубої деревляної клюки, вбитої у віконце, що в повалі³⁾ для пропускання диму від скипок, якими світять зимою.

Мирон лишається на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичок, що на дривітні, або й так собі лежати на приспі та гратися на сонці, та слухати цвіркоту горобців на яблуньках, та дивитися на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов хмарка набігає — це думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе бачить? І небо і землю і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні звідти. — Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я то чую?

Йому здається, що все те чоловік діє ротом і бачить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може ні? Може очима?

Зажмурює очі. Ось, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? Знов рознімає й затулює рот — чути! Далі очі — все чути.. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз — те саме.

— Що це таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знає вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже.

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили жінці на полудне, він, підскакуючи, біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима бачить.

По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати, гостро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою:

— Йди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить! Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, але все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз? Таж чоловік усе чує вухами і шум і кудкудакання.

— А чому ж не чує разом? Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум? — запитав малий. — От попробуйте сами! — І він справді для перекони заткав собі вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

IV.

А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити та й годі. Що тільки, бувало, скаже, все якось не таке, як треба, все мати або хто будь інший каже йому:

— Та чому ти, тумане вісімнадцятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

І що вже бідний Мирон не намучився, щоб вимислити, а потім сказати щось розумного, — ні, не можна та й годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді довкола великого стільця насеред хати. Мати подає капусту. Капуста добра, із салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже.

Ні звідси, ні звідти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварить. Що би тут сказати?

І малий Мирон починає мислити. Ложка, як ніс її від рота до миски, так таки застигла в повітрі враз із рукою. Очі недвижно вперлися в пустий простір, а далі мимовільно зупинилися на образі Матери Божої, що висів на стіні, губи тільки рушаються, мов щось шепчуть.

Слуги побачили це, звернулися поміж собою, трутили одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана:

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

— Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому то свята Матінка дивиться, дивиться, а капусти не їсть?..

Бідний Мирон, хоч і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може длятого, що його насилу заставляли думати „так, як люди“.

Сміх, регіт, звичайна нагана матери враз із „туманом вісімнадцятим“, — бідний Мирон заплакав.

— Та щож, коли я не вмію мислити так, як люди! — сказав він, обтираючи сльози.

Бідний малий Мирон!

Іван Франко.

Примітки: ¹⁾ кинувся; ²⁾ шувар; ³⁾ стелі.

79. ІДИЛЛЯ.

I.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравшись за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім¹⁾ капелюсі.

А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен, оченята,
Мов вуглики жарілися і живо
Все бігало кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підійнятій

Знать кілька бульб²⁾ печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.

Не радо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирався,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

II.

— „Встидайся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїться!
Чого боятись тут? Як я тобі кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На цей горбок, а відтам Діл³⁾ близенько,
А там Ділом угору, та все вгору,
Аж на сам верх! Та й годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!.. крикнем: „У!“
Та й просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо,
Тихенько аж до вечора пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А-то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо,
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що-вечір браму батькові й що-рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько.

Прокрадемося, та й шусть, і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає багато
Всього, про що лиш будемо просити.
Ану, про що би ти просив?“

III.

Поглянув

На неї хлопець, палець впхав до уст
Та й каже:

— „Мозеб ліпшого коня?“ —

— „Ха, ха, ха, ха!“ — дівча зареготалось.

— „Ну, сюз, то мозе капелюх новий?“

— „Проси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!“

— „Сцо таке?“

— „Ага, не скажу!“

— „Ну, скажи, а то
Заплачу!“

— „Овва, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою.“

— „Ну, а цомуз не сказес?“

— „Знаєш, ти

Дурний! Мені бабуся говорили,

Що в неї яблучка є золоті.

Кому вона те яблучко дарує,

То той весь вік щасливий і здоров,

І гарний-гарний буде, всім на диво.

Але ті яблучка лиш для дівчат.“

— „Я хоцу яблучка!“ — заплакав хлопець.

— „Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.

А як по яблучку таким дістанем,

То вернемо додому і нікому

Не скажемо. Не скажеш?“

— „Ні, не сказу.“

— „Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?“

— „А так“, — рік хлопець. І пішли.

IV.

Пройшло чимало літ від того дня.
Далеко над сподівання дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонішних палат. І трави й ниви,
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах.

Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця його.
Щебетання її веселе, любе,
І усміх, і надія невгасима.
Це та жива струя, що вяже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.

І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом багатолюдним
Посеред тиску, свару й товквітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкращий скарб.
Минає їх гордий, надутый дурень,
І розсмієсь; мина' пишній вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напитися, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.

Вониж, побравши за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

Іван Франко.

Примітки: ¹⁾ суконнім; ²⁾ картопель; ³⁾ гірський хребет у Карпатах біля Нагуєвич, звідки родом Франко.

80. НА СТРІЧУ СОНЦЮ ЗОЛОТОМУ.

Маленьке хлопя вийшло із села й пустилося у мандрівку до тих стовпів, що підпирають небо, щоб бачити, як вертатиме на ніч сонце відпочивати.

І далеко вже за селом, за могилою зустрічають хлопчину чумаки, розпитують, хто він і звідки, і забирають із собою та привозять назад до батьків.

Маленький хлопчик і дівчинка побралися за руки й пішли до залізних стовпів, що підпирають небо...

Йшли в надії, що дійдуть до соняшних палат, де живе гарна панна, сонцева донька, що відчиняє що-дня своєму батькові вранці й увечері браму, як сонце виїздить на небо й як вертає до хати на нічний відпочинок.

Ішли й раділи, що та гарна панна любить дітей і обдарує їх золотими яблучками.

Мандрував маленькою дитиною Тарас Шевченко до стовпів, що підпирають небо.

Мандрував і Іван Франко маленьким хлопчиком до соняшних палат...

Мандрують до сонця, до соняшних палат, великі українські поети, щоб набратися від сонця його соняшного блиску, його золотого розкішного сяйва...

Мандрують усі визначні люди на стрічу сонцю золотому.

І вертають із своєї мандрівки до тих залізних стовпів, з молодечої мандрівки до стовпів, що в уяві дитини, підпирають небо.

Приносить із своєї мандрівки до сонця Тарас Шевченко любов до своїх закріпощених братів. Ціле своє життя накликає він українських панів, щоб визволювали з ярма кріпацтва українських селян. І всю українську громаду він накликає, щоб любили свого найменшого брата — селянина й робітника, що працює в кріпацькому ярмі на панських ланах...

Приносить із своєї мандрівки до соняшних палат Іван Фр́анко золоте яблуко любови до поневолених робітників-каменярів. Стає сам з ними до праці. Приковує себе ураз із іншими робітниками до скелі й лупає ціле своє життя скелю темноти, ненависти, злоби, щоб викувати добро і щастя для всіх людей... Працює все своє життя для викування щастя, яке має прийти для інших людей аж після його смерті й після смерті таких самих, як він...

Приносять із соняшних палат обидва — Шевченко й Фр́анко — велику любов до поневолених чужою кривдою робітних людей: Шевченко — любов до закріпощених селян, Фр́анко — любов до трудових селян і робітників...

Усіми своїми творами вчать нас любити тих людей, що в праці й у поті чола проводять своє життя...

Антін Крушельницький.

81. У ПАСІЦІ.

I.

Діти опинилися з тіткою Галею в полі.

З одного боку дороги простягалося жовте-золоте жито і тихо розмовляло з вітром своїми, вже повними, колосками. З другого боку біліла гречка й усе повітря було напоєне її чудовим ароматом¹⁾. Серед буйного жита де-не-де червоніли гарні пишні маки, місцями виглядали блакитні волошки²⁾.

Високо в повітрі пролетів шуліка³⁾, пильно вдивляючися в жито; він хотів злапати в ньому або куріпочку⁴⁾ або перепілочку. Голосно дзвеніли десь угорі пісні жайворонків. Побачивши свого ворога — шуліку, вони зараз падали долі й заховувалися по своїх гніздах.

На тому боці поля, на невеличкому узгір'ї, біліла хата діда-пасічника. Чути було гомін бджіл. Вони гуділи над гречкою, яку вони люблять над усі інші рослини.

Гарно було навкруги: Олі хотілося нарвати маків, волошок, кукіля із жита; але тітка Галя підгонювала дітей скоріш уперед.

— Уже не рано, — казала вона, — а в діда напевно нас затримають...

Уже почули наших мандрівців величезні вартіві пси за брамою і голосно загавкали. Діти боязко тулилися до тітки Галі.

— Не бійтеся, діти, всі пси на ланцюгах, — заспокоювала вона, відчиняючи фіртку в двір. — Їх лише вночі спускають з ланцюгів, щоб вартували коло пасіки.

Назустріч нашим мандрівцям вибігла невисока дівчина й, заспокоюючи собак, провела тітку Галю й дітей просто до діда Панаса. Він сидів коло столу під рясною старою липою, тільки-що скінчив обідати.

Дід Панас дуже ласкаво привітав гостей. Не запрошуючи до хати, він посадив усіх довкола столу. Дівчина принесла молока, сира, меду і житний пиріг. Діти соромливо поглядали на тітку Галю, а дід клав їм у миски, наливав у склянки, нікого не питаючи: запрошував так гостинно, що не можна було відмовлятися.

Мед на білій тарілці здавався шматком золота і діти дивувалися, якої правильної форми була кожна клітинка в білявих воскових щільниках.

Дід жив самотно і дуже радів, коли до нього заходили сусіди. Паню Галю він особливо поважав, бо вона лікувала всякі його старечі хвороби. Дід був балакучий: радій був розказати про всякі пригоди із свого щоденного життя. Він з великою приємністю пішов показати дітям свою милу пасіку, що стояла на краю гречаного поля. До неї йшла стежка згори між ліщиною.

— Діти, бачите? скоро горіхи будуть! — сказав дід, нахиляючи гильку. — Тепер не рвіть, бо в них ще нічого нема, а тижнів через три приходіть і рвіть собі, скільки хочете. Ну, ось і мої доньки гудуть. Бачите, яка моя пасіка: небагато уликів, а меду досить дають мої невтомні робітниці. Ви тільки коло мене держіться, діти, бо мене вони знають і не кусають.

І справді, маленька, чорна, блискуча, мов шовкова, із золотим рудим волоссям, бджола спокійно лазила по одязі

свого господаря. Крила в неї досить довгі; на задніх ніжках наче кошичок, куди вона збирає порошок з квіток.

II.

— Треба вам, дітоньки, розповісти, в яке гарне царство-господарство ви увійшли, — весело балакав дід. — Тут і цариця є і слуги, які їй добре служать. Є й трутні, що ні за яку роботу не беруться, тільки так неробами увесь вік і живуть. Гляньте, як робітниця працює.

Дід нахилився над гречкою, де на білорожевій квітці сиділа золотиста бджілка:

— Усю пиргу бджола забирає волохатими частинами тіла, головою та грудьми. З них вона лапками збирає порошок і перекидає його на задні ніжки. Там иноді набирається у бджоли стільки того порошку, що в неї наче штанці утворюються на задніх ніжках.

Дід наказав якомусь хлопчикові, щоб приніс йому ніж і миску. Він хотів урізати для пані Галі найкращого щільникового меду. А тимчасом посадив коло себе на травичку своїх дорогих гостей і оповідав їм, як живуть бджоли по уликах.

— Майже в кожному улику, — оповідав дід Панас, — живе десять до трицять тисяч бджіл і в кожному є одна цариця-мати; вона нічого не робить, тільки несе яйця. На зріст вона більша від робітниць, але не має жадного знаряддя для праці. Розкладає вона яйця по одному в кожную воскову клітку і може відразу понакладати їх до тисяч двісті. Її дуже шанують в улику, пілкуються нею й годують її медом просто з рота в рот.

Трутні теж нічого не роблять; вони навіть жала не мають.

Уся робота на робітницях; вони метушаться цілий день. Зранку летять на квітки, перелітають з одної на другу, збирають порошок, набирають солодкого соку. Наймолодші бджілки готують віск, старші вигодовують дітей.

У робітниці черевце складається з кількох члеників, які трохи один на другий насунуті; у тих фалдах утворю-

ється віск: він виступає як піт на шкірі і збирається негрубою верствою. Бджола збирає його потім із себе щітками своїх ніг.

З воску бджоли будують свої клітки — шестистінні призмочки, такі дивно однакові. Одна з другою звязані; так і висять вони в уликах. Між щільниками залишені немов шляхи, що дають доступ до кліток щільників. По тих вулицях пролітають робітниці і заглядають то в ті щільники, де є пусті клітки, щоб покласти туди меду, то в другі щільники, щоб погодувати малих, себто ті личинки, що там живуть.

— Щоб побудувати щільник, — оповідав дід Панас далі, — робітниця збирає із свого черевця віск щіточками своїх ніжок, бере його в рот, трохи поже щелепами, потім витягне, скатає його, знову витягне й увесь час змочує той шматочок слиною — від того він стає м'який. Робітниця накладає його шматок за шматком і пильнує добре, чи рівно накладено. Де що є зайвого, вона відкусує і вирівнює всі стінки клітки так, що вони стають рівнесенькі і ніде нема жадної відміни від загальної форми.

Коли за ту роботу береться молода бджілка вперше, старші їй допомагають, учать її.

Тисячі робітниць іноді за день вибудують цілий щільник у 2—3 дециметри завдовжки. Клітки в щільниках мають різне призначення: в одних закладають мед на запас, неначе запасні магазини; а інші — то хатки, де живуть молоді.

III.

— Ось зараз я вам ті щільники покажу, — сказав дід Панас, беручи ніж і наближаючися до одного улика.

Але Оля дуже цікавилася, як саме мед виробляється.

— Що-до меду, — усміхався дід, — то ось, бачиш, бджілка все влізає в квітку, запускає туди свій ссавчик, висмоктує солодкий сок і наповнює ним своє воло. Разом з тим вона хапає в рот і квітковий пилок, який пристає до волосся бджоли та до ямок її ніжок. Вона хоче як найбільш донести його додому. Ось уже вся вона навантажена:

і на тілі й на ніжках є в неї й порошу й солодкого соку до-
сить, час додому вертати.

— Ось вона влетіла в улик. Коли їй пощастить зараз зу-
стрінути царицю, вона їй із свого роту дає найсвіжішого
меду. Після цього вона шукає порожньої клітки. Вкладає
в неї свою голову, витягає свій хоботик і випльовує в клітку
мед, себто той солодкий сок квітки, який перемішався
з пилком і в шлунку переробився в справжній мед.

Бджола ніколи не виплює всього меду в одну порожню
клітку: вона ще мусить нагодувати ним малих, а частину
і сама зїсть: праця вимагає, щоб вона себе відживлювала
як найкраще.

Бджола добре знає, що не весь час стоїть гарна година
і не цілий рік пишаються квітки на полі. Через те вона ви-
робляє чимало запасу і повну клітку закриває покриткою
з воску.

Своїх малих бджоли зразу не годують медом, тільки
якимсь прозорим плином без усякого смаку. Що-йно старші
личинки одержують мед.

— А личинки ростуть скоріш за тебе, — жартував дід
з Олею. — Шість днів проживе, нагодується і стає з неї
лялька,⁵⁾ що лежить у клітці, мов нежива, вся обмотана
павутинням. За 12 днів вона роздирає його і вилітає вже
справжньою бджолою. Зараз висушує вона свої вогкі
крильця, обчищує тіло і летить на роботу слідом за своїми
колишніми няньками.

Але не так то просто йде з тими личинками, яких ро-
бітниці найкраще годували: з них виходить велика, пишна,
молода цариця.

Тут і настає біда. Стара цариця страшенно заздрісна:
вона не хоче мати суперниці в своєму царстві. Злісно на-
кидається вона на молоду царицю, рада її знищити, але
робітниці боронять молоду.

Тоді стара цариця-мати збирає своїх прихильниць,
старших робітниць і вилітає разом з ними з рідного улика.
Вони страшенно хвилюються, гудуть і, держачись одна за

другу, причеплюються до найближчого дерева чи до стіни одним живим кублом.

— На той час, — мовить далі дід Панас, — у мене, як у всякого пасічника, наготовлено нового улика. Ми забираємо той рій схвильованих бджіл і скидаємо його в улик. Там вони зараз приймаються за роботу: ліплять щільники, призбирують мед, готують матку, взагалі починають старе життя в новому улику.

Слідом за першою царицею з ляльок виходять і інші молоді цариці. Робітниці знову поділяються і днів через 3, 7, 9 вилітають нові рої, але що-раз слабші. Не обходиться притім і без боротьби і за час роїв завжди буває кілька жертв, себто убитих бджіл.

IV.

— А що вони робилиб, як би їм не наготовити нового улика? — спитала Оля, найстарша і найрозумніша з дітей. Вона так пильно прислухалася до оповідання діда Панаса.

— Ну, щож? Вони всі роєм улізлиб у якенебудь дупло, або в щілину між каміння і там почалиб свою роботу. Але такі рої майже завжди в-осени або зимою загивають або зовсім дичавіють.

Для нас, пасічників, кожний рій — прибуток; і ми все пильно стежимо, коли в старому улику починається розруха. Всі бджоли тоді голосно гудуть, а цариця то — мов у трубу трубить: такі згуки подає. Іноді рій збирається в десять до п'ятнадцять тисяч бджіл.

— Коли все впорядковано, так уже вкінці літа виникають у середині улика нові події. Молода цариця-мати поклала вже яйця і трутні стають непотрібні. Робітниці не хочуть їх тоді більше годувати.

Літо кінчається, квітки зникають, що-дня важче стає набирати пирги та соку з квіток. Тяжко всіх нагодувати. Отож робітниці накидаються на трутнів, тих лежибоків, що нічого не роблять. Вони заганняють їх у далекі кутки улика і там їх убивають своїми жалами або витягають їх

геть з улика і не дають їм жадного харчу. Взагалі всякими засобами їх винищують.

— А як жеж зимою живуть бджоли? — запитала Оля.

— Годуються своїми запасами, — відказав дід. — Ми заносимо улики в такі більш-менш теплі хліви, а бджоли в них, щоб тепліш було, сидять щільно одна коло другої і гріються. А самі — наче непритомні. Як холодна зима, вони більш їдять; а як дуже теплий видається день, то де-яка й вилетить, трохи політає на сонечку та й додому.

Так то, дітоньки, гарні мої бджілки! Дай Бог, щоб і люди були такі роботящі, як вони! Ну, а що вони жалять болюче, то такими вже їх Бог зробив, — докінчив дід, накладаючи повне горнятко медом.

Пані Галя подякувала дідові і завернула з дітьми додому.

Софія Русова.

Примітки: ¹⁾ запахом; ²⁾ блавати; ³⁾ яструб; ⁴⁾ куропатву; ⁵⁾ кукла.

82. ЛИС І ВОВЧИЦЯ В КРИНИЦІ.

При цимброваній криниці
Висіли два ведра з криці
На валу на ланцюзі.

Лис води хотів напиться —
Скік в ведро, щоб вниз спу-
/ститься;

Другеж звисло на версі.

Ну, пе воду і смакує
І нараз собі міркує:
„Боже, щож це я вчинив!
Вниз я зіхав, але вгору
Хтож мене підтягне в пору?“
Бідний з жаху аж завив.

Требаж тій біді лучиться,
Щоб той плач його вовчиця
Вчула, йдучи беріжком.
До криниці зазирає:
„Лисе, що там є?“ — питає
Своїм ніжним голоском.

Лис мій сквапно забалакав:

„Ах, тітусю, риби, раків
В тій криниці осьде гук!

Пів години тут лапаю,
Пів ведра вже ось їх маю
/ститься; Та й наївсь, неначе струк!“

Ну, а це вже вам не тайно,
Що вовчиця, як звичайно,
Страх голодная була.
Як про рибу й раків вчула,
Зараз у ведро стрибнула
Та й з ним шусть! униз пішла.

Вниз пішло ведро вовчиці,
Вверх пішло зо дна криниці
Те ведро, де лис сидів.

„Ну, тітусю, будь здорова!
Я спішу до Магерова!“ —
Крикнув лис, як вверх летів.

„Славну ти вдала драбину: Риб там не знайдеш, небого;
Я йду вгору, ти в долину; Та подумать можна довго,
Так то в світі все ведесь. Як дістаться вгору днесь!“

Іван Франко.

ДОМОВЕ ЧИТАННЯ:

83. БРАТ У БРАТА НА ТОМУ СВІТІ.

Давно це діялося, дуже давно й не деінде, а в нашій таки землі: жили собі два рідні брати, Остап та Іван. Жили вони на одному батьківському ґрунті і дуже поважали і любили один одного — жили, як один. Алеж тяжка панська праця¹⁾ та надокучливі сіпаки-есаули не давали їм жити людському: як день божий, так і на працю, як день божий, так і тіпають.

Не видержав старший брат Остап такого тяжкого життя — вмер бідолаха. Поховали його, як слід, по закону. Зостався на все дворище господарем менший брат Іван. Тяжко йому самому приходитьсь: сумує, бувало, та вбивається за Остапом. Та що вдієш? Така вже божя воля. Живе ото собі Іван сам один та сльози лле бідолаха. Світ йому немилий, сум серце шматує через таке пекельне життя, нема йому щирої порадоньки ні від кого.

Одного разу сидить він отак за столом, схиливши голову на руки, сумує й думає: що робити і чим собі життя забогарадити?²⁾

— А дай, — думає, — одружуся! Хоч одна душа буде рідна.

Отак він поміркував собі та й заслав старостів до якоїсь убогої, алеж із чесного роду, сирітки. Сирітка згодилася піти за нього заміж і подавала рушники. Все вже було поладжено на весілля.

У суботу перед вечером, поки ще молода бігала з дружками по рідні та кликала на весілля, Іванові спало на думку піти до брата Остапа на гробовище і покликати його на весілля. Пішов ото він на гробовище та й узяв із собою жолудя, щоб посадити його коло братового гробка на спо-

мин про своє весілля. Дійшов він до гробовища, здійняв шапку, перехрестився і пішов просто до гробка, де похований був Остап. Перехрестився й тут і посадив жолудя в ноги; далі підійшов до возголова³⁾ і зтиха промовив, заливаючися слізьми:

— Брате мій єдиний, прошу тебе на весілля до себе. Обридло вже жити самотнім, безрідним бурлакою⁴⁾.

Тільки промовив ці слова, як гріб розкрився й Іван побачив там свого брата Остапа.

— Йди сюди, брате! — промовив до нього Остап, — та побалакаємо трохи.

Увійшов Іван до Остапа в гріб і слідком за ним земля заступилася. Озирнувся Іван навкруги себе і йому яснінько стало, що Остап не в труні лежить, а живе собі, мов чернець той у келії⁵⁾. Засвітив Остап свічку воскову, посідали обидва коло столу та й почали розпитувати один одного, як кому живеться. Розказав Іван Остапові, яке то пекельне його і людське життя на білому світі. Довго слухав Остап оповіди братової та все кивав головою. А як уже Іван перестав говорити, брат йому й каже:

— Нікчемне, неправдиве ваше життя на білому світі! По-божому не так требаб жити. Ось послухай краще, як у нас тут живуть та як повинні й ви жити.

Узяв Остап з полицки якусь грубу, дуже грубу книгу та й почав її читати. І — Господи! Як то там гарно воно пише: „Один одного любить, один одному допомагає; ні багатих ні вбогих, ні дужих ні слабих тут нема — всі рівні, всі братами називаються...“ І ще багацько-багацько дечого звідти він вичитував. Читає він цю книгу, а Іван — не кажи, що заслухався, а й відірватися ніяк не може.

Згоріла одна свічечка, Остап засвітив другу та й знов до читання взявся. Згоріла й друга свічечка, а Остап і питає Йвана:

— Чи не час тобі йти вже до господи?

— Ні, брате, послухаю ще хоч трохи твоєї книги, хай хоч здається мені, що я живу між цими добрими людьми й на цьому світі.

Догоріла й третя свічечка, а Остап усе читає. Підійнявся Іван із стільчика, вклонився Остапові та й каже:

— Слухав би без перестану, брате, твого читання, алеж час мені й до господи вибиратися, бо там мене дожидають.

Попрощався Іван з Остапом, земля розступилася й Іван вийшов на землю. Не встиг він і назад озирнутися, а замість тих дверей, що з них виходив він, тільки гробок стояв. Подивився Іван навкруги себе і помітив, що в ногах братового гробка лежить здоровенний і грубезний, уже трухлявий⁶⁾ дуб.

— Ото диво! — подумав Іван. — Ішов сюди, дуба не було, а тепер он який лежить! Хто це привіз його сюди?

Роздивився краще, аж і пень із цього дуба ще стирчить у ногах Остапового гробка.

— Чи не з того жолудя цей дуб, що я посадив оце вчора, як приходив просити Остапа на весілля? — подумав знов Іван.

Подумав отак Іван, подумав, подивився та й пішов до господи. Ідучи додому, дивився він навкруги себе і знов дивувався: Що це таке, мов не те село стало — нічого й нікого не пізнає!

Дійшов Іван до свого двору, зирнув — і тут щось не так: Те місце, де був його двір, алеж не та хата, не ті повітки і не ті люди тут живуть, яких він лишав, ідучи до брата. Вийшли з хати якісь чужі, незнайомі люди та й питають Івана:

— Чого треба?

— Як то чого треба? Аджеж це мій двір, моя батьківщина! Хіба забули, що я вчора увечері ходив до брата на гробки просити до себе на весілля? Хіба вже забули про мене, про Івана?

Дивляться люди на Івана та й дивуються з його речей:

— Та що це ти нам, чоловіче добрий, голову морочиш? Було це колись, розказують старі люди, що брат брата ходив на гробки просити до себе на весілля, алеж тому вже мабуть більш трьох сотень літ минуло, як те діялося. Сха-

менися, чоловіче добрий, бо з тебе все село буде сміятися, коли будеш таке плескати, — кажуть Іванові люди.

Почав Іван ще казати людям цим, що це його дворище з діда-прадіда і що він тільки вчора ходив на гробовище покликати брата на весілля. Алеж куди тобі, сміються з Івана всі, мов з божевільного.

Покрутився отак Іван — нема йому пристановища, ніхто його не приймає. І пішов він знов на гробовище до брата.

— Пусти, брате, знов до себе, бо на цьому білому світі нема вже мені місця — ніхто вже мене не приймає!

І знов розступилася земля над труною Остаповою. Увійшов туди Іван, земля заступилася — і з того часу вже ніхто й ніколи не бачив Івана на білому світі.

Кажуть, що ото, скільки свічечок згоріло, поки читав Остап у келії ту книгу, стільки по сто років минуло з того часу, як Іван до брата прийшов. А дуб, що лежав уже трухлявий коло гробка Остапового, то з того самого жолудя, що Іван посадив там, як приходив кликати Остапа до себе на весілля.

Народня легенда.

Примітки: ¹⁾ панщина; ²⁾ чим собі в життю допомгти (Бога ради); ³⁾ горішня частина могилки, де голова мерця; ⁴⁾ чоловік, що не має рідні і живе сам собі на світі (звичайно не має своєї хати); ⁵⁾ чернеча кімната, в якій чернець живе сам один без товариства; ⁶⁾ порохनावий.

ЧЕРВЕНЬ.

84. НА ЗУСТРІЧ ВОЛІ — ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
85. ЗОРІ — БОРИС ГРІНЧЕНКО.
86. ЛЮДИ — АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
87. СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ НА МАКІВЦІ — ЛУКИН ПЕТРІВ.
88. БРАТИ — ОСИП МАКОВЕЙ.
89. ЧЕРВОНА КАЛИНО! — ІВАН ФРАНКО.
90. ЛЕБІДЬ — О. ОЛЕСЬ.
91. ХОРОБІСТЬ ЦЯПКИ — СТРИЛЕЦЬКА СМІХОВИНКА.
92. НА ПРОШІ У КИЇВІ — ПАНТАЛЕЙМОН КУЛІШ.
93. У ЖНИВА — БОГДАН ЛЕПКИЙ.

ШКІЛЬНЕ ЧИТАННЯ:

84. НА ЗУСТРІЧ ВОЛІ!

Тісно вже у лавці,
Тісно в клясі нам!...

Хлопці-кучерявці
Спогадам-думкам

Ми даємо волю,
Линем в поле ми,
Вільну чуєм долю
Повними грудьми.

Червень же довгенький,
Щоб скінчився він!
Хлопець молоденький
Вільних жду хвилин!
Волі! Волі! Волі!
Плигнути в поля!
Стрибати в сваволі,
Хай тремтить земля!

Виводити танки
Молоді, буйні,
Зустрічать світанки
Світлі, осяйні!

Тісно вже у лавці,
Волі ждемо всі...
Погулять по травці,
Походить в росі —
Кожному у мрії
Мріється тихцем,
Кожний жде в надії
З радісним лицем...

Як прийдеж останній
Жданий день шкільний,
Буде на розстанні
Устиск рук сильний

В даль нас провозжати
Всіх до рідних стріх...

Вдомаж — сіножаті,
Поле, співи, сміх...

Вдома стиглі вишні,
Мотилі в садках,

Друзі всі колишні
В полі при снопах!
Риби у ставочку,
Вудочки давні...

В клясі — в холодочку
Маряться мені...

Іван Крушельницький.

85. ЗОРІ.

Мамо люба, глянь, як сяють
Ясно зорі золоті!
Кажуть люди: То не зорі,
Сяють душі то святі.

Кажуть: Хто у нас на світі
Вік свій праведно прожив,
Хто умів людей любити,
Зла нікому не робив,

Бог того послав на небо
Ясно зіркою сиять...
Правда, мамо? — то все душі,
А не зорі там горять!

Так навчиж мене, голубко,
Щоб і я так прожила:
Щоб добро робити вміла
І робить не вміла зла.

Борис Грінченко.

86. ЛЮДИ.

Привезли з боєвої лінії поранених. Сотки, тисячі їх везли.

Страшний був бій. Сорок вісім годин не вмовкав гуркіт гармат, тих страшних убійчих машин. Сорок вісім годин без упину тріскали що-хвилини десятки шрапнелів над головами десятків тисяч людей. А тут і там розсаджував землю гранат, присипаючи в живому гробі свої жертви.

Страшний був бій, невиданий, нечуваний!... Сотки, тисячі везено ранених. Привезено їх з боєвої лінії.

У голові чиниться дивний заколот від самого погляду на безкраї ряди возів прикритих полотном, на якому по обох боках видніє червоний хрест.

Ідуть без кінця валки самих найтяжче ранених.

А скільки то їхало, по десять і більше, на довгих драбинястих возах із попереязуваними головами, руками, ногами...

Того не перечислиш, не збагнеш...

А там далі починається піша мандрівка легко ранених. Шкутильгають на палицях з підбитими ногами, держаться попід руки, ведуть одні других. Хто з них кого веде, не знати.

Коло „полевої харчівні“ на вулиці, по ровах, по хідниках, на базарі — як комашні тих учорашніх героїв, сьогодні знесилених старців. Ждуть своєї черги, поки не дістануть теплої страви, і потім у дорогу, щоб опинитися як найдалі від боевої лінії.

В рові, опершися о пліт, лежить ранений мадяр. Коло нього приляк салдат москаль і голить його.

Зір у нього натужений. Він водить обережно бритвою, щоб не затяти лица. Здається, в житті не голив він нікого з такою увагою, як оцього вчорашнього свого запеклого ворога.

І не сам він його голить. Десятки очей салдатів, які лежать довкола цієї пари, слідкують обережно за кожним порухом бритви. Чує їх погляд на своїй руці майстер і дух у собі спирає, щоб не стягти на себе їх проккону.

Він був наче той жрець, що приступив до найсвятішого жертвенного обряду. Тільки чути дотик бритви до твердого заросту. Тільки стримувані віддихи приглядачів чуєш.

А очі мадяра дивляться з невисловеною подякою в натужене лице москаля.

А стоялиж два ті вояки недавно один проти другого у ворожих окопах. Страшний рев гармат ще напевно не замовк у їх ухах...

Антін Крушельницький.

87. СІЧОВІ СТІЛЬЦІ НА МАКІВЦІ.

(Оповідання гуцула).

I.

В світлу середу по Великодні 1915. року відійшли ми із Вапнярки¹⁾ увечері. Було нас багато. В Рожанці коло

Славська зробили з нас три сотні. Там ми вчилися ще по-верх тижня і мешкали в бараках.

Раз, як ми були на вправах і крикнули собі на одній горі під лісом „гурра“, зачули це москалі і вдарили гранатом. Наш підхорунжий, котрого ми кликали „батьком“, бо він був старший від нас і вправляв нас, казав нам розскочитися. Ми розскочилися і на місце, де ми стояли, впав другий гранат. Ми вже передтим чули, як стріляють, і так звикли до того в Рожанці, що тепер нічого собі не робили із стрілянини.

За кілька днів зполудня пішли ми всі до села Головецька. Зайшли ми там уночі. Москалі метали світло на ліс, а наш „батько“ казав нам стояти тихо, щоб нас москалі не бачили. Ми замешкали по хатах і стайнях і були там з тиждень та й далі вправляли.

Звідти пішли ми на Маківку в шанці²⁾. Та гора таки над самим Головецьком. Село держиться з нею так, що тут село, а тут зараз на схід від нього ліс на Маківці. Ми застали на Маківці вже наших стрільців і малярів у розстрільний.

На Маківку прийшли ми рано дня 27. квітня. Той день запам'ятав я тому, бо на другий день 28. квітня мене ранили в битві на Маківці.

II.

Ми пройшли якусь річку, що пливе через село, і пішли в готові вже шанці на горі Маківці в лісі. В тих шанцях не було нікого. Шанців було багато; зверху всі були покривані таким грубим деревом, що шрапнелів не було чого боятися. Ми розложилися четами по шанцях, посідали в них на землю і кріси тримали коло себе. Сиділи ми близько один коло другого, рамя об рамя.

Ще як тільки ми перейшли були річку і йшли на Маківку, почали на нас москалі стріляти з ручних крісів. Кулі „пенькотіли“ коло нас, але нікого не збавили. Як ми зайшли вже в шанці, почали москалі бити гранатами і сильно били цілий день аж до вечора, поки не смерклося.

Увечері трапили в наш рів, але не в середину, тільки в бік. Гранат тріс коло нас із великим гуком і блеском, зламав дві грубі смереки, що повалилися попри сам шанець, зранив чотирьох наших стрільців, а на мене кинув стільки глини, що я впрів під нею. Виліз я зпід неї і почув піт на всьому тілі. Ранені кричали. Надбігли два наші старшини, забандажували ранених, а вісім стрільців винесло їх з нашого шанця і понесли їх до села. Було це вночі.

Ми трохи вснули і спали до опівночі. Тоді прийшов десятник і збудив нашу чету та й випровадив нас за шанець, де ми розпустилися в розстрільну.

Темно було зовсім і на небі хмарно.

Москалі йшли приступом на Маківку і наша чета йшла підпирати наше праве крило. Ми чули, як ізза потічка з другої гори сипали москалі скорострілами і стріляли крісами; крізь темряву видно було на їх горі блеск.

Ту гору, на котрій стояли москалі, запримітив я був ще за дня передтим. Ми підсувалися до вищих шанців, щоб з них стріляти на москалів. Ішли ми хильцем, бо москалі нас обсвічували. Як тільки впало на нас світло, ми лягали й ховали голови під коріння. А кулі „чъовкали“ нам понад голови. Як москалі перестали обсвічувати, ми знов сунули до шанців. І дійшли ми до них та й на черевах всунулися в них докопаними рівцями.

III.

Застали ми в тих шанцях угорське військо і болото. Видно було сильні свіжі сліди гранатів, але трупів уже не було, бо їх винесли.

Ми розложилися поміж військо. Деякі угорські жовніри заговорили до нас по-нашому, а деякі не вміли.

Тут отримали ми приказ: „Скоро стріляй! на ліво!“ І ми стріляли, сипали, як із скорострілу, бо нас було густо, а крім того був праворуч і наш правдивий скоростріл. Москалі стріляли з долини крісами і скорострілами, а від сходу, зза сусідної гори Кливи, били на наші шанці гранатами. Від того всього гук був страшний. В ухах тарахкотіло, як у добрім млині. І темно було.

Так стріляли москалі до днини. Як перестали, наша чета вийшла із шанців і вернулася до своїх, де нам дали муніції, скільки хто хотів. Тут наша чета злучилася з двома іншими четами і тепер запровадив нас наш десятник на ліве крило, де москалі з двох сторін обійшли вже були другу нашу сотню, обступили її і з криком „гурра!“ підходили до неї.

Ми почали в них сильно стріляти. Москалі були на яких двацять кроків від нас і від тої сотні, котрій ми йшли на поміч. Ми підходили до них дотепер рівною лінією, один від другого на три або чотири кроки. Москалів була велика сила. Йшли дуже густо, купами, в таких мундурах, як в-осени скошена земля. Кричали голосно своє „гурра“, але то не було „гурра“, тільки якесь инакше слово. У руках мали кріси з багнетами довгими, як наші, але не такими страшними; наш багнет страшніше виглядає, бо ширший.

Як наші три чети своїм огнем не допустили до того, щоб москалі обступили і зловили другу нашу сотню, тоді ті москалі, що були вже близько нашої другої сотні, поїдали руки до гори (але другою рукою тримали ще кріси) і почали кричати: „Не стріляй, братец, ми піддаємося!“

IV.

Наступила у нас команда: „Огонь здержі!“... Наші перестали стріляти, а тоді москалі вхопили свої кріси і дали до нашої другої сотні сальву. Тоді наші стрільці вже без приказу сипнули на москалів огнем. Москалі почали падати і мовчки втікати. Наші стрільці вирівнялися хутко в одну лінію й із сильним криком „гурра“, що блискавкою розходився по лісі, вдарили ми бігцем на москалів з гори. Біжучи стріляли ми до них, скільки хто міг. Москалі стріляли на нас із ручних крісів і зі скорострілів та кидали вже ручними бомбами. Я бачив, як ті ручні бомби блискали і тріскали та обривали нашим стрільцям ноги. Скільки з наших тоді впало, не можу знати.

Тут і мене ранили. Я оглянувся вгору поза себе: там наші стрільці лежали, як дрова... *Лукин Петрів.*

Примітки: ¹⁾ місцевість за Карпатами коло Мукачева; ²⁾ укріплені окопи.

88. БРАТИ.

В темних горах при окопах у болоті
Там зійшлися два вояки при роботі:
Не зійшлися, тільки впали край дороги,
Поранені — цей у плечі, той у ноги.

Один стогне: „Тату милий, мамо рідна!“
Другий плаче: „Діти любі, жінко бідна!“
Подивився цей на того довго, тихо —
Здивувала рідна мова, спільне лихо.

„Поможіть мені, земляче, рідний брате!
Не по волі я загнався у Карпати...“
— Я поможу, милий гостю з України —
Чей по волі не бажав ти нам руїни?“

Бють гармати на добраніч, стогнуть гори,
Звір лісами утікає в темні звори.
Два вояки завивають свої рани,
Споминають і родину і кайдани:

„От звела нас люта доля раз докупи —
Не у гості, тільки в полі тут, де трупи...
Виріс, брате, я далеко у Полтаві,
А загину у Карпатах на мураві...“

Другий каже: „Горе, брате, нам нещасним,
Нашим людям, нашим нивам, горам красним.
Та найтяжче наше горе: люта сила,
Що з братів та воріженьків поробила.

Осип Маковей.

89. ЧЕРВОНА КАЛИНО !

Червона калино, чого в лузі гнешся,
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся,
До сонця не пнешся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу,
На радощі світу?

Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту,
Чи грому з блакиту?

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому;
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.

Та вгору не пнуся, бо сили не маю,
Бо сили не маю;
Червоні ягідки додолу схиляю,
До долу схиляю.

Я вгору не пнуся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отінив, як хмара,
Отінив, як хмара.

Іван Франко.

90. ЛЕБІДЬ.

На болоті спала згряя лебедина.
Вічна ніч чорніла і стояв туман...
Спало все навколо, тільки білий лебідь
Тихо-тихо сходив кровю своїх ран.

І співав він пісню, пісню лебедину,
Про озера сині, про красу степів,
Про велике сонце, про вітри і хмари,
І далеко нісся лебединий спів.

Кликав він проснутись, розгорнути крила,
Полетіли небом в золоті краї...
Тихо-мирно спала згряя лебедина
І даремно лебідь звав, будив її.

І коли він вгледів, що брати не чують,
Що на вік до себе прикував їх став, —
Закричав від муки, вдарився об камінь,
Зранив собі груди, крила поламав.

Чорна ніч чорніла, не світало вранці,
Ввечері далекий захід не палав...
Тихо зграя спала, тихо плавав лебідь,
Тихо кровю сходив, тихо умирав.

Аж колись уранці зашуміли хвилі,
І громи заграли в сурми голосні,
Вирвалося сонце, осліпило очі,
Роздало навколо обрії ясні.

Стрепенулась зграя, закричала біла:
„Тут гниле повітря, тут вода гнила!..
А над нами сонце, небо, простір, воля!“
І ганебно спати більше не змогла.

Зашуміла зграя піною на хвилях,
Зашуміла вітром... ще раз! і — прощай!..
І летіла легко, наче біла хмара,
І кричала з неба про щасливий край.

Тихо-тихо сходив білий лебідь кровю,
То, здавивши рани, крила рознимав...
І в знесиллі бився... Зрає лебедина!
Чи хто небудь в небі лебідя згадав?..

О. Олесь.

91. ХОРОБРИСТЬ ЦЯПКИ.

I.

— Як ми були під Болеховом, ще тисяч девятьсот п'ятнадцятого року, то прийшлося мені у тім пеклі пропадати... Москалів більше п'ять соток валить на мене... А я маю живих усього десять чоловік. Що тут робити?... Кажу я вдарити в скоростріли... І все лягло покотом!.. Півтора тисячі трупів!.. А скільки тисяч живих залапав!..

— Кажете, Цяпко, що москалів було всього п'ятьсот, а ви вбили їх стільки тисяч та ще й залапали?..

— Ну... Москалів узагалі дуже багато!.. Відома річ, що москалі великий народ... Їх числять понад сто мільйонів!..

II.

— Одного разу пішов я на розвідку. В Карпатах сніг, мороз, не дай Бог! Аж тут москалі!... „Стой!“ — кричить один і хапає мене за полу. Ну, думаю собі: амінь! Що тут його робити? Витягаю багнет і... фалать! Відтяв полу, а сам у ноги. Кущами, аж зашуміло...

— А що москаль?

— Що москаль?.. То ціла історія з тим москалем. Він, бачите, іде до свого командіра та й голосить: „Так і так, такий то й такий, полонив і привів ворожого, дуже небезпечного старшину“. Дивиться, а тут тільки кінець сукна з мого плаща... Чудасія!..

— Ну, а як ви, Цяпко, дізналися, що так було?

— Та в тім то й річ: Я, бачите, другої ночі пішов на те саме місце і зловив того самого москаля і він докладнісінько розповів мені, як то було...

Стрілецька сміховинка.

92. НА ПРОЩІ У КИЇВІ.

I.

Рідко може є на Україні добра людина, що прожилаб вік та не була ні разу в Київі. А вже хто був, то знає Братство на Подолі, знає ту високу з годинниками дзвіницю, муровану кругом огорожу, ту пятиголову, пишно розмальовану, церкву, ті високі кам'яниці по боках.

Отже років за двісті назад усе те було инше. Тоді ще стояла деревляна церква гетьмана Петра Сагайдачного¹⁾; й огорожа і дзвіниця й усі братські школи — все те було деревляне. У середині в монастирі стояв тоді густий, старосвітський сад. Була то колись благочестива пані, Ганна Гулевичівна, що подарувала на Братство свій двір із садом; і на тому то дворі гетьман Сагайдачний церкву збудував і монастир Братський із школами устроїв, щоб тее Братство дітей козачих, міщанських і всяких учило, людям у темноті розуму загинути не давало.

Прочани, постоявши в церкві, подали срібла панотцям Братським на школи і прогаялись гетьто, оглядаючи мана-

стир. А було тоді на що там задивитися. Придався один чернець на малювання і пообмальовував не то церкву, але й саму огорожу округи Братства, що вже де на яку дивовижу, а в Братство миряни йшли дивитися на малюнки. Що тільки в Біблії прописано, все чернець той, мов живе, списав скрізь по монастиреві. Тож святе саме по собі; а то таки й козацьке лицарство було там скрізь по огорожі помальоване, щоб народ дивився та не забував, як колись за батьків та за дідів діялося.

Був там намальований і Нечай і Морозенко; круг нього горять замки, а він січе рубає, топче конєм. Ще й підписано: „Лицар славного війська запорозького“. Був там і козак Байда, що висів ребром у турків на гаку, а не зломив своєї віри. Так те все помальовано, щоб усяке знало, які то колись були лицарі на Україні. Був і Самійло Кішка, що й досі про нього співають кобзарі, як він попався у турецьку неволю і пятьдесят чотири роки був на ґалерах, у кайданах за замками, як йому Господь допоміг і себе й товариства півчвертаста визволити і як, узявши ту ґалеру, приплив до козаків і корогви хрещаті давні у кишені козакам привіз — не зневажив козацької слави.

Дивляться прочани на ті дива, доходять уже до дзвіниці — аж слухають: за огорожею щось гуде, стугонить, наче грім гремить віддалеки, і музики грають.

— Це, — каже ченчик, що проважав їх по монастирі, — це добрі молодці запорожці по Києву гуляють. Бачите, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? Ніякою мірою не вдержиш їх, як зачують запорожців. Біда нам з тими кусителями. Наїдуть, покрасуються тут, погуляють, дивися — половина бурси і вродиться за порогами.

Тимчасом музики, галас і тупотня підходили все ближче. Люди один одного пхають та біжать дивитися на Січових гуляк. Тільки й чути: „Запорожці, запорожці із світом прощаються!“

II.

Щож то було за прощання із світом? Була то в запорожців гульня, на диво всьому мирові. Як доживе, було,

котрий запорожець до великої старости, що воювати більш нездужає, то набе черес дукатами та забере із собою приятелів душ трицять або й сорок та й їде з ними в Київ бенкетувати. Дома в Січі ходять у семрежках²⁾ та кажанках³⁾, а їдять мало не саму соломаху. А тут жупани на них будуть, лудани⁴⁾, штани із дорогої саєти⁵⁾; меді, пива так за ними в куфах і їздять: хто стрінеться, усякого частують. Тут і бандури, тут і гуслі, тут і співи і скоки й усякі викрутаси. Оце відкуплять, скільки буде, горшків на торзі та й розбивають на черепи; відкуплять, скільки буде, маж із рибою та й розкидають по всьому місту: „Їджте, люди добрі!“

А погулявши неділь зо дві та начудувавши увесь Київ, їдуть було вже з музиками до Межигорського Спаса⁶⁾. Хто їде, а хто з прощальником танцює до самого монастиря. Сивий-сивий, як голуб, у дорогих кармазинах, вискакує, поперед ідучи, запорожець; а за ним везуть боклагі з напійками й усякі ласощі. Пий і їдж до своєї любости, хто хочеш.

А вже як приїдуть до самого монастиря, то й стукає запорожець у ворота.

— Хто такий?

— Запорожець.

— Чого ради?

— Спасатися.

Відчиняться ворота, він увійде туди, а все товариство й уся суєта мирська з музиками і скоками і солодкими медами лишиться за ворітьми. А він, скоро увійшов, зараз черес із себе і віддає на церкву, жупани кармазинові із себе, а надіне волосяну сорочку та й почав спасатися.

Так то розказують старі люди про тих прощальників.

III.

Отже й тепер висипали вони з вулиці, як з рукава, танцюючи. Чуприндири⁷⁾ такі, що любо глянути. Їдучи мимо церкви покладали хрести, били поклони, та знов, схопившись, навприсядки та через голову та колесом!

А бурсаки повибігали за огорожу, дивляться на них та й плачуть.

— Не плачте, дурні! — кажуть їм запорожці, — Дніпро тече просто до Січи...

Дома у себе вони, кажу, ходять було у дьогтяних сорочках та в діравих кожухах-кажанках; а тут повбиралися в такі жупани, що хоч би й гетьманові — все, щоб тільки показати перед миром, що запорожцеві ті сукна й блаватаси все одно, що й семряга. Зараз чи калюжу вбачить де на дорозі, так у калюжу й лізе в кармазинах; чи ширит-вас⁸⁾ дьогтю уздрить, так і вскочить туди із сапянцями. Химерний дуже був народ!

Добрі молодці багато инколи діяли людям шкоди по Україні; та мимо того якось припадали до душі всякому. Не раз доводилось мені самому слухати, як инший дід, споминаючи їх пакості, почне було їх коренити⁹⁾; а далі, як заговориться, як забалакається про їх звичаї та ходи, то й сам не знає, чого йому й жаль стане сіромах, і почне сива голова гуторити про них як про своїх родичів.

Чим же то, чим ті запорожці так припадали до душі всякому? Може тим, що вони безпечно та разом якось і смутно дивилися на Божий мир. Гуляли вони й гульнею доводили, що все на світі — суєта¹⁰⁾ одна. Не треба було їм ні жінки, ні дітей, а гроші розсипали, як полову. Може тим, що Запорожжя споконвіку було серцем України, що на Запорожжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї не забувалися, козацькі предковічні пісні до посліду днів не замовкали і було те Запорожжя як у горні¹¹⁾ іскра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь. Тим то мабуть воно й славне поміж панами й мужиками, тим воно й припадало так до душі всякому.

Пантелеймон Куліш.

Примітки: ¹⁾ умер в р. 1622; ²⁾ сірачок, загортка із простого сірого, грубого сукна; ³⁾ короткий козушок, кожа-скіра; ⁴⁾ лудан — жупан з дорогої лискучої матерії або вишитий золотом; ⁵⁾ пишне, дороге сукно, атлас; ⁶⁾ монастир недалеко Києва; ⁷⁾ пишні й певні себе легіні, що задирають голову (чуприну) догори; ⁸⁾ бочка; ⁹⁾ ганьбити; докоряти; ¹⁰⁾ марниця; ¹¹⁾ в огнищі.

93. У ЖНИВА.

Хвилює нива як вода,	Кінчиться нива. Вже снопи
Жита від вітру гнуться;	В полукіпки зійшлися.
Бренять серпи, дзвенить коса,	В дугу зігнулися хребти,
Наїжилась густа стерня,	Болять і терпнуть всі кістки,
На ній снопи кладуться.	А жили — мов зісхлися.

А деж той вітер похочай,	На щастя, вітер тихий йде,
А деж то він подівся?	Біжить вітрець знад яру;
Пішов собі в холодний гай.	Холодить спечене лице
А ти роби, не спочивай,	І на крильцях своїх несе
А жар — мов напосівся!	Таємну силу чару.

Такий гарячий, ясний жар,	Дивний, предивний є той чар,
Неначе з пекла родом;	А ще дивніша сила!
Під лист ховається комар	Забувся днини лютий жар,
І з паші криється товар	Забувся весь життя тягар,
Під верби понад бродом.	Ростуть незримі крила.

І лиш одним, одним жінцям	На них та постать, що весь
Немає прохолоди;	Над нивою зігнута /день
Нема спочинку їх рукам.	Робила, мов бездушний пень,
Нема пощади їх ногам:	Летить тепер в край мрій, пі-
Земля не даром родить!	Велика незбагнута. /сень —

Від неї кожний сніп, покіс	А як би так, немов на глум,
На силу треба взяти.	Музики де заграли,
Не жалуй поту, крови сліз:	То в кут пішов би біль і сум,
Оцей цінний, гіркий навіз	Злій долі і життю на глум
Ти мусиш їй віддати...	До ранкуб погуляли.

Богдан Лепкий.

ЗМІСТ.

Не забудь юних днів! — Іван Франко	1
--	---

ВЕРЕСЕНЬ:

1. Вересень — Іван Крушельницький	3
2. Скупий — Народня сміховинка	4
3. Тепер мені не до соли — Народня сміховинка	4
4. Оциганив — Степан Руданський	5
5. Війна між псом і вовком — Іван Франко	5
6. Жаба і віл — Леонід Глібів	11
7. Мурашка та польовий коник — М. Старицький	12
8. Артерії міста — І. Яценко	13

Домове читання:

9. Слон-бунтар — Редіард Кіплінг	16
--	----

ЖОВТЕНЬ:

10. Св. Андрей на Київських горах — Василь Щурат	24
11. Осел і лев — Іван Франко	25
12. Чиж і голуб — Леонід Глібів	29
13. Кирило Кожумяка — Народній переказ	29
14. Віщий Олег — Степан Руданський	32
15. Осінньою порою в Карпатах — Олена Галичанка-Кисілевська	35
16. Ліс в-осени — О. Олесь	37
17. Осіння квітка — Грицько Чупринка	38
18. Пригоди горобця — Юрій Сірий	38

Домове читання:

19. Три брати — Народня казка	44
---	----

ЛИСТОПАД:

20. Святослав — Василь Щурат	50
21. Володимир Великий — Іван Крипакевич	51
22. Євшан-зілля — Микола Вороний	55
23. Герцоговинка — Светозор Чорович	57
24. Лисиця — Андрій Молодченко	62
25. Мати — Борис Грінченко	66
26. Пісня сироти — Народня пісня	67

27. Страшний косар — Тарас Шевченко	67
28. Почуття обов'язку — Вячеслав Гонсьоровський	67
29. Похорони матери короля Яна Собеского	70

Домове читання:

30. Погане каченя — Г. Андерсен	71
---	----

ГРУДЕНЬ:

31. Турова круча — Пантелеймон Куліш	81
32. Хрест Володимира Великого — Іван Крип'якевич	83
33. Плач Ярославни — Панас Мирний	86
34. Драбина — Народня сміховинка	87
35. Козак вибирається в похід — Народня пісня	88
36. Козацький бенкет — Сидір Воробкевич	88
37. У Січовій школі — Андрій Чайковський	89
38. Ранок — Борис Грінченко	95
39. Подивись! — Борис Грінченко	95
40. Смерть козака — Сидір Воробкевич	95
41. Старинний Галич — Іван Крип'якевич	100
42. Розрита могила — Тарас Шевченко	100

Домове читання:

43. Хуртовина — Едмондо Амічіс	101
--	-----

СІЧЕНЬ:

44. З Новим Роком — Іван Франко	107
45. Урятувала — Віра Лебедова	107
46. На Святий Вечір — Богдан Лепкий	113
47. Зимою в лісі — Софія Русова	114
48. Степ — О. Олесь	121
49. Ялинка — Микола Чернявський	121
50. Зимова пригода — Гнат Гонко	122

Домове читання:

51. Брати Злидні — Станислав Віткевич	126
---	-----

ЛЮТИЙ:

52. Олеся — Борис Грінченко	134
53. Рідний край — Микола Чернявський	141
54. Полісся — Дмитро Фальківський	141
55. Добування соли — Л. Воронець	143
56. Дніпро — Степан Рудницький	145
57. Пороги — Микола Чернявський	149
58. Золоті струни — Антін Вартовий	149

Домове читання:

59. Царевич Яків — Народня казка	153
--	-----

БЕРЕЗЕНЬ:

60. Село на Україні — Тарас Шевченко	165
61. Вечір на селі — Тарас Шевченко	165
62. Заповіт — Тарас Шевченко	166
63. Тарас Шевченко — Григорій Коваленко	166
64. Як Тарас ходив до залізних стовпів — Спиридон Черкасенко	171
65. Сон — Тарас Шевченко	177

Домове читання:

66. Прогулька в Криму — Юрій Сірий	177
--	-----

КВІТЕНЬ:

67. Дивувалась зима — Іван Франко	182
68. Веснівка — Маркіян Шашкевич	183
69. Дорош — Олекса Стороженко	183
70. Чубова редута — Андрій Чайковський	187
71. У Страсний Четвер — Василь Шурат	190
72. Король у гостині — Генрик Ржевуский	190
73. Домейко й Довейко — Адам Міцкевич	182

Домове читання:

74. Білавка — Г. Андерсен	194
-------------------------------------	-----

ТРАВЕНЬ:

75. Весна — Іван Франко	198
76. Перший Великдень на волі — Іван Франко	199
77. В світ за очі — Олександр Колесса	201
78. Малий Мирон — Іван Франко	202
79. Ідилля — Іван Франко	208
80. На стрічу сонцю золотому — Антін Крушельницький	212
81. У пасіці — Софія Русова	213
82. Лис і вовчиця в криниці — Іван Франко	219

Домове читання:

83. Брат у брата на тому світі — Народня легенда	220
--	-----

ЧЕРВЕНЬ:

84. На зустріч волі — Іван Крушельницький	224
85. Зорі — Борис Грінченко	225
86. Люди — Антін Крушельницький	226
87. Січові Стрільці на Маківці — Лукин Петрів	227
88. Брати — Осип Маковей	230
89. Червона калино! — Іван Франко	230
90. Лебідь — О. Олесь	231
91. Хоробрість Цяпки — Стрілецька сміховинка	232
92. На прощі у Києві — Пантелеймон Куліш	233
93. У жнива — Богдан Лепкий	237

7р. 20к.
(1986)

3054

12/1

47/09

5251/I

34512

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

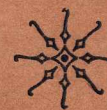
НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ПЕРШИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ПЯТОЇ КЛАСИ ВСЕЛЮДНИХ ШІЛ

ДЛЯ ПЕРШОЇ КЛАСИ СЕРЕДНІХ ШІЛ

У ЛЬВОВІ 1929

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК